

MAGYAR–MAGYAR INTERDISZCIPLINÁRIS KUTATÁSOK,
INTÉZMÉNYI EGYÜTTMŰKÖDÉSEK LEHETŐSÉGE

**MAGYAR–MAGYAR
INTERDISZCIPLINÁRIS KUTATÁSOK,
INTÉZMÉNYI EGYÜTTMŰKÖDÉSEK
LEHETŐSÉGE**

*Új közelítés
az MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság
Kárpát-medencei stratégiájában*

Magyar Tudományos Akadémia
Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottsága
Budapest – 2010

A kötetet szerkesztette
FEDINEC CSILLA

Lektorálta
BERÉNYI DÉNES
HORVÁTH GYULA
PALÁDI-KOVÁCS ATTILA

Minden jog fenntartva. Bármilyen másolás, sokszorosítás, illetve adatfeldolgozó rendszerben való tárolás a kiadó előzetes írásbeli hozzájárulásához van kötve.

© MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság

A kiadásért felel
GÖRÖMBEI ANDRÁS

Nyelvi lektor
BERTÓK KRISZTINA

A nyomdai előkészítés a Kalonda Bt. munkája

ISBN: 978-963-508-588-0

Tartalomjegyzék

A Kárpát-medencei magyar tudomány jellege és távlatai	9
GÖRÖMBEI ANDRÁS – <i>az MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság elnöke</i>	

ROMÁNIA

A romániai magyar tudományos hálózat szereplői, működése, teljesítménye és együttműködési lehetőségei	17
SALAT LEVENTE – <i>Kolozsvári Területi Bizottság (Kolozsvár)</i>	

A romániai magyar tudományosság rendszere, gyakorlata és kilátásai	45
BIRÓ A. ZOLTÁN – <i>KAM - Regionális és Antropológiai Kutatások Központja (Csíkszereda)</i>	

A műszaki örökség feltárása, kutatása és védelme Erdélyben	70
BITAY ENIKŐ – <i>Erdélyi Múzeum-Egyesület (Kolozsvár)</i>	

Műszaki kutatások Erdélyben	77
KÖLLŐ GÁBOR – <i>Erdélyi Magyar Műszaki Tudományos Társaság (Kolozsvár)</i>	

SZLOVÁKIA

Magyar kutatási stratégia Szlovákiából nézve	81
TÓTH KÁROLY – <i>Fórum Kisebbségkutató Intézet (Somorja)</i>	

Vázlat a szlovákiai magyar reálértelmiségről	107
LACZA TIHAMÉR – <i>Szlovákiai Magyar Írók Társasága Tudományos és Ismeretterjesztő Irodalom Szekciója (Dunaszerdahely)</i>	

UKRAJNA

- A Kárpát-medencei magyar kutatási stratégiáról ukrainai megközelítésben 109
SOÓS KÁLMÁN – *II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola (Beregszász)*
- Ukrainai természettudományi kutatások magyar szereplői 124
SPENIK OTTÓ – *Ungvári Nemzeti Egyetem (Ungvár)*
JENKOVSKY LÁSZLÓ – *Ukrán–Magyar Tudományos Műhely (Kijev)*

SZERBIA

- A magyar tudományos hálózat szereplői, működése, teljesítménye és együttműködési lehetőségei Szerbiában 127
GÁBRITY MOLNÁR IRÉN, CSÁNYI ERZSÉBET, TAKÁCS MÁRTA
Vajdasági Magyar Akadémiai Tanács (Újvidék)

A HÁLÓZATI EGYÜTTMŰKÖDÉS ESÉLYEI

- Magyar nyelvtudományi kutatások a Kárpát-medencei külső régiókban 145
PÉNTÉK JÁNOS – *Szabó T. Attila Nyelvi Intézet (Kolozsvár)*

FOGALOMÉRTELMEZÉSI KÍSÉRLETEK

- A határon túli magyar tudományosság fogalmának körülhatárolása 187
SALAT LEVENTE – *Kolozsvári Területi Bizottság (Kolozsvár)*

Eltérő definíciós igények	203
BIRÓ A. ZOLTÁN – <i>KAM - Regionális és Antropológiai Kutatások Központja (Csíkszereda)</i>	
A demarkáció és a hasznosulás kérdése – szlovákiai nézőpontból	205
TÓTH KÁROLY – <i>Fórum Kisebbségkutató Intézet (Somorja)</i>	
A demarkáció és a hasznosulás kérdése – ukrajnai nézőpontból	208
CSERNICKÓ ISTVÁN – <i>II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola (Beregszász)</i>	
Javaslat a határon túli magyar tudományosság fogalmának értelmezésére	211
CSÁNYI ERZSÉBET – <i>Vajdasági Magyar Akadémiai Tanács (Újvidék)</i>	
CSERNICKÓ ISTVÁN – <i>II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola (Beregszász)</i>	
SALAT LEVENTE – <i>Kolozsvári Területi Bizottság (Kolozsvár)</i>	
TÓTH KÁROLY – <i>Fórum Kisebbségkutató Intézet (Somorja)</i>	
AZ MTA KÜLSŐ KÖZTESTÜLETE (2009)	215

A Kárpát-medencei magyar tudomány jellege és távlatai

Görömbei András

Az Osztrák–Magyar Monarchia részét képező, úgynevezett történelmi Magyarország soknemzetiségű állam volt. Az I. világháború következményeként az Osztrák–Magyar Monarchia szétesett, Magyarország pedig a nagyhatalmi politikai érdekszövetség áldozata lett. Körülötte olyan államalakulatok jöttek létre már 1918 végén, amelyek magukba foglalták a korábbi Magyarország területének kétharmad, magyar nemzetiségű lakosságának pedig egyharmad részét is. Az új országhatárokat a trianoni békeszerződés szentesítette 1920. június 4-én. Magyarország területe az I. világháború előtt (Horvátországgal és Szlavóniával együtt) 325 ezer km² volt. Trianon után ebből 93 ezer km² maradt, a többi pedig a szomszédságában létrejött államokhoz került: 103 ezer km² Romániához, 62 ezer km² Csehszlovákiához, 63 ezer km² Jugoszláviához (Szerb–Horvát–Szlavón Királysághoz), 4 ezer km² Ausztriához, Fiume pedig – néhány évvel később – Olaszországhoz. Trianon öt országba osztotta a magyarságot.

1938-ban és 1940-ben a bécsi döntések az elcsatolt területek egy részét visszaadták Magyarországnak. A II. világháború utáni békeszerződések azonban magyar vonatkozásban – mivel Magyarország ismét vesztes fél volt – a trianoni határokat lényegében változatlanul hagyták, illetve a két világháború közötti időben Csehszlovákiához tartozó Kárpátalját a Szovjetunióhoz (Ukrajnához) csatolták. Majd Jugoszlávia széthullása után már nyolc országba tagoltan él a magyarság a Kárpát-medencében.

Magyarország lakóinak száma Trianon előtt 21 millió volt, ennek körülbelül a fele magyar nemzetiségű. Az új határok következtében közel 3,5 millió magyar került a szomszédos országokhoz. A Trianonban szétdarabolt magyar nemzet összetartozás-tudatát majdnem

háromnegyed évszázadig folyamatosan rombolta a történelem. A széttagolt magyarság Magyarországon kívül az elemi emberi jogokkal sem rendelkezett, a Kárpát-medence országai – egymástól különféle módokon – a kisebbségi létforma megpróbáltatásai között fogyatkozott. Létszámát sehol sem tudta megőrizni, miközben az a nép, amelyikhez csatolták, megkétszerezte önmagát a Trianon utáni időben.

Az 1989–1990-es rendszerváltozás előbb nagy reményekkel töltötte el a Magyarországgal szomszédos országokban élő magyarokat. Azt hitték, hogy mivel korábbi nemzeti megpróbáltatásukat és kiszolgáltatottságukat a kommunista diktatúra okozta, így annak eltűnésével a többségi nemzet tagjaival egyenrangú és egyenértékű emberekként élhetnek szülőföldjükön. Ez a remény hamarosan alaptalannak bizonyult. A kisebbségi magyarság a kommunista diktatúra összeomlása után sem érezheti magát teljes értékű állampolgárnak a Magyarországgal szomszédos országokban. Ez az oka annak, hogy az utóbbi két évtizedben több mint háromszázezer magyar hagyta el szülőföldjét. Egy részük Magyarországra költözött, másik részük nyugaton keresett biztonságot és megélhetést.

A kisebbségi kiszolgáltatottság ellentétes az elemi emberi jogokkal, az önmagunkkal való azonosság lehetőségének biztosításával.

A Magyar Tudományos Akadémia a magyarság minden részének esélyt kíván biztosítani a tudomány szabad művelésére. Ezért sokféle módon segíti a határon túli magyar tudományosság működését és fejlődését. Ha számba vesszük az utóbbi két évtizedben a határon túli magyarság törekvéseit és eredményeit, akkor azt állapíthatjuk meg, hogy a magyar tudományosság intézményrendszere minden régióban újjáalakult.

Ma már új Kárpát-medencei magyar kutatási tervre és cselekvésre van szükség és lehetőség.

A Kárpát-medencei magyar tudományosság képviselői korszerű, új tudományos helyzettudat alapján tervezik azt az új tudományos kapcsolatrendszert, amelyik a kisebbségi tudományosság képviselőinek is teljes értékű lehetőséget biztosít a határon túli kutatási hálózatok kialakítása révén.

Egy komplex kisebbségi tudományos körkép megalkotásának az a jelentősége, hogy hasznosítani tudja a regionalitás sajátosságait, a tudományok közötti kapcsolatok értékkeremtő lehetőségeit.

Az új tudományos kapcsolatrendszer az intézmények közötti partneri együttműködést úgy szolgálja, hogy az országhatárok helyett az egyes régiók sajátosságai kapnak benne fontos szerepet.

A Magyar Tudományos Akadémia Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottsága által szervezett eszmecserek arra mutattak rá, hogy az eddigi programok értékes eredményeket hoztak a kapcsolatteremtésben, az egyéni tudományos kutatások segítségével. Ezeket az értékeket megtartva és továbbfejlesztve kell újabb lehetőségeket teremteni a magyar tudományosság számára.

A két- vagy többoldalú magyar–magyar kutatási programok a tudományosság új lehetőségeit nyitják meg. Emellett hatékonyan segítik a magyar nemzeti öntudat és önismeret megújítását.

Az MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság által kezdeményezett számvetések azt mutatják, hogy a Magyar Tudományos Akadémia következetes kultúrnemzeti szerepvállalása és támogatáspolitikája eredményeképp számos magyar–magyar együttműködés indult el, illetve erősödött meg az akadémiai kutatóintézetek, az egyetemek munkatársai és a környező országokban magukat magyarnak (is) valló kutatók, oktatók között.

A Magyar Tudományos Akadémia illetékes testületei és szervezetei birtokában jelentős tudás halmozódott föl a határon túli magyar tudományosság szereplőiről, szervezeteiről és azok működéséről. Ezek az ismeretek hatékony nemzeti tudománypolitika szükségességét igénylik tartalmi és módszertani szempontból egyaránt.

Az Akadémia Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottsága és a Határon Túli Magyarok Titkársága 2008 januárjától több szakértői egyeztetést, megbeszélést kezdeményezett annak érdekében, hogy az elmúlt 20 évben kialakult támogatáspolitikát – elismerve annak eddigi fontosságát és hasznosságát – korszerűsítse, hatékonyabbá tegye.

Kutatásaink, felméréseink egyértelművé tették azt, hogy a határon túli magyar tudományos intézmények, szervezetek jelentős része a magyar tudományosság integráns részévé lett. Nyilvánvaló az is,

hogy megteremtődtek a feltételek az eddig jobbra egyoldalú centrum–periféria modell meghaladására, a többközpontúság és hálózatosság irányába történő elmozdulásra.

Ezzel a magyar–magyar kapcsolatoknak és együttműködéseknek egy egészen új minősége jött létre. Ennek az új kapcsolatrendszernek a jelentős közös kutatási eredmények mellett felbecsülhetetlen értékű a nemzeti tudatot építő, erősítő hatása.

Az országhatárok egymástól elzáró szerepe megszűnt. Kulcsszó lett a „határtalanítás”. A határsorompók eltűntek, a nemzeti és regionális összetartozás-tudat pedig megerősödött.

A korábbi másodrendű, csupán támogatásokkal segített egyéni kutatások helyére a partnerszintű közös kutatások lépnek, a támogatásokat pedig folyamatosan felváltják a közös nemzeti érdeket segítő együttműködések. Ezek messzemenően segítik a nemzeti tudat pozitív irányú formálását. Emellett természetessé teszik az együttműködést a többségi nemzet tudományos kutatóival és intézményeivel is.

A projektalapú és az intézmények közötti együttműködések elindítása és hosszú távú működtetése létérdeke annak a közösségnek, amely helyt akar állni Európában.

A kutatók annak is tudatában vannak, hogy a Kárpát-medencei magyar kutatási program célja nem lehet kevesebb, mint a nemzetközi versenyképesség elérése. Erre kell törekedniük a magyarországi és a határon túli magyar tudományos műhelyek munkatársainak is. A nemzetközi viszonylatokban is helytálló minőség létrehozása és funkcionális működtetése alapvető követelmény minden új kutatási iránnyal szemben.

Az országhatároktól független közös magyar–magyar programok akkor igazán életképesek és vonzóak, ha azok hasznosulása minden résztvevőnek előnyös. A nemzeti közösség szempontjából legfontosabb kutatási témák kiválasztása azért is alapvető jelentőségű, mert a témák integráló hatásúak.

A tudományos eredmények együttszemlélésének és hiteles értékelésének felbecsülhetetlen jelentősége van az olyan kutatásokban, amelyeket nem a rendszerszerűség, hanem a legkülönbébb egyéni törekvések jellemeznek, és amelyeknek nincs elfogadott társadalmi megmértetése. A tudományos eredmények szakszerű megítélése nél-

különbözhetetlen hitelesítő tényező. A külső megmérettetés elengedhetetlen eleme a szakmai hitelességnek.

Ebben a közös mértékű megítélésben tud fontos szerepet vállalni a Magyar Tudományos Akadémia. Szakmailag hitelesítő funkciót is betölt külső tagjainak megválasztása és a különféle külső akadémiai testületek működése. Példaértékű a Kolozsvári Területi Bizottság (KAB) tudományos minőséget segítő és hitelesítő tevékenysége. A külső köztestületi tagság révén a Kárpát-medencében ezernél több külhoni magyar kutató kapcsolódik be partnerként a Magyar Tudományos Akadémia munkájába.

A külhoni magyar tudományosság képviselői arra törekszenek, hogy a külhoni vonatkozású Kárpát-medencei magyar kutatási stratégia minőségi szempontok alapján történő súlyozást jelentsen, és olyan kutatási modellekre épüljön, amelyek háttérbe szorítják a csak egyéni érdekeket.

Ezért tartják különösen fontosnak a kutatási hálózatok működtetését, hiszen a kutatások együtt végzése és értékelése elengedhetetlen feltétele a minőség biztosításának. A közös projektek létrehozása és működtetése olyan szakmai koncentrációt igényel, amelyben a Magyar Tudományos Akadémia szerepvállalása nélkülözhetetlen.

Arra is többen utalnak, hogy az eltervezett kutatási programok megvalósítását nagymértékben segítené a legalább középtávú tervezés anyagi biztosítása, mert igen sok olyan feladat elvégzése szükséges egy-egy kutatási program megvalósításához, amelyek nem függhetnek az évenkénti támogatások elosztásától.

Az új kutatási koncepciók kidolgozásának céljával szervezett megbeszélések egyik fontos felvetése volt a szétszórtság, szétaprózottság megszüntetésére való törekvés. A Kárpát-medence Magyarország határain kívül élő magyarsága eddig is sok-sok tudományművelési tervezetet, koncepciót alkotott és próbált megvalósítani, de ezeket nem hangolta össze, legtöbbször nem is tudtak egymásról a különböző szereplők. Ezért fogalmazódott meg az az igény, hogy számba kell venni a határon túli magyar tudományosság eredményeit és a határon túli magyar tudományosságról való tudás nemzetközi megjelenítését is.

Azért tartjuk fontosnak az eddigi határon túli magyar tudományos munkák értékeinek és azok hasznosulásának az áttekintését,

mert csak ezek ismerete alapján alkothatja meg a Kárpát-medencei magyar tudományosság a mai idő igényeinek megfelelő új kutatási koncepcióját.

Ez a könyv éppen azért tekinti át az elmúlt két évtized külhoni magyar tudományosságának törekvéseit és eredményeit, hogy ezáltal mutassa meg azt, ami ma is folytatást érdemel, és azt, ami ma már a kutatás új irányát és új minőségét igényli.

Korábban prioritást élvezett a határon túli magyar kutatók egyéni segítése és a kutatók magyarországi kapcsolatainak kialakítása. A határon túli magyar tudományosság képviselőinek kétévenkénti magyarországi tanácskozása is fontos volt akkor, amikor gyakran Magyarországon ismerték meg egymást és egymás tudományos kutatási eredményeit az egymástól is elszigetelt határon túli magyar kutatók. Kezdetben a Domus-ösztöndíjnak is volt olyan szerepe és értéke, hogy egy-egy idősebb kutató életében először tölthetett egy-két hónapot nemzetének fővárosában, először találkozhatott témájának magyarországi partnereivel.

Mára ezek a korábban értékes ismerkedési, tájékozódási igények jórészt teljesültek, a szakmai és emberi kapcsolatok lehetőségei már az egyetemisták számára is adóttak. Helyettük más feladatok váltak időszerűvé, s előtérbe a „projekt támogatások” igénye került. Emellett a támogatások szigorúbb mérlegelése, akkreditáción, szakmai méreméretesen alapuló odaítélése vált szükségessé.

A körvonalazódó új kutatási koncepciónak fontos eleme az esetlegességek kiiktatása és az eredmények hasznosításának, hasznosulásának megvizsgálása.

Az eszmecserék során körvonalazódott a támogatási rendszer új modellje, amelyben fontos szerepet kap az előre meghatározott kritériumok alapján kiemelt projektek támogatása, a kutatási hálózat-építés interdiszciplináris jellege, valamint a magyarországi és a környező országokbeli intézmények együttműködése.

Ez a kötet kísérletet tesz az eddig bejárt út eredményeinek áttekintésére és értelmezésére, vitáinak összegzésére. Bemutatja a határon túli magyar tudományosság egyes régióinak azt a nemzetépítő törekvését, amely a külhoni magyarság egymástól oly igen különböző helyzetű, körülményű, nagyságrendű csoportjai mindegyikének

szembetűnő törekvése volt az utóbbi két évtizedben. Éppen az eddigi munkáik egy irányba mutató eredményei vezettek el a Kárpát-medencei magyar tudományosság elméletének és módszerének megújításához, a „határtalanítás” igényéhez.

Ez a könyv a különféle Kárpát-medencei határon túli magyar régiók eredményeit, problémáit és megoldási javaslatait egymás utáni sorrendben tekinti át, aztán egy mintának tekinthető kutatási modellt mutat be, majd szintén időszerű fogalomértelmezési kísérletekkel zárul.

Az egyes régiók magyar tudományosságát elemző írások az eddigi kutatások eredményeire támaszkodva mutatják be tárgyuk szerkezetének, működésének és teljesítményének jellegzetes sajátosságait, erősségeit és gyengeségeit egyaránt. Együtt tanulmányozhatjuk itt a másfél milliós erdélyi magyarság több száz jelentős romániai magyar kutatóval és kiterjedt intézményhálózattal rendelkező tudományos munkásságát a mindössze néhány ezer fős szlovéniai, horvátországi, ausztriai magyarság egy-egy szakterületen csak egy-két kutatóval rendelkező állapotával és a két véglet között elhelyezkedő szlovákiai, szerbiai, kárpátaljai magyarság helyzetével.

A romániai magyar társadalom az 1989 utáni időszakban több területen törekszik arra, hogy önálló társadalomként működjön, míg a legkisebb külhoni magyar csoportok azt tűzték ki célul, hogy magyar értékeik ne tűnjenek el nyomtalanul.

Gondokat, problémákat is bőséggel jeleznek a tanulmányok. Az összehasonlító elemzés azonban nagy segítség lehet ezek megszüntetéséhez. Nem az a baj, hogy a tudományos munkavégzés modelljei sokfélék, hanem az, hogy a különféle modellek nem reflektálnak egymásra, nem segítik egymást.

Sok oka van annak, hogy a külhoni magyar tudományosság súlyos gondokkal küzd annak ellenére, hogy az utóbbi két évtizedben jelentős megújulásról és megerősödéstről is tanúságot tesznek a számvetések. Olyan új tudományos műhelyszervezési folyamatokról is számot adnak a kutatók, amelyekkel a több évtizedes lemaradást igyekeznek megszüntetni.

A külhoni és magyarországi intézmények együttműködésének ösztönző példáit is bemutatják a tanulmányok. Az tény, hogy az egyes

régiók között igen nagy különbségek vannak az intézmények státusa, jellege és száma tekintetében egyaránt. Ez azt is jelenti, hogy rendkívül eltérőek a kutatók lehetőségei is az egyes régiókban. Feladataik több tudományterületen azonban olyanok, amelyeket csak ők végezhetnek el és csak a tudomány egyetemes igénye szerint.

Ezért példaértékű a Magyar Tudományos Akadémiának az a kezdeményezése, amely a peremrégiók magyar nyelvészei számára lehetővé tette a hálózati együttműködést. A Kárpát-medencei közös hálózati kutatások mintául szolgálhatnak abban is, hogy a nemzeti, nemzetiségi és helyi témákat a tudomány egyetemes igényével kutatják, ezáltal értékük egyetemes érvényű. A nyelvtudományi kutatások azokat a kisebb magyar régiókat is teljes értékű partnereknek fogadják el, amelyek kis létszámuk miatt önálló intézményekkel kisebb mértékben rendelkeznek, mint a nagy létszámú régiók. Így a nyelvtudományi kutatási hálózatban részt vesznek ausztriai, szlovéniai és horvátországi kutatók is. A nyelvtudományi hálózati kutatások ösztönzést adnak a kisebb létszámú régiók más szakterületeket is bekapcsoló együttműködéséhez. Elmondhatjuk, hogy az utóbbi években a kis létszámú magyar közösségek a nemzeti értékek őrzésében és ápolásában végzett munkájuk alapján is figyelmet érdemelnek.

ROMÂNIA

A romániai magyar tudományos hálózat szereplői, működése, teljesítménye és együttműködési lehetőségei

Salat Levente

A MTA kitartó érdeklődése és számos jelentős próbálkozás ellenére, amelyek között kiemelt helyen említendők a Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság kezdeményezései,¹ mindmáig nem került sor olyan átfogó adatfelvételre, amely alapján hiteles képet lehetne alkotni a romániai magyar tudományos hálózat szereplőiről, működéséről, teljesítményéről, illetve a szereplők közötti együttműködés lehetőségeiről.

Az alábbiakban két nagyobb lélegzetű kutatás eredményeire alapozva teszek kísérletet a romániai magyar tudományosság szerkezetének, működésének és teljesítményének az analitikus leírására: az első a Sapientia Alapítvány – Kutatási Programok Intézete (KPI) által 2002-ben közreadott leltár a jelenkori Erdélyben alkotó magyar kutatók 1990 és 2001 között elért tudományos eredményeiről,² a második a Kolozsvári Területi Bizottság (KAB) égisze alatt

¹ Többek között Berényi Dénes (szerk.): *Magyar tudományosság külföldön*. Budapest: MTA, 1997; Berényi Dénes (szerk.): *Magyar kutatók külföldön*. Budapest: MTA, 1998; Tarnóczy Mariann (szerk.): *Magyar kutatók külföldön. I. Magyar kutatók a környező országokban*. Budapest: MTA, 2000; Berényi Dénes (szerk.): *Magyar tudományos műhelyek a környező országokban*. Budapest: MTA, 2003. Említést érdemel továbbá *A Kárpát-medence magyar oktatási és kutatási intézményeinek az adatbázisa (kataszter)*, amelyet egy, a Márton Áron Kollégium által koordinált kutatás eredményezett. (http://www.deltasoft.hu/kat/index.php?km_comm=adatbem&km_regio=4&km_t=, 2009. 09. 20.)

² Tánzos Vilmos–Tőkés Gyöngyvér (szerk.): *Tizenkét év. Összefoglaló tanulmányok az erdélyi magyar tudományos kutatások 1990–2001 közötti eredményeiről*. I–III. kötet. Kolozsvár: Scientia Kiadó, 2002.

2008 októbere és 2009 májusa között lezajlott vizsgálat az erdélyi magyar tudományos műhelyek teljesítményéről, helyzetértékeléséről és jövőképeiről.³

A két kezdeményezés keretében rögzített adatok illesztése természetesen nem problémátlan: nemcsak a vizsgálatok között eltelt 7–8 esztendő, hanem módszertani eltérések is indokolják a két kutatásból kibontakozó összkép körültekintő értelmezését. Az eredmények összevetésének és illesztésének azonban a módszertani kockázatok mellett előnyei is vannak: mint látni fogjuk, a két vizsgálat adatai egyes esetekben ellenőrzik és megerősítik, más vonatkozásokban szerencsésen kiegészítik egymást. Eltérések és ellentmondások is előfordulnak természetesen, ezekre az adott esetekben külön felhívom a figyelmet.

Műhelyek és szereplők

A két említett kutatás által feltárt adatok alapján a romániai magyar érdekeltsgű kutatóhelyek három nagy kategóriába sorolhatók:

- (1) állami intézményi kötelékben található kutatóhelyek;
- (2) magánjellegű, kutatással is foglalkozó intézmények;
- (3) szakmai civilszervezetek.

Az *állami* kötelékben tevékenykedő kutatóhelyek elsősorban egyetemi karokat, tanszékeket, tanszékcsoportokat vagy egy-egy kutató köré csoportosuló kutatóközösségeket foglalnak magukba, mindenekelőtt a Babeş-Bolyai Tudományegyetem (BBTE) és a Marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyszerészeti Egyetem (MOGYE) keretében, de számos további romániai tudományegyetem, műegyetem, agrártudományi és állatorvos-tudományi egyetem, művészeti egyetem vagy zeneakadémia keretében Kolozsvárott, Bukarestben, Temesvárott, Iaşiban, Brassóban, Nagyváradon, Szebenben, Petrosényban vagy Nagybányán.

³ Salat Levente: *Egy felmérés első tanulságai: helyzetértékelés és jövőképe a romániai magyar tudományosságban*. A KAB 2009. június 20-i közgyűlésén elhangzott előadás.

Az állami kutatóhelyek egy további fontos kategóriája a Román Akadémia kötelékében működő kutatóintézetek Bukarestben, Kolozsvárott, Temesváron és Marosvásárhelyen, amelyek összefüggésében a főállásban alkalmazott magyar kutatók száma jelentős mértékben csökkent ugyan az utóbbi időben, de még mindig fontos színhelyei a magyar vonatkozású vagy magyar kutatókat is foglalkoztató tudományos munkának.

Az állami jellegű kutatóintézetek között megkülönböztetett helyet foglal el a kolozsvári székhelyű, a román kormánynak alárendelt Nemzeti Kisebbségek Kutatóintézete is, amely egymaga jelentős számú, többnyire fiatal magyar kutatót foglalkoztat.

Az állam fenntartásában magyar vonatkozású vagy magyar kutatókat is foglalkoztató intézmények továbbá a kórházak, múzeumok, levéltárak, állami kutatóállomások, ügynökségek vagy területi felügyeleti hatóságok stb. (főleg a tömbmagyarság által lakott térségekben).

A *magán*jellegű kutatóhelyek három alkategóriát foglalnak magukba:

- magánegyetemi kötelékben található kutatóhelyek (a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem (EMTE) marosvásárhelyi, csíkszeredai és kolozsvári színhelyei, a nagyváradi Partium Keresztény Egyetem, Protestáns Teológia, illetve a Sapientia Alapítvány – Kutatási Programok Intézete);
- egyházi levéltárak;
- és egy magyar érdekelttségű, magántulajdonban levő kutatóhely (a marosvásárhelyi Plasmaterm).

A szakmai *civil*szervezetek kategóriája széles palettán elhelyezkedő alapítványokat és egyesületeket foglal magába, amelynek egyik végpontjánál az Erdélyi Múzeum-Egyesület (EME) helyezkedik el, másik végpontjának környezetében pedig az egyetemi háttérintézmények csoportosulnak.

A fentieket – a könnyebb áttekinthetőség kedvéért – a következő oldalon lévő táblázat foglalja össze.

	állami egyetemek	Babeş-Bolyai Tudományegyetem (BBTE), Marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyszerészeti Egyetem (MOGYE), Bukarest, Temesvár, Iaşi, Brassó, Nagyvárad, Szeben, Petrozsény, Nagybánya
Állami jellegű kutatóhelyek	akadémiai kutatóintézetek	Bukarest, Kolozsvár, Marosvásárhely, Temesvár
	a kormánynak alárendelt kutatóintézet	Nemzeti Kisebbségek Kutatóintézete, Kolozsvár
	kórházak, múzeumok, levéltárak, állami kutató-állomások, ügynökségek, területi felügyeleti hatóságok	főként a magyar többségű vagy jelentős magyar népességgel rendelkező régiókban
Magánjellegű kutatóhelyek	magánegyetemek	Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem (EMTE), Partiumi Keresztény Egyetem, Protestáns Teológia, Sapientia Alapítvány – Kutatási Programok Intézete
	egyházi levéltárak	
	magántulajdonú kutatóhely	Plasmaterm, Marosvásárhely
Szakmai civil-szervezetek	átfogó jellegű	Erdélyi Múzeum-Egyesület (EME), Kolozsvári Magyar Egyetemi Intézet (KMEI)
	egyetlen szakterületre összpontosító	Erdélyi Magyar Műszaki Tudományos Társaság (EMT), Kriza János Néprajzi Társaság (KJNT), Szabó T. Attila Nyelvi Intézet (SZTANYI), KAM – Regionális Antropológiai Kutatások Központja, Kelemen Lajos Műemlékvédő Társaság (KLMT), Transylvania Trust Alapítvány stb.
	egyetemi háttérintézmény	Kolozsvári Magyar Egyetemi Intézet (KMEI), Láthatatlan Kollégium, Max Weber, Pro Philosophia, Entz Géza Alapítvány, Cholnoky Jenő Földrajzi Társaság stb.

A romániai magyar tudományosság ezredforduló utáni állapotát tükröző, a Sapientia Alapítvány – Kutatási Programok Intézete (2002) és a Kolozsvári Területi Bizottság (2009) keretében kivitelezett kutatások által feltárt adatokra alapozó összegzést az *1. melléklet* tartalmazza, tudományterületekre, illetve azokon belül tudományágakra összpontosító bontásban, az MTA által használt taxonómia szerint. A táblázatban az álló betűvel szereplő adatok forrása a KAB-vizsgálat, dőlt betűkkel a KPI-kutatás által feltárt adatok vannak feltüntetve. A KAB-vizsgálat egy ágazat esetében (irodalomtudomány) két olyan elemzést eredményezett, amelyek adatai egymásnak ellentmondanak, a KPI-kutatás keretében pedig több olyan ágazati tudomány szerepel, amelyekre vonatkozóan a kiegészítéseket tartalmazó III. kötet a korábbi, I. vagy II. kötetben szereplő elemzések adataihoz képest újabb vagy eltérő információt tartalmaz.⁴ Ezeket az eltéréseket a forrásokra vonatkozó, kövér betűvel szedett utalások jelzik. Ugyancsak kövér betűvel jelennek meg a táblázatban azok a tudományágak, amelyek nem szerepelnek ebben a változatban a MTA taxonómiájában.

A *2. melléklet* a kutatóhelyek fent említett három kategóriája, illetve a romániai magyar kutatóállomány szerint összegezi az egyes tudományterületek és ágazati tudományok helyzetét tükröző adatokat.

A két kutatás összesítve 142 állami kötelékben aktív, magyar érdekelttségű kutatóhelyet nevezett meg, 21 esetben adott számot magánjellegű intézmény keretei között kifejtett magyar érdekelttségű kutatói tevékenységről, 53 esetben hivatkozott szakmai civilszervezetek keretében zajló tudományos kutatói tevékenységre, és 761 kutató tudományos tevékenységét ismertette több-kevesebb részletességgel. Az összehasonlítás kedvéért érdemes megemlíteni, hogy *A Kárpát-medence magyar oktatási és tudományos intézményeinek adatbázisa* 22 romániai magyar tudományos intézményről tartalmaz adatokat,⁵ Berényi Dénes 1998-ban közreadott felmérése pedig 299 erdélyi magyar kutatóról ad számot.⁶

⁴ Vö. 2. lábjegyzet.

⁵ <http://kataszter.martonaron.hu/index.php?page=menu&id=4>

⁶ Berényi Dénes (szerk.): *Magyar kutatók külföldön*. Budapest: MTA MTK, 1998.

Az adatok helyes értelmezése érdekében fontos hozzátennünk, hogy sem a 21 magánjellegű intézményi kötelékben fellelhető kutatóhelyre, sem az 53 civilszervezeti környezetben folyó kutatásra való hivatkozást nem úgy kell értelmezni, hogy ugyanannyi független intézménnyel számolhatunk. A hivatkozások gyakran emlegetik a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem (EMTE) különböző komponenseit, illetve az Erdélyi Múzeum-Egyesület (EME) egyes szakosztályait, ezért a 21, illetve 53 hivatkozás azt tükrözi, hogy a létező magánjellegű, kutatással is foglalkozó intézmények és szakmai civilszervezetek ennyi tudományág képviselői számára biztosítanak kutatási lehetőséget, rendszerint szakosodott alegységeik révén.

Meglepő módon a 142 állami kötelékben fellelhető kutatóhelyre vonatkozó adat tükrözi legegységesebben a terepen fellelhető realitásokat, azzal a fontos kiegészítéssel, hogy ezek összefüggésében sok esetben elszigetelt magyar kutatókra kell gondolnunk, akik román intézményi környezetben végeznek olyan munkát, amelynek tudományos értéke esetleg számottevő, az erdélyi magyar társadalomra gyakorolt közvetlen hatása viszont elhanyagolható.

Kommentárra szorul végül a 761 kutatóra való utalás. Noha az egyes tudományágak közötti megoszlást meglehetősen kiegyensúlyozottnak lehet tekinteni, a szám minden bizonnyal túlbecsült, ennek pedig legalább két oka lehet: egyrészt vannak kutatók, akiket több tudományág magáénak tekint, több esetben történik következtetésképpen hivatkozás ugyanarra a személyre (pl. a történettudomány, a művészettörténet és az egyháztörténet, az irodalom és a színháztudomány vagy a biológia, a földtan és a környezettudományok, illetve az orvostudomány egyes ágazatai esetében), másrészt a tudományos tevékenység jelentőségének mérlegelése nyilvánvalóan nem történt egységes kritériumok alapján. Ez utóbbi aspektust többek között az agrártudományok esete illusztrálja beszédesen: míg a KAB-felmérés keretében készült elemzés 49 jelentősnek elkönyvelt tapasztalt kutatót és 10 „ígéretes fiatal kutatót” sorol fel név szerint, tevékenységük rövid ismertetése mellett, addig a KPI elemzése csupán 9 jelentősnek elkönyvelt tudományos tevékenységet felmutató kutatóról ad számot. Mindezeket figyelembe véve megállapítható, hogy ha a romániai magyar tudományosság fogalmát a korábbiakban jelzett módon

megfelelően széles és megengedő értelemben használjuk, és tekintettel vagyunk azokra a tudományterületekre is, amelyekre nézve a két felhasznált kutatás egyike sem szolgáltat adatokkal, akkor legalább 550–600 jelentősebb romániai magyar kutatóval kell számolnunk.

Tudományos eredmények

Ami a tudományos intézményhálózat, illetve a műhelyek és a szereplők által előállított tudományos eredmények és teljesítmények kérdéséről, ezzel kapcsolatban csak néhány általános megállapítást áll módomban megfogalmazni.

A romániai magyar tudományosság szcientometriai követésének nincsenek kialakult hagyományai. Egy-egy tudományterületen, különösen a minőség korszerű szempontjaira hangsúlyt helyező egyetemek intézményi környezetében terjedőben van az idéztelemzés, illetve a folyóiratok impaktfaktoros követése, ennek köszönhetően több – főként a természet-, műszaki és az élettudományok köréhez tartozó – ágazatban léteznek már szcientometriai nyilvántartások, amelyek a magyar kutatók teljesítményeit is tükrözik. Ezek reprezentatív összesítésére azonban mindeddig nem történt próbálkozás.

A rendelkezésemre álló adatok alapján csak egy, a 2001 és 2006 közötti időszakra vonatkozó összesítésre hivatkozhatom, amely, érdekes módon, a fentiekben ismertetett, magyar vonatkozású kutatóhelytípusok mindegyikére kínál példát. Az összesítés a Thomson–ISI-index által nyilvántartott romániai szerzők teljesítményét tükrözi, intézményi hovatartozás szerint. Ebben a listában az öt év teljesítményét summázó összesített eredmény alapján a Babeş-Bolyai Tudományegyetem (BBTE) az országos harmadik helyet foglalja el, a Marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyszerészeti Egyetem (MOGYE) az 55. helyen található, a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem (EMTE) a 128., míg az Erdélyi Múzeum-Egyesület (EME) a lista 219. helyezettje.⁷ Az adatbázisból kiderül, hogy a BBTE teljesítményéből a magyar kutatók méltányolandó módon kivették a részüket,

⁷ <http://www.ad-astra.ro/cartea-alba/institutions.php> (2009. 09. 20.)

többnyire a fizika, a kémia, az élettudományok és a matematika-informatika területén, legtöbb esetben román kollégákkal közösen publikált tanulmányokkal. A MOGYE esetében pedig az összesen 30 impaktfaktoros folyóiratban közölt tanulmány közül csak háromnak nincs magyar társszerzője (a név alapján megítélhetően), több tanulmánynak pedig valamennyi társszerzője magyar. Noha a felleltározott publikációk között akadnak elvéve humán és társadalomtudományi területekhez tartozó munkák is, ez a nyilvántartás is tükrözi a szcientometriai eredménykövetés egy olyan tulajdonságát, amely igen hátrányosan érinti a kisebbségi magyar tudományosságot: csaknem valamennyi impaktfaktoros folyóirat angol nyelvű.

Mind a KPI által kezdeményezett, mind a KAB-vizsgálat eredményezett ugyan a tudományos teljesítményre, illetve az elért eredményekre vonatkozó adatokat is, azok azonban a megközelítés módját tekintve annyira sokfélék, hogy a feldolgozásukhoz szükséges időbeni ráfordítás messze meghaladná azt a hasznot, amelyet az eredmény várhatóan képviselne.

A hasznosítható eredmények között kiemelt helyen említendők a KPI kiadványaiban található publikációs listák, amelyek naprakész változatának elmélyült tanulmányozása minden bizonnyal hasznos következtetések megfogalmazását tenné lehetővé. Hasonlóképpen érdekes adatokkal szolgál a KAB-felmérés keretei között elkészült egyik-másik elemzésben található tudományos teljesítményleltár, amely a publikációk mellett kutatási projekteket, újításokat, hitelesített tudományos eredményeket sorol fel és ismertet röviden. Ezek a teljesítménylisták – a KPI-kutatás egyes elemzéseiben fellelhető hasonló jellegű összegezések mellett – arra nézve illusztratívak többek között, hogy a romániai magyar tudományosság komplex jelenségkörét feltérképező majdani reprezentatív kutatásnak milyen részletekre kell kitérni.

Az értékelhető tudományos teljesítmények egy érdekes aspektusa továbbá, hogy több elemzés is kiemeli az EME egyes szakosztályai által betöltött fontos szerepet, amely arra irányul, hogy a román állami intézményi környezetben magyar kutatók által létrehozott tudományos eredmények magyar nyelvi közegben is megjelenjenek, főként a műszaki és az orvostudományok egyes ágazatainak az esetében.

Erősségek, gyengeségek

A soron következő vázlatos megállapítások többnyire a Kolozsvári Területi Bizottság (KAB) kutatása által feltárt adatokra alapoznak. A romániai magyar tudományosság fő *erőssége* minden bizonnyal a kiterjedt intézményhálózat és a népes személyi állomány. Az intézményhálózat, noha vannak fontos hiányosságai, egészében véve komplex, a tudományterületek közötti megoszlás tekintetében meglehetősen kiegyensúlyozott, és a területi szórás vonatkozásában is lefedti a romániai magyarság szempontjából fontos térségeket. Három pilléren nyugszik: vannak a román állam által fenntartott komponensei, vannak magántulajdonú intézményi keretek között tevékenykedő összetevői, és végül léteznek civilszervezeti formát öltő alakzatai. Az utóbbi két pillér fenntartási költségeinek egy jelentős részét a magyar állam biztosítja.

Annak ellenére, hogy a tudományos teljesítmény objektív megítélésére alapozott reális kép a személyi állomány valós dimenzióira nézve nem áll rendelkezésünkre, túlzás nélkül megállapítható, hogy a népes személyi állomány nem kevésbé imponáló erőssége a romániai magyar tudományosságnak. A kisebbségi lét körülményei között minden bizonnyal méltányolandó teljesítmény, hogy a tudományos pálya vonzó tudott maradni, és a sok tekintetben hiányzó középgeneráció betöltetlen szerepét a nagy elődök hagyományait folytatni kívánó fiatal tudós-nemzedékek pótolják szinte minden tudományterületen, annak ellenére, hogy olyan fontos szakok viszonylatában, mint a műszaki tudományok, az állatorvosi és mezőgazdasági tudományok, a zenetudományok stb., nem folyik kellő színvonalú és megfelelő intézményi beágyazottságú magyar nyelvű egyetemi képzés. A fiatalabb kutatónemzedékek jelentkezése a romániai magyar tudományosság erősségeinek egy rendkívül fontos összetevője: külföldön szerzett tapasztalataiknak, nyelvi kompetenciájuknak, korszerű módszertanokban szerzett jártasságuknak minden bizonnyal nagy szerepe lesz a hazai magyar tudományos élet felzárkóztatásában, számos színvonalbeli fogyatékoságának fokozatos kiküszöbölésében.

A romániai magyar tudományosság erősségeként említhető továbbá az intézményhálózat és a személyi állomány kiterjedt

kapcsolathálózata, amely egyrészt a magyar tudományosságba, másrészt a nemzetközi tudományos életbe, végül pedig a romániai tudományos intézmények és kutatók tevékenységébe való bekapcsolódás lehetőségét biztosítja az erdélyi magyar kutatók számára.

Az erősségeknek a tudományos teljesítményekben megnyilvánuló dimenzióját illetően – a megbízható és reprezentatív szcientometriai adatok hiányában – nehéz becslésekbe bocsátkozni. Valószínűnek látszik, hogy a nyers adatok alapján a természet- és a műszaki, illetve az orvostudományok teljesítenek a legjobban, ám a humán és társadalomtudományok szerénynek tűnő teljesítményét – mint láttuk – nem elhanyagolható mértékben a szcientometriai módszerek egyoldalúságának számlájára is lehet írni. Nehéz vitatni ugyanakkor, hogy a természettudományok kiugró teljesítményét sok tekintetben kiegyensúlyozza a humán tudományok nyelvhez kötődő, közösség- és identitáserősítő szerepe.

A romániai magyar tudományosság fontosabb *gyengeségei*, mint lenni szokott, tulajdon erősségeiből adódnak. A kiterjedt intézményhálózatról – lényeges szerkezeti fogyatékoságai mellett, amelyekre az alábbiakban röviden visszatérek – esetünkben is elmondható, hogy a kevesebb akár több is lehetne: az összehangolatlanság, a koordináció hiánya folytán sok tudományos erőfeszítés megy kárba, egyfelől a párhuzamosságok okán, másrészt annak betudhatóan, hogy a különböző kutatóhelyek munkatársai nem tudnak egymás projekteiről, vagy különböző okokra visszavezethetően nem veszik figyelembe a már elért eredményeket. Innen nézve, a romániai magyar tudományosság az egymással együttműködni képtelen intézményekbe széttöredezett kisebbségi tudósközösség képét mutatja.

Fontos hiányosság, hogy a romániai magyar tudományosság egésze nem rendelkezik a tudományos eredmények legitimálására és díjazására berendezkedett, széles körben elfogadott autoritással, amelynek kellő tekintélye lenne a nyilvánosság előtt. Az eredménykövetés és a tudományos kritika bevett mechanizmusainak hiánya folytán többek között azért is nehéz hiteles képet nyerni a romániai magyar tudományosság valós dimenzióiról, mert az értékelés kritériumai nem elég világosak és gyakran fölöttébb szubjektívek. Egy ilyen autoritásnak az lehetne a feladata, hogy igen körültekintően kom-

binálja a szcientometriai adatokra alapozott elbírálást (ott, ahol az lehetséges) a kisebbségi társadalom viszonyai között érvényesíthető hasznosság-kritériumokkal. A kiugró – nemzetközileg elismert vagy a kisebbségi társadalomban betöltött szerepe szempontjából jelentős – tudományos eredmények nyilvános elismerése és díjazása, a nagy tekintélyű tudós személyiségek alkalmankénti megünneplése fontos közösségterápiás, önbecsülés-erősítő funkciót láthatna el, az alapul szolgáló tudományos eredmény önértéke mellett.

A romániai magyar tudományosság egy további gyengéje abban mutatkozik meg, hogy a kisebbségi lét szempontjából megkülönböztetett jelentőségűnek tekintett egyes tudományterületek esetében igen alacsony a kutatói munkaközösségek által termelt tudás társadalmi relevanciája. Ez egyfelől a megrendelő korábban említett hiányára vezethető vissza, másfelől a nem létező koordinációból és túltermelésből adódik, de szorosan összefügg azzal a körülménnyel is, hogy az intézményhálózat egy jelentős része különböző támogatói körök klientúrájává esik szét, és a kidolgozott, finanszírozásra előterjesztett kutatási programokban igen gyakran nem a tulajdonképpeni kutatási célokra, hanem az intézmény túlélésének bebiztosítására kerül a hangsúly.

Ebből is megítélhetően, mind a kiterjedt intézményhálózat, mind a személyi állomány szempontjából igen komoly probléma a fenntarthatóság. Igaz ugyan, hogy a román állam költségvetésében is drasztikusan csökkent az utóbbi években a kutatásra fordított állami támogatás, ennek következtében az állami kutatóhelyek helyzete sem kielégítő, a fenntarthatóság problémájával mégis a magánegyetemi és a civil társadalmi környezetben aktív magyar kutatóhelyek szembe-sülnek a legkiélezettebben.

Noha vannak dicséretes kivételek is, a KAB-kutatás által feltárt adatok tanúsága szerint a fenntarthatóság kérdését szuverén módon kezelő stratégiai gondolkodás igencsak gyenge oldala az erdélyi magyar tudományosságnak. Az ezzel kapcsolatos kérdésekre adott válaszok fő elemei a pesszimizmus és a kilátástalanság, a stratégiai-nak gondolt megfontolások pedig gyakran összekeverik a jövőképet a konkrét tervekkel, feladatokkal. Egészében véve elmondható, hogy a szakmai műhelyek szervezeti kultúrája nem foglalja magába

a legalapvetőbb jövőképzési kompetenciákat: a stratégiai megfontolások legtöbbször másokkal szemben támasztott elvárások formájában fogalmazódnak meg, ebből pedig az következik, hogy a szakmai egyesületek és a kutatói munkaközösségek nem tekintik magukat illetékeseknek a jövőképzés terén. Ezt az eltartottságra berendezkedett hozzáállást a legbeszédesebben egy, a jövőképpel kapcsolatos kérdésre adott válasz illusztrálja, amely szerint „ha lesz pénz, lesz kutatás és jövőkép”.

A kutatási intézményhálózat komplex szerkezete és imponáló méretei ellenére nem tekinthető teljesnek. Tekintettel arra, hogy napjainkban a tudományos kutatás szorosan összefonódik a felsőoktatással, a romániai magyar tudományosság intézményi kerete további fejlesztésre szorul azoknak a tudományterületeknek a vonatkozásában, amelyek ez idő szerint nem rendelkeznek magyar nyelven biztosított felsőfokú oktatással.

Együttműködések

Miközben a romániai magyar tudományos intézményhálózat szereplői között feltűnően csekély a hajlandóság az együttműködésre, mind a KPI-kutatás, mind a KAB-vizsgálat adatai arról tanúskodnak, hogy a magyarországi kutatókkal és intézményekkel folytatott együttműködés volumene jelentős. A KPI-kutatás eredményeit közreadó kötetekben található bibliográfiák, illetve a korábban hivatkozott, romániai ISI-publikációk leltára alapján a többségi nemzet kutatóival való együttműködés is számottevő, és van példa közös publikációkat eredményező nemzetközi együttműködésre is.

Ahhoz, hogy az együttműködések tartalmára, fontosabb típusaira, indokoltságára, az intézményesültség mértékére, illetve fenntarthatóságára nézve hiteles képet alkothassunk, további vizsgálatokra volna szükség.

Releváns adatok hiányában is megkockáztatható a feltételezés, hogy a romániai magyar tudományosság szereplőinek egy nem elhanyagolható része pénzügyi megfontolásokból részesíti előnyben a határon túli kutatókkal és intézményekkel kialakított együttműködést: míg a hazai szereplőkben riválisokat látnak, a határon túli

együtműködés a forrásokhoz való hozzáférés ígérletét hordozza. Természetesen Magyarországon is léteznek olyan szereplők, akik hasonló okokra visszavezethetően keresnek határon túli partnereket kutatási projektjeikhez. E nem szerencsés kivételek ellenére az együtműködést feltételül szabó támogatási mechanizmusok rendszerint mindkét oldalon tartalmaz munkát eredményeznek, következésképpen érdemes megfontolni az illető finanszírozási eljárások alkalmazását a romániai magyar tudományosság körében.

Magyarország és az MTA szerepe

A magyarországi támogatáspolitikát úgy kellene áthangolni, hogy a politikai klientúraépítés és a presztízsszemponútú megközelítés helyett a mérhető, illetve a társadalmilag hasznosuló teljesítményt ösztönözze, és rávegye az együtműködésre az erdélyi magyar intézményeket, kutatókat.

Az MTA a támogatási programok tartalmi és ügyrendi részleteinek kidolgozásában, a prioritások felállításában, a kivitelezésre kiválasztott kutatások megtervezésében, lebonyolításának szakmai felügyeletében, illetve a KAB erdélyi tekintélyének növelésében játszhatna fontos szerepet.

1. melléklet⁸

TUDOMÁNYTERÜLET	TUDOMÁNYÁG	ÁLLAPOTFELMÉRÉS
Nyelv- és irodalom-tudományok	Irodalomtudomány	<p>1. anyag:</p> <ul style="list-style-type: none"> -5 állami egyetemi kötelekben működő kutatóhely (3 tanszék a BBTE-n, Bukaresti Egyetem Hungarológia Tanszék, Marosvásárhelyi Színművészeti Egyetem) -2 civil szervezet (Láthatatlan Kollégium, KMEI) -1 magánegyetem (PKE) -9 „közvetítő intézmény” (Sapientia – KPI, EME, EMIKE, NKI [Kolozsvár], kiadók, folyóiratok) -15 kutató <p>2. anyag:</p> <ul style="list-style-type: none"> -11 szakmai műhely (BBTE, EME, Korunk, BBTE kihelyezett tagozatok, Sapientia – Csíkszereda, NYIT Irodalom Tanítási Társulat [Csíkszereda], PKE, Bukaresti Egyetem, Látó, Marosvásárhelyi Színművészeti Egyetem és a Mentor Kiadó) -28 kutató felsorolása („a teljesség igénye nélkül”)

8 *Rövidítések:* BBTE – Babeş-Bolyai Tudományegyetem, EME – Erdélyi Múzeum-Egyesület, EMKE – Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület, EMT – Erdélyi Magyar Műszaki Tudományos Társaság, KAM – KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja, KJNT – Kriza János Néprajzi Társaság, KMEI – Kolozsvári Magyar Egyetemi Intézet, MOGYE – Marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyászati Egyetem, NKI – Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, PKE –Partiumi Keresztény Egyetem, RMPSZ – Romániai Magyar Pedagógusok Szövetsége, RMKT – Romániai Magyar Közgazdász Társaság, Sapientia – KPI – Sapientia – Kutatási Programok Intézete, Sapientia EMTE – Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, SZTANYI – Szabó T. Attila Nyelvi Intézet

TUDOMÁNYTERÜLET	TUDOMÁNYÁG	ÁLLAPOTFELMÉRÉS
<p>Nyelv- és irodalom- tudományok</p>	<p>Nyelvtudomány</p>	<p>-2 vezető civil szervezet (SZTANYI, Anyanyelvapolók) -3 állami intézmény (BBTE nyelvészeti tanszék, NKI [Kolozsvár], Akadémia [Kolozsvár]) -1 magánegyetemi kutatóhely (Sapientia KPI) -4 szakmai civil szervezet (EME, KMEI, Bolyai Társaság, Heltai Alapítvány) -7 jelentős kutató</p>
	<p>Néprajztudomány</p>	<p>-3 állami kutatóhely (BBTE tanszék, Bukaresti Egyetem Hungarológia Tanszék, Akadémia Folklor Intézete), 3 múzeum -3 civil szervezet (KJNT, KAM, EME) -legkevesebb 30 rendszeresen publikáló kutató</p>
	<p>Zenatudomány</p>	<p>-2 állami kutatóhely (Kolozsvári Zeneakadémia, Folklor-intézet) -2 civil szervezet (Magyar Zenetársaság, Erdélyi Magyar Dalosszövetség, helyi kezdeményezések) -29 kutató: ebből 18 tapasztalt, 11 a közelmúltban megszerzett doktori cím</p>
	<p>Színháztudomány</p>	<p>I. kötet: -2 állami egyetemi kutatóhely (kolozsvári és marosvásárhelyi tanszékek)</p>

TUDOMÁNYTERÜLET	TUDOMÁNYÁG	ÁLLAPOTFELMÉRÉS
Nyelv- és irodalom- tudományok	Színháztudomány	-1 magánegyetemi kutatóhely (<i>Sapientia – KPI</i>) -13 kutató III. kötet: -8 további, a II. kötetben nem szereplő kutató
	Filmtudomány	-2 állami egyetemi kutatóhely (BBTE, Marosvásárhelyi Színművészeti Egyetem) -1 magánegyetem (<i>Sapientia – Kolozsvár</i>) -1 szakmai civilszervezet (<i>Filmteft</i>) -6 kutató
Filozófia és történettudományok	Filozófia	-1 állami kutatóhely (BBTE) -1 magánegyetem (PKE) -3 civil egyesület (Pro Philosophia, KMEI, Bolyai Társaság) -11 kutató tevékenységének rövid ismertetése
	Történettudomány	-1 állami kutatóhely (BBTE tanszékei között szétszórtnan több kutató „ezért akadozik a közös kutatómunka”) -2 egyetemi háttérintézményként működő civil szervezet (Mezerzius Szakkör, Posta Béla Szakkollégium) -2 kutatóhely a Román Akadémia kutatóintézteiben (Marosvásárhely – 2 kutató, Bukarest – 1 kutató) -állami levéltárak – 5 kutató -egyházi levéltárak – 8 kutató

TUDOMÁNYTERÜLET	TUDOMÁNYÁG	ÁLLAPOTFELMÉRÉS
<p>Filozófia és történettudományok</p>	<p>Történettudomány</p>	<p>- 5 magyar szempontból jelentős múzeum - NKI (Kolozsvár) – 3 kutató - EME, Jakabffy Alapítvány, 2-3 helyi, informális szakmai egyesület - legalább 30 név szerint megemlítt kutató I. kötet: 33 doktori fokozattal rendelkező történész III. kötet: 138 történész, akiből 34 foglalkozik kutatással</p>
	<p>Művészettörténet</p>	<p>- 2 állami kutatóhely (BBTE, a Román Akadémia Történeti Intézete – 1 kutató) - 1 civilszervezet (Transylvania Trust) - 8 jelentősebb eredményeket felmutató kutató</p>
	<p>Pedagógia</p>	<p>I. kötet: - 1 állami egyetemi kutatóhely (BBTE) - 1 magánegyetemi kutatóhely (Sapientia) - 1 szakmai civil szervezet (RMPSZ) - legalább 20 rendszeresen publikáló kutató III. kötet: - legalább 6 további, jelentős kutató</p>
	<p>Technikatörténet</p>	<p>- 2 műhely - 11 kutató</p>
	<p>Teológiai tudományok</p>	<p>Protestáns teológia - 2 egyetemi szintű műhely (Protestáns Teológia, BBTE) - 12 kutató</p>

TUDOMÁNYTERÜLET	TUDOMÁNYÁG	ÁLLAPOTFELMÉRÉS
<p>Filozófia és történettudományok</p>	<p><i>Teológiai tudományok</i></p>	<p>Római katolikus teológia -2 egyetemi szintű kutatóműhely (a Gyulafehérvári Teológia, BBTE) -2 civilszervezet – Márton Áron Teológiai Képző, Katolikus Magyar Bibliatársulat) -8 kutató</p> <p>(Protestáns) Egyháztörténet -2 szakmai műhely (BBTE, Protestáns Teológia) -8 kutató</p>
<p>Matematikai tudományok</p>	<p><i>Matematika</i></p>	<p>-5 erdélyi városban található kutatóhelyek (Kolozsvár, Marosvásárhely, Csíkszereda, Temesvár, Brassó) -45 kutató</p>
<p>Agrártudományok</p>	<p>Mezőgazdasági tudomány Agrártudomány</p>	<p>-4 állami kutatóintézet (brassói, csíkszeredai és kézdivásárhelyi burgonyakutató, illetve a Hargita megyei szaporodásbiológiai kutatóintézet) -2 magánegyetemi kutatóhely (a Corvinus nyárászeredai kihelyezett tagozata, a Sapientia EMTE marosvásárhelyi kertészmérnöki szak) -49 kutató és 10 „ígéretes fiatal kutató” felsorolása</p> <p>-1 állami egyetemi kutatóhely (Kolozsvári Agrártudományi és Állatorvosi) -5 kutatóállomás (Csíkszereda, Gyergyó, Kézdivásárhely, Brassó, Balázsfalva) -9 jelentősebb kutató</p>

TUDOMÁNYTERÜLET	TUDOMÁNYÁG	ÁLLAPOTFELMÉRÉS
Orvostudományok	Neurológia	- állami kutatóhely (MOGYE) - 1 civil szakmai szervezet (EME szakosztály) - 5 tapasztalt kutató, 2 neurológiai PhD, 20 neurológus rezidens
	Anatómia	- 1 szakmai műhely (MOGYE tanszékcsoport és korszerű laboratórium) - 7 kutató
	Közegészségtan	- 4 állami jellegű szakmai műhely (2 MOGYE tanszék, Marosvásárhelyi Kutatóközpont, Közegészségügyi Felügyelőség) - 7 kutató
	Genetika	- 1 állami kutatóhely (MOGYE) - 2 civil szakmai szervezet (Orvosi Genetikai Társaság, EME szakosztály) - 1 kutató
	Gyógyszertan	- 1 szakmai műhely (MOGYE), - 4 kutató
	Patológia	- 2 állami jellegű szakmai műhely (MOGYE tanszék, kórházi laboratórium) - 1 doktori iskola - 4 kutató

TUDOMÁNYTERÜLET	TUDOMÁNYÁG	ÁLLAPOTFELMÉRÉS
	Szemészet	-2 állami jellegű szakmai műhely (MOGYE tanszék, Marosvásárhelyi Szemészeti Klinika) -11 PhD, 6 kutató, 11 fiatal szakorvosjelölt -8 állami jellegű kutatási színhely (MOGYE tanszék, Marosvásárhelyi Szemészeti Klinika, Kolozsvári Orvosi Egyetem Szemészeti Klinikája, Csíkszereda, Brassó, Sepsiszentgyörgy, Székelyudvarhely, Beszterce) -11 jelentős kutató
	Endokrinológia	-2 állami jellegű kutatóhely (MOGYE tanszék, Marosvásárhelyi Endokrinológiai Klinika) -3 jelentős kutató
Orvostudományok	Sebészet, ortopédia, urológia	- több állami jellegű kutatóhely (MOGYE tanszékei) - 12 jelentősebb kutató
	Belgyógyászat	- több állami jellegű szakmai műhely (MOGYE tanszékei és intézetei) - 8 kutatásvezető
	Gyermekgyógyászat	-6 állami jellegű kutatási helyszín (Marosvásárhelyi Gyermekklinika, MOGYE Parazitológia Tanszéke, Marosvásárhelyi Közegészségtani Központ munkacsoportja, Székelyudvarhelyi kutatócsoport, partiumi és kovásznai kutatócsoportok) -24 jelentős eredményeket felmutató kutató
	Fogorvostudomány	-2 állami jellegű szakmai műhely (MOGYE tanszék, Marosvásárhelyi Szájsebészeti Klinika) -6 jelentősebb kutató

TUDOMÁNYTERÜLET	TUDOMÁNYÁG	ÁLLAPOTFELMÉRÉS
Műszaki tudományok	<p>Anyagtudomány és technológia</p>	<ul style="list-style-type: none"> - 5 állami egyetem keretében tevékenykedő magyar kutatók (kolozsvári, brassói, bukaresti, temesvári, petrozsényi műszaki egyetemeken) - 1 magánegyetemi kutatóhely (Sapientia EMTE Marosvásárhelyi Műszaki Kara) - 1 magántulajdonú kutatóhely (marosvásárhelyi Plasmaterm) - 1 szakmai civilszervezet (EME Műszaki Tudományok Szakosztálya) - 8 jelentős kutató
	<p>Építő-, építésztudomány</p>	<ul style="list-style-type: none"> - 6 állami egyetem keretében aktív kutatóhely (Kolozsvár, Bukarest, Temesvár, Nagyvárad, Iași, Nagybánya) - 2 kutatóintézet (Kolozsvár, Nagybánya) - 4 magyar doktorátuszvezető - 6 szakmai civilszervezet (EMT, EME szakosztály, Kelemen Lajos Műemlékvédő Társaság, Transylvania Trust, Keőpeczi Sebestyén József Műemlékvédő Egyesület, Erdélyi Műemlékrestaurátorok Egyesülete) - 26 kutató tevékenységének kimerítő ismertetése
	<p>Gépszerkezettan (Gépészeti kutatások)</p>	<ul style="list-style-type: none"> - 2 állami egyetem (Kolozsvár, Temesvár) - 1 magánegyetem (Sapientia, Marosvásárhely) - 1 magánjellegű kutatóintézet (Plasmaterm, Marosvásárhely) - 5 doktorátuszvezető - 31 jelentős kutató, 10 fiatal kutató

TUDOMÁNYTERÜLET	TUDOMÁNYÁG	ÁLLAPOTFELMÉRÉS
Műszaki tudományok	<i>Informatika</i>	- 6 állami egyetem (Kolozsvári Műszaki Egyetem, BBTE, Temesvári Műszaki Egyetem, Nagyváradi Egyetem, Marosvásárhelyi Műszaki Egyetem, Brassói Egyetem) - 1 kutatóintézet (Kolozsvár) - 56 jelentősebb kutató
Kémiai tudományok	<i>Kémiai tudomány</i>	- 10 állami kutatóműhely (egyetemi karok, akadémiai vagy más kötelekben működő kutatóintézetek) - 18 jelentős kutató
	<i>Gyógyszeranalitika/ Gyógyszerészet- tudomány</i>	- 4 kutatóhely (a MOGYE tanszékei) - 4 doktori iskola - 21 kutató
Biológiai tudományok	Növény- és növényzattan/ <i>Biológia</i>	- 1 állami egyetem (BBTE) - 3 szakmai civilszervezet (EME szakosztály, Öko-stúdium Társaság, Apáthy István Egyesület) - 79 kutató
	Gazdaság- és jogtudományok	- 1 szakmai műhely (BBTE tanszékcsoport) - 21 kutató tevékenységének rövid, összefoglaló jellegű megemlézése

TUDOMÁNYTERÜLET	TUDOMÁNYÁG	ÁLLAPOTFELMÉRÉS
<p>Gazdaság- és jogtudományok</p>	<p>Közgazdaság- tudomány</p>	<p>-2 állami egyetemi kutatóműhely (BBTE – Kolozsvár és Sepsiszentgyörgy) -2 magánegyetem (Sapientia – Csíkszereda és Nagyvárad) -1 szakmai civilszervezet (RMKT) -14 jelentősebb kutató</p>
	<p>Szociológia</p>	<p>I. kötet: -2 állami kutatóhely (BBTE tanszéki csoportjai) -1 doktori iskola -4 magánegyetemi kutatóhely (Sapientia – Marosvásárhely, Csíkszereda, PKE, Sapientia – KPI) -3 szakmai civilszervezet (KAM, Max Weber, Etnikumközi Viszonyok Kutatóközpontja [CCRIT]) -17 kutató</p> <p>III. kötet: -6 további, többnyire fiatal kutató</p>
	<p>Demográfia és statisztika</p>	<p>-1 kutatóműhely (BBTE tanszékcsoport) -1 kutató (átfedés a szociológiával)</p>
	<p>Politikatudomány</p>	<p>-1 állami egyetemi kutatóműhely (BBTE tanszékcsoport) -1 magánegyetemi kutatóhely (Sapientia – Kolozsvár) -4 szakmai civilszervezet -15 kutató</p>

TUDOMÁNYTERÜLET	TUDOMÁNYÁG	ÁLLAPOTFELMÉRÉS
Földtudományok	Földrajz	- 2 állami egyetemi kutatóhely (BBTE – Kolozsvár, Gyergyó) - 22 jelentősebb kutató
	Földtan	- 2 akadémiai kutatóhely (Bukarest, Kolozsvár) - 4 állami egyetemi kutatóhely (Bukarest, Kolozsvár, Gyergyó, Iași) - több helyi kutatóvállalat, múzeum, talajtani, vízügyi, környezetvédelmi hatóság - 3 szakmai civilszervezet - 23 jelentősebb kutató
Fizikai tudományok	Környezettudomány	- 1 állami egyetemi kutatóhely (BBTE tanszékcsoport) - 1 magánegyetemi kutatóhely (Sapientia – Kolozsvár) - 3 szakmai civil szervezet - 15 kutató (átfedések: biológia, földtan)
	Fizikai tudomány	- 3 állami egyetemi kutatóhely (BBTE, Kolozsvári Műszaki Egyetem, Temesvári Tudományegyetem) - 1 akadémiai kutatóhely (Temesvár) - 2 szakmai civilszervezet (EME, EMT) - 13 kiemelkedő kutató

2. melléklet

TUDOMÁNY- TERÜLET	TUDOMÁNYÁG	Allami jellegű kutatóhely	Magánjellegű kutatóhely	Szakmai civilszervezet	Kutató
Nyelv- és irodalom- tudományok	Irodalomtudomány	5	1	2	28
	Nyelvtudomány	3	1	4	7
	Néprajztudomány	6	–	3	30
	Zenetudomány	2	–	2	29
	Színháztudomány	2	1	–	26
	Filmtudomány	2	1	1	6
	<i>Nyelv- és irodalom- tudományok összesen:</i>		20	4	12
Filozófia és történet- tudományok	Filozófia	1	1	3	11
	Történettudomány	22	–	6	34
	Művészettörténet	2	–	1	8
	Pedagógia	1	1	1	26
	Technikatörténet	2	–	–	11
	Teológiai tudományok	2	2	2	28
	<i>Filozófia és történet- tudományok összesen:</i>		30	4	13
Matematikai tudományok	Matematika	4	1	–	45
Agrártudományok	Mezőgazdasági tudomány	6	2	–	49
	Orvosi tudományok	29	–	3	70
Műszaki tudományok	Anyagtudomány és technológia	5	2	1	8
	Építészet	8	–	6	26
	Gépészet	2	2	–	31
	Informatika	6	–	–	56
	<i>Műszaki tudományok összesen:</i>		16	2	6

TUDOMÁNY- TERÜLET	TUDOMÁNYÁG	Állami jellegű kutatóhely	Magánjellegű kutatóhely	Szakmai civilszervezet	Kutató
Kémiai tudományok	Kémiai tudomány	10	–	–	18
	Gyógyszerésztudomány	4	–	–	18
	<i>Kémiai tudományok összesen:</i>	<i>14</i>	–	–	<i>36</i>
Biológiai tudományok	Biológia	1	–	3	79
Gazdaság- és jogtudományok	Közgazdaságtudomány	2	2	1	14
	Szociológia (Demográfia)	2	4	3	23
	Politikatudomány	1	1	4	15
	<i>Gazdaság- és jogtudományok összesen:</i>	<i>5</i>	<i>7</i>	<i>8</i>	<i>52</i>
Földtudományok	Földrajz	2	–	–	22
	Földtan	10	–	3	23
	Környezettudomány	1	1	3	15
	<i>Földtudományok összesen:</i>	<i>13</i>	<i>1</i>	<i>6</i>	<i>60</i>
Fizikai tudományok	Fizikai tudomány	4	–	2	13
	<i>Összesítve:</i>	<i>142</i>	<i>21</i>	<i>53</i>	<i>761</i>

A romániai magyar tudományosság rendszere, gyakorlata és kilátásai

Biró A. Zoltán

Jelen leíró tanulmány abból az empirikus megfigyelésből indul ki, hogy a romániai magyar közösség az 1989 utáni időszakban több területen trendszerűen törekszik arra, hogy „önálló” „társadalomként” működjön. Ez kimutatható olyan területeken, mint a politikai képviselet, az iskolaügy, az egyházi tevékenység, a média szerveződése stb. Ugyanakkor empirikusan igazolható az is, hogy az így formálódó romániai magyar „társadalmi alrendszerek” Magyarországgal, illetve a magyarországi társadalmi „alrendszerekkel” kapcsolatban egy sajátos aszimmetrikus partnerségre törekednek (ennek lényege egyfelől a nagyobb fél autoritásának elismerése, másfelől pedig annak követelése, hogy a kisebb felet a kapcsolatban önálló entitásként kezelje a nagyobb fél).

A romániai magyar „társadalomnak” a fentiekben jelzett szerveződési törekvése a tudományos munkavégzés terén is jelentkezett. Ez a folyamat a Kolozsvári Területi Bizottság (KAB) megalakulásával határozottabban teret nyert, ugyanakkor visszamenőleg is legitimitást kapott. A tudományos munka terén az „önálló” „társadalomként” való működés egyfelől mentális-szimbolikus konstrukciót takar (meggyőződés/hit és/vagy empirikus igazolási gyakorlat arra vonatkozóan, hogy a „romániai magyar tudományosság” mint önálló entitás létezik), másfelől pedig olyan – a tudományműveléshez tartozó vagy arra reflektáló – tevékenységghalmazt tartalmaz, amelynek elemei visszaigazolják vagy továbbalakítják a mentális-szimbolikus konstrukciót. Mindez szoros összefüggésben van azzal, hogy a „romániai magyar tudományosság” nem tételeződik olyan jogi és/vagy adminisztratív keretként, amely a tudományos élet szereplői számára normatív elvárásokat írna elő, adminisztratív keretet kínálna, és ezek alapján alanyi jogon anyagi vagy szimbolikus juttatásokat

biztosítana, ellenőrzést gyakorolna. Ezért a szimbolikus-mentális konstrukció társadalmi szerepe kiemelten fontos (részint mint határozottan megjeleníthető arculat, részint mint keret).

A „romániai magyar tudományosság” szerveződési folyamata – ebben az értelmezésben – része egy más területeken is zajló, a „romániai magyar társadalom” megjelenítésével és működtetésével kapcsolatos társadalmi szerveződési folyamatnak. Tartalmát a tudományos munkavégzés, illetve az ahhoz kapcsolódó reflexiók és magatartások képezik. (A KAB megjelenésével esély teremtődött arra is, hogy ennek a tartalomnak konszenzusos alapon részét képezze egy intézményi szerkezet is.) Fontos hangsúlyozni azt, hogy nem minden tudományos tevékenység, nem minden kutató, nem minden reflexió, nem minden magatartás integrálódik ebbe a szerveződési folyamatba. Az egyes komponensek esetében a nagyobb tudományos érték nyilván erősítheti a szerveződési folyamatot, de az egyéni/csoportos tudományos teljesítmény és a „romániai magyar tudományosság” névvel jelölt szerveződési folyamat között nincsen egyenes összefüggés. A jelzett szerveződési/önállósodási folyamatnak nem kell szükségszerűen lejátszódnia ahhoz, hogy a romániai magyar tudományosság tagjai eredményes tudományos munkát végezzenek és fordítva: a sikeres szerveződés/önállósodás nem feltétlenül jelent eredményesebb tudományos tevékenységet.

A romániai magyar tudományosság „rendszeréről”

Mint minden kisebbségi intézményi szerkezetre, a romániai magyar tudományosságra is jellemző az, hogy a róla kialakított/gondolt mentális-szimbolikus keret jóval koherensebb, kerekesebb és céltudatosabb, mint a tényleges szerkezet. A hitszerű és metaforikus „kép”, illetve a tényleges működés közti különbség sokszor képezte és képezi vita, kritika tárgyát. Nem szabad megfélemleni azonban arról, hogy a „kép” szerepe jóval több mint valamiféle öngazolás. A hitszerű és metaforikus „kép” egyben egyfajta húzóerőként és integrátorként is működik, és mint ilyen képes arra, hogy olyan plusz energiát vigyen a szerkezetbe, amelyet egyébként a rendelkezésre álló intézményi és anyagi keretek nem tudnak biztosítani. Így tulajdonképpen a szerke-

zetről kialakított hitszerű és metaforikus „kép” részlegesen és virtuálisan helyettesíti a kisebbségi intézmények mögül azt az általában hiányzó jogi-adminisztratív hátteret, amelyet egyébként az „állami” vagy más jellegű keret biztosíthatna.

A fenti megfontolások nyomán a romániai magyar tudományosság szerkezetét ebben a tanulmányban a „rendszer” szóval jelöljük, utalva ezzel a hitszerű és metaforikus „kép” animáló/konstitutív erejére, de tudva azt is, hogy a szerkezetet alkotó intézményi szereplők összessége a valóságban – a tényleges szakmai működés optikájából – sokkal inkább csak halmaz, mint rendszer.

Annak ellenére, hogy a romániai magyar tudományosságnak szervezett (egységes, központosított) intézményi és anyagi fenntartó rendszere nincs, erre a rendszerre vonatkozóan az alábbi megállapításokat tehetjük:

- az intézményi szerveződés és az egyéni kutatói létszám tekintetében jelentős;
- a szakmai munkavégzést tartós és erős egyéni/csoportos motívációk működtetik;
- a szakmai eredmények mennyisége jóval nagyobb annál, mint ami egy nem létező koherens fenntartó rendszer hiányában egyáltalán elvárható lenne.

Mindez arra utal, hogy ezt a rendszert alapvetően a hozzá tartozók személyi vagy érdekcsoportok szerinti erős elkötelezettsége tartja fenn és működteti. (Amint azt később látni fogjuk, „intézmények” vannak, de az intézményesültség minden szinten rendkívül alacsony fokú.) Ez az elkötelezettség sokféle lehet, a szakmai érdeklődéstől a hivatástudatig, a szélesebb körű szakmai ambícióktól a kisebbségi társadalom iránti felelősségvállalásig, és lehet mindezek keveréke. Metaforikusan szólva azt lehetne mondani, hogy az „endogén kapacitás” az, ami ezt a rendszert igazából működteti. Az intézményesültség alacsony foka, a személyi elkötelezettségek erős szerepe a tudományművelés terén (is) olyan „benszülött paradigmát” (native paradigm) tart életben, amely többek között a szakmai eredmények hasznosításának folyamatát, az ehhez kapcsolódó legitimációs eljárások nagyobb részét is rövidre zárja, a sajátjának vélt világ határain belül tartja.

Az alábbi leírás egész sor olyan megállapítást tesz, amelyek ennek az „endogén kapacitásra” és „endogén hasznosításra” alapozó működésnek a jellemzőit írják le, és amelyek nagy része értelemszerűen negatív jellemzőként tételeződik minden olyan olvasó vagy tudománypolitikai szakértő szemében, aki a tudományos munkavégzést és a tudományos teljesítményt csakis szervezett intézményi rendszer paraméterei között, illetve a nemzetközi viszonyítási pontok mentén tartja kivitelezhetőnek. A romániai magyar tudományosság – működési trendje szerint, nem kevés kivétel mellett! – nem ilyen rendszer. Ha felépítésének vagy működésének mai jellemzőit nézzük, akkor akár azt is mondhatjuk, hogy jelenlegi formájában „ez nem tudomány”, ennek a valaminek az intézményrendszerre való felfejlesztésével nem érdemes foglalkozni. Mindazok számára azonban, akik a rendszer szereplőiként vagy segítőiként érdekeltek a jelenlegi rendszer fejlesztésében, az javasolható, hogy a jelenlegi adottságok bemutatását ne negatívumként, hanem kiinduló tényként olvassák és kezeljék. Ez a kiinduló feltétele annak, hogy mérlegelhesük a továbblépés lehetőségeit és konkrét lépéseit.

Az intézményesültség modelljei

Az alábbiakban leíró jelleggel igyekszünk számba venni azokat az intézményi kereteket, amelyek között a romániai magyar tudományosság rendszerébe integrálódó vagy integrálható tudományos tevékenység zajlik. Minden típushoz több példa kapcsolható, és egy típuson belül is lényegesen eltérhet az adott szerkezet intézményesültségének mértéke. Mint ahogy lényegesen különböző az is, ahogyan és amilyen mértékben az adott szerkezet a romániai magyar tudományosság rendszerébe integrálódik. Értelmezés és vita tárgyát képezheti az is, hogy az egyes típusok mekkora szeletet képviselnek a rendszerből.

- Nonprofit alapon működő kisebbségi intézmények keretében szerveződő kutatás
- Egyéni módon folyó, nem intézményes jellegű kutatás
- Kiscsoportos módon folyó, nem intézményes jellegű kutatás (alkalmi felkérés, nem intézményesült projekt)
- Felsőoktatási kerethez kapcsolódó kutatás

- » Román nyelvű egyetemi szerkezeten belül:
 - ♦ Egyéni
 - ♦ Informális csoport
 - ♦ Projektszinten formalizált csoport – román kollegákkal közösen
 - ♦ Intézményes keret (magyar tanszék)
 - Kihelyezett képzés mint potenciális szakmai bázis
 - ♦ Intézményes keretek (magyar tanszékek) informálisan szervezett csoportja (Babeş-Bolyai Tudományegyetem (BBTE) és a Marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyászati Egyetem (MOGYE) keretében)
- Magyar nyelvű, romániai intézményrendszerbe illeszkedő önálló oktatási hely (Sapientia, Partiumi Keresztény Egyetem)
- Magyar nyelvű, romániai intézményrendszerbe nem illeszkedő oktatási hely (Modern Üzleti Tudományok Főiskolája [MÚTF])
- Hivatalos intézményi formák keretében zajló kutatás
 - » Akadémiai (vagy volt akadémiai) jellegű román hivatalos kutatóhely:
 - ♦ Egyéni
 - ♦ Csoportos (informális vagy projektszinten formalizált)
 - » Kormányzati finanszírozású kutatóhely (vegyes)
- Külföldi oktatási és kutatóhelyeken folyó kutatás (vendégkutató, ösztöndíj, PhD, posztdoktori, egyéb)
- Szolgáltató-menedzselő szerepű intézményi szerkezet (Kolozsvári Területi Bizottság (KAB), szakbizottságok)
- Üzleti-piaci szektorban zajló kutatás
 - » Intézményes (cégek keretében)

A rendszer az intézményesültség módja és mértéke szerint rendkívül heterogén. Az intézményesültség módja és mértéke, illetve a szakmai munkavégzés modellje vagy a szakmai teljesítmény jellege között nincsen kimutatható összefüggés. Például: egy román egyetem keretében zajló egyéni szakmai munka tudományos értékben lekörözheti a Magyarországon legitimitást szerzett, egyesületi alapon működő tudományos műhely teljesítményét stb.

Az egyes helyek működését biztosító anyagi/szervezeti feltételek és szakmai autoritások szórása még heterogénebb képet mutat, mint az intézményesültség. A személyi függőségek ereje korlátozza mind a helyek funkcionális-szervezeti közeledését, mind a közös koncepcióalkotást.

Az intézményesültség igen fontos jellemzője: az egyes intézményi helyeken belüli „kutatói státusok” az adott személyek számára releváns referenciakörben formalizáltak (értsd: egymást elfogadják, nem kontesztálják), a szó szoros értelmében véve azonban – nagyon kevés kivételtől eltekintve – informális státusokról van szó. Ez az egyetemi oktatók esetében is nagyobbrészt igaz: az oktató végezhet kutatást, nevezheti magát kutatónak, ezt a környezete el is fogadja, de az intézményi tevékenységeken belül a kutatómunka nincs formalizálva.

A „nettó súly” (előfordulási gyakoriság, az egyes típusokhoz rendelhető esetek száma) alapján 4 modell domináns:

- egyéni módon folyó, nem intézményes kutatás (az egyetemi oktatók munkája vagy a különböző hivatalokban dolgozók tudományos munkája is nagyon sok esetben ide sorolódik);
- nonprofit alapú kisebbségi tudományos intézmények;
- román nyelvű egyetemi szerkezeten belül, magyar tanszékek / oktatók csoportjai;
- román nyelvű kutatási hely keretében végzett munka, román kollegákkal közösen.

Trendszerűen az a helyzet rögzíthető, hogy a kutató a saját elképzelése vagy hivatali ereje alapján részben kihasználja a számára adott intézményi keret adminisztratív vagy státusbeli adottságait, de szakmai/szervezeti/pénzügyi vonatkozásban legitim és kiszámítható módon nem támaszkodik (nem támaszkodhat) rá. Ez azt jelenti, hogy kutat és publikál, ha akar, nem kutat és nem publikál, ha nem akar, szerez forrást, ha tud, foglalkozik a szakmai kapcsolatépítéssel, ha akar stb. Ez a fajta „önkéntesség” a legtöbb kutató és a legtöbb csoport/intézmény helyzetét meghatározza. Ugyanez a helyzet intézményektől független kutatók esetében is. Az intézményesültség eme „önkéntes” mivoltának egyenes következménye az, hogy minden intézményesültségi forma és minden tudományos tevékenység „egyformán értékes”, a „vállalás” ténye morális fölényérzetet termel,

amely adott esetben minőségi vagy egyéb kritériumokat negligálhat, a rendszer egészének formalizálása pedig nagy nehézségekbe ütközik, ugyanakkor ez az „önkéntesség” igen jelentős endogén kapacitás. (Természetesen kivételt képez a kisszámú hivatalos kutatóhely és az egyetemi kutatóhelyek nagyon kis része, a kutatási programokkal rendelkező nonprofit szervezetek némelyike.)

Mindez arra utal, hogy a rendszerműködés mikéntjét alapvetően nem az intézményesültség módja és mértéke határozza meg, hanem a heterogén rendszerben sokféle státust elfoglaló egyének és csoportok működésének sajátos „önkéntes” volta. A kutatóhely – az egyéni munkától a szervezett intézményig – olyan módon és olyan mértékig nevezhető intézményesültnek, amilyen módon és amilyen mértékben a benne szerepet vállaló egyén(ek) ezt föl vállalják. A tudományos élet szereplői a számukra elérhető intézményi szervezeteket lehetőség szerint kihasználják, de – kevés példától eltekintve – nem rendelik alá magukat intézményi szervezeteknek. Egyszerűbben fogalmazva: a „tartalék, az erő” nem a szervezetekben van, hanem a szervezetek szereplőiben, következésképpen a romániai magyar tudományosság rendszere az egyes alkotóelemei szintjén nem szervezet-, hanem személyfüggő. Ez az állapot úgymond magától alakult ki, és az 1989 utáni fontosabb támogatási források működése érdemben ezt a folyamatot nem tudta befolyásolni. (Ezt a helyzetet egyébként a magyarországi támogató is rendre tapasztalhatja, hiszen ahol intézményt, szabályt, működő szervezetet szeretne látni, ott minden esetben – előbb-utóbb – személybe, személyes ambícióba ütközik. Az intézmény inkább csak burok, képviseleti eszköz és sokkal kevésbé a szervezeti működés olyan rendje, amely a benne dolgozók, a hozzá tartozók számára működési tartalmat vagy módozatot határozna meg.)

A tudományos munkavégzés modelljei

A fentiekben jeleztük azt, hogy a tudományos munkavégzés módja – igen kevés esettől eltekintve – az intézményesültség mikéntjéből vagy mértékéből nem vezethető le. Ennek oka az, hogy nem az intézményi keret határozza meg a munkavégzés mennyiségét, módját, hanem az adott keretben dolgozó személy az általa választott, jónak vagy

lehetségesnek tartott munkavégzés révén termeli az intézményesültséget. Ezért a tudományos munkavégzés jellemző típusai csak hozzávetőlegesen, empirikus megfigyelések nyomán, illetve a termékek ismeretében valamiféle visszakövetkeztetés révén írhatók le.

Jellegzetes munkavégzési modelleknek tartjuk az alábbiakat (a felsorolás nem jelent sorrendet és súlyozást):

- *Az alkalmi finanszírozások függvényében vagy egyéni erőforrások alapján megszervezett kutatómunka.* Példa erre az egyéni pályázatok alapján vagy saját erőforrások alapján zajló egyéni kutatómunka, de ide tartoznak a magukat kutatóműhelynek tekintő egyesületek is, valamint az olyan állami vagy önkormányzati fenntartású magyar szakmai intézmények (múzeumok, könyvtárak stb.), amelyekben kutatómunka is szervezhető. A munkavégzés tartalmát, időbeli keretét, szervezési módját vagy a pályázat, vagy maga a kutató határozza meg. Ebből a típusból van a legtöbb. Jellegzetes vonása az ilyen munkának, hogy tervezése és kivitelezése meglehetősen szabados, a kevés anyagi forrásra alapozó egyéni vagy csoportos munkavállalás sok esetben felülírja a szakma normáihoz való igazodást. Ennek köszönhető, hogy a romániai magyar tudományosság rendszerének meglehetősen sok egyéni és egyedi (a szakmai rendszerekbe nehezen illeszthető) teljesítménye van. A tudományos munkavégzésnek ez a modellje egy szintre helyezi a jó szándékú lokális monográfiakészítést a széles körben versenyképes szakmai munkával.
- *Román intézmények keretében román kutatókkal kooperációban végzett szakmai munka.* Ennek termékei megjelennek az egyéni publikációs listán, de nem jelennek meg a romániai magyar vagy a magyarországi tudományos mezőben, ezért látzólag „rendszeren kívüliek”.
- *Hivatali/szervezeti feladatokból és autoritásokból levezetett (vagy ezek alapján megtervezett) szakmai munka.* Jellegzetes példa az állami finanszírozású intézmény vagy a piaci intézmény szakmai tevékenysége. Ez lehet intézményi léptékű vagy egyéni. Jellegzetes példája lehetne a magyar tanszékek intézményesen tervezett és szervezett kutatómunkája, de ilyesmire

nagyon kevés példa van. A munka menetét a szervezeti és szakmai szabályok betartása jellemzi. Ma még nagyon kevés kutató dolgozik ilyen szerkezetekben és ilyen módon.

- *Nemzetközi hálózatok keretében végzett szakmai munka.* Ez formailag kooperációt jelent, a gyakorlatban – az esetek többségében – más országok témavezetői által kidolgozott módszertan szerint helyi szakmai feladatok megoldása: tipikus példa az EU-keretprogram. Az anyagi források lehetnek jelentősek. Ismereteim szerint kevés ilyen projekt fut (érdemes lenne össze-számolni). A szakmai eredmény rendszerint a projekt koordinátoraihoz kapcsolódik. Magyar mezőben a projektek híre sem nagyon jelenik meg.
- *Romániai fejlesztéspolitikai forrásokból szerzett támogatások alapján zajló kutatás.* Ez lehet önálló vagy román egyetemekkel/partnerekkel közös program. Jellemző példák: a Babeş-Bolyai Tudományegyetem (BBTE), a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem (EMTE) műszaki kutatásai. Az anyagi keret jelentős, lehetőség van fiatal kutatók bevonására. A szakmai eredmény romániai magyar mezőnyben nem jelenik meg.
- *Magyarországi intézményekhez vagy kutatóhelyekhez kapcsolódó, egyéni jellegű kutatómunka.* Tipikus példái a PhD-képzések keretében folytatott kutatások, az egyetemi oktatói előrelépéshez kapcsolódó munkák.
- *Gazdasági szektorban végzett kutatómunka.*
- *Külföldi partnerekkel végzett egyéni munka, távmunka vagy külföldi intézetben való tartózkodás keretében.* Ez arra a néhány kutatóra jellemző, akik nemzetközi szinten egyénileg is versenyképesnek mutatkoznak.

A köztestületi tagok nagy része a szó szoros értelmében rendszeresen és programszerűen nem kutat, hanem (1.) az aktuális intézményi státus megerősítése vagy pedig (2.) a személyi ambíciók érdekében alkalmanként olyan tevékenységeket folytat (publikációk összeállítása, szakmai rendezvényeken való részvétel, szakmai kapcsolatok kialakítása és fenntartása, kisebb és egyszerűbb kutatási feladatok megoldása), amelyek összegzése a releváns kisebbségi szakmai körben, illetve a releváns intézményi körben informális kutatói „státust”

termel. Tipikus példa az egészségügy, a különféle hivatalokban dolgozó mérnökök esete, a közgazdászok helyzete, de ebbe a kategóriába sorolódik nagyon sok egyetemi oktató is.

A tudományos munkavégzés modelljei többfélék és a maga során mindegyik legitimnek érzi magát, a modellek nem reflektálnak egymásra. Ez a helyzet sok kutató számára lehetővé teszi azt, hogy a kutatómunka modelljét individualizálja, és kisebb-nagyobb léptékben eltekintsen a munkavégzéshez kapcsolódó szakmai standardok szigorú betartásától. Ez természetesen összefüggésben van azzal – amint azt a következőkben látni fogjuk –, hogy az egyéni és egyedi módon kutatók nagy része a kutatási eredmény közzétételénél is hasonló elvet és magatartást követ.

Az eltérő intézményesültség, a kutatómunka egyedi jellege, valamint a viszonyítási keretek hiánya együttesen olyan helyzetet termel és tart fenn, amelyben a tudományos munka menete magánügy vagy csoportügy, és minden módszertani rákérdezés személyes sértésnek tűnik.

Termékek, eredmények modelljei

A szakmai eredmények legnagyobb csoportjára az jellemző, hogy – a kutatási folyamat individualizációja hatására vagy attól függetlenül – jelentős mértékben individualizált marad. Ez kétféle dolgot jelent: egyfelől azt, hogy a kutatási eredmény csak részlegesen vagy egyáltalán nem épül be a tudomány rendszerébe (jegyzett publikációs helyek, adatbázisok, szűkebb szakmai informális hálózatok, a témához kapcsolódó további kutatási tevékenységek stb.). Ez tulajdonképpen azt jelenti, hogy a romániai magyar tudományosság szakmai eredményei nem a tudományos élet normatív rendszereibe bekerülve nyernek minősítést vagy hasznosítást, hanem valamilyen más területen. Ennek egyik fontos magyarázata nyilván az, hogy maga a romániai magyar tudományosság nem működtet ilyen belső szelektáló, legitimáló, minősítő, hasznosító rendszereket. De fontos ok az is, hogy maguk a tudományos élet szereplői sem tartják mindig fontosnak a szakmai teljesítmények normatív elhelyezését vagy értékelését. És ez a második aspektus, amely a termékek individualizált

jellegét kitermeli és fenntartja: a szakmai eredmények termelői megelégednek azzal, ha közvetlen környezetük (ismerősök, helyi vagy térségi nyilvánosság, saját intézményi kör, szűkebb körben szervezett előadás vagy konferencia stb.) tudomást szerez a tudományos eredmény megszületésének tényéről. A szűk léptékű közéleti legitimitás kiváltja a szakmai megmérettetést, és a romániai magyar tudományosság művelőinek nagyobb része ezt az eljárást el is fogadja, illetve kielégítőnek tartja. Ebben az értelemben a szakmai publikáció vagy a konferenciaszereplés igen sok esetben a személyi vagy kutatóhelyi léptékű önlegitimáció eszköze marad.

Ennek a jelenségnek egyik szükségszerű következménye, hogy reflexió, kritika, vita gyakorlatilag a szűkebb szakterületeken belül sincs. Másik következmény, hogy a rendszer szereplői közül csak alig néhányan ismertek nemzetközi léptékben. További következmény, hogy az individualizációs gyakorlat a rendszerhez tartozók számát gyarapítja, a rendszer egészének legitimitását növeli (többen vagyunk, minden termék nagy valószínűséggel fontos stb.). Kivételek nyilván vannak, pozitív és negatív értelemben egyaránt. Negatív értelemben jelentenek kivételt azok az egyetemi oktatók által készített szakmai termékek, amelyek csupán a hivatali előrelépés feltételeinek érdekében készültek (másodközlések, nem szakmai anyagok tudományos publikációként való megjelentetése, szakma elől elrejtett kiadványok). Pozitív értelemben jelentenek kivételt azok a szakmai eredmények, amelyek szakmai mércét jelentő kiadványokban, adatbázisokban, hivatkozási mutatókban megjelennek vagy alkalmazásra kerülnek.

A sok egyéni szereplő, valamint az intézményi szerkezetek szabályozó szerepének alacsony foka miatt leíró jellegű tudományos termék sok van, míg jelentősebb szakmai súllyal, piaci értékkel vagy intellektuális tartalommal rendelkező termékek létrejöttére jóval kevesebb az esély. Ez részben objektív okokkal magyarázható (erőforrások korlátozott volta, csapatmunka feltételeinek hiánya stb.), részben pedig a szándékosan rövidre zárt társadalmi-szakmai referenciakörrel („bennszülött” tudományművelés: a munkavégzést és az eredmények közlését elsősorban vagy kizárólagosan a saját világra szabják).

Nagyfokú a heterogenitás a szervezeti formákat, a munkavégzési modelleket és a teljesítmények típusait illetően. Olyan fokú

heterogenitásról beszélhetünk, amely a szakmai együttműködést vagy a szakmai reflektálást is akadályozza, akár egy-egy tudományterületen vagy kutatási témán belül is. Alapvető vonások:

- A kutatói hely és kutatói munka formalizáltságának nagyon alacsony foka.
- Az egyéni folyamatok a dominánsak, emellett az intézményesült szervezetek szerepe szinte elhanyagolható.
- Az intézményi szervezetekben a „képviselési” szerepre való törekvés még mindig jóval erősebb, mint a „szolgáltatói” szerep. Az előbbivel meg az a baj, hogy egy intézményi szereplő markáns képviselési szándékát minden más szereplő megkérdőjelezi vagy megkérdőjelezheti.
- A legitimációs kényszer kiemelt szerepe (a létezés jelzése, a létezés igazolási vágya, a másokhoz viszonyított létezés, a növekedés vágya).
- A mennyiség meghatározó szerepe (létszám, múlt nagysága, rendezvények száma, kiadványok száma). A mennyiségi elv fontossága tág teret nyit a nagyon alacsony színvonalú teljesítmények számára. Ha valaki „csinált valamit”, akkor az értékesnek minősül, mert a „valami jobb, mint a semmi”. Ez a nivellálási folyamat többek között folyamatosan fékezi a szakmai teljesítmények hierarchiája kialakulását.
- A magyarországi kapcsolatok privilegizálására (intézményi és személyi birtoklására) irányuló törekvés.

A versenyképes tervezési folyamatok helyett még mindig nagyon erős a centralizált szervezetek és funkciók létrehozásához kapcsolódó tudománypolitikai illúzió. Ennek oka egyfelől az, hogy a versenyképes tervezés szemlélete és gyakorlata többnyire ismeretlen. Másfelől pedig a centralizációs törekvés a kisebbségi helyzetből eredő öndefiníciós igény (autonómia-kényszer) szükségszerű mellékterméke: a többségi centrumtól való biztonságos távolságtartást a kisebbségi társadalmi szereplők értelemszerűen csak saját autoriter centrum létrehozásával látják biztosíthatónak. Mivel ez a gyakorlatban nem kivitelezhető, fölértékelődnek az ilyen jellegű narratívák.

A rendszer olyan pályán mozog, amely a tudományműveléshez fontos belső strukturálódást (értsd: network szerveződést), valamint

a minőségi szelekciót kiépítő/erősítő belső folyamatokat nem támogatja. Megítélésem szerint a fiatalok fokozatos megjelenésével a rendszer még divergensebbé válik. Ugyanakkor a rendszer önfenntartó igyekezete nagyon erős, és ehhez elég sok erőforrással is rendelkezik.

„Bennszülött”, saját társadalomra korlátozott tudományművelés, „native paradigm” jelleg tehát így foglalható össze: a belső erőforrások meghatározó szerepe, ezen belül az önkéntes munkavállalás és a személyes elkötelezettségek nagy szerepe, a teljesítmény befelé irányultsága, a szakmai munkavégzés önigazoló jellege mint sajátos társadalmi építkezési modell, a kisebbségi társadalom által kínált referenciakörhöz való erős (esetenként kizárólagos) ragaszkodás. Mindebben igen sok hasznos komponens van, de ugyanakkor ez a modell a versenyképesség ellenében is hat.

A romániai magyar tudományos intézményrendszer – a kisebbségi társadalomra vetítve – kettős vonatkozásban is az alulteljesítés képzetét kelti. Egyfelől a szakmai teljesítmény ismertsége és elismertsége mutat hiányosságokat. A szakmai teljesítmények ismertsége a romániai rendszer felől nézve nagyon alacsony, kivételt azok a teljesítmények képeznek, amelyek román intézményi keretben születnek, és az adott intézmény gyakorlata szerint válnak ismertté. A magyar tudományos rendszer felől nézve a szakmai ismertség és elismertség – nagyon kevés kivételtől eltekintve – olyan személyi vagy tudományági lobbieredménye, amely mögött sokkal inkább áll valamiféle támogató legitimációs gyakorlat, mintsem tényleges tudományos elismerés (tisztelet a nagyon kevés kivételnek). Azok a magyarországi kutatók és kutatóhelyek, amelyek „elismernek” romániai magyar kutatási eredményeket, saját munkájukba ezeket az eredményeket csak igen ritkán építik be vagy hivatkozzák. Ez arra utal, hogy az elismerés inkább verbális, mint gyakorlati jellegű, inkább legitimációs segítség, mint kooperációs felület elismerése. A nemzetközi ismertség szintén csekély.

Alulteljesítőnek mutatkozik a rendszer a romániai magyar közéleti-társadalmi szerkezet felől nézve is. Miközben a romániai magyar politika, a romániai magyar egyház, a romániai magyar iskola, a romániai magyar egyetemi képzés, a romániai magyar média, a romániai magyar civil szektor mind a közéleti diskurzusok síkján, mind pedig

a romániai magyar közösség működéséről alkotott mentális képben tényleges társadalmi szereplő, a romániai magyar tudományról ez nem mondható el.

Az alulteljesítés mindkét fentebb jelzett „képzete” hamis abban az értelemben, hogy a romániai magyar tudományosságnak jóval több szakmai eredménye van, mint amennyi kívülről látszik. Jelenleg azonban azt lehet mondani, hogy sem a tudományos tevékenység mint rendszer, sem pedig szakmai termék nem látszik kellő mértékben.

Magától merre tart a rendszer?

- Növekszik azok száma, akik tudományos munkával foglalkoznak, foglalkozhatnak, vagy ezt állítják magukról.
- Csökken azok száma, akik minden intézményi kereten kívül dolgoznak.
- További diverzifikálódás várható intézményesültség, szakmai teljesítmény és tudományos termék terén (K+F szektor, piaci szereplők erősödése).

A rendszerbe egyre több fiatal lép be, de megítélésem szerint a rendszer eddigi működése „szocializálja” a fiatalokat, nem alkotnak új szerkezeti vagy funkcionális modelleket. A „native” jelleg megtartására rendszerszinten erős az igény.

Az persze jó kérdés, hogy kell-e (lehet-e, érdemes-e) más pályára terelni a jelenleg működő rendszert? Ez a kérdés tulajdonképpen úgy fogalmazható meg, hogy a romániai magyar társadalomnak ma milyen tudományos struktúrára (teljesítményre és működési modellre) volna szüksége ahhoz, hogy „társadalom” volta fennmaradjon vagy tovább erősödjön? Milyen szempontból, milyen érdekből kell más pályára terelni? Többféle beállítódás van forgalomban, melyek néha narratív szinten is megjelennek, de egyik sem elég erős ahhoz, hogy akaratát érvényesíteni tudja. Azok, akik a kisebbségi helyzetet autoriter formában tudnák működtetni, azok minél nagyobb és minél centralizáltabb tudományos szerkezetet látnának elfogadhatónak.

Sokféle igény, terv, elképzelés, szükséglet, támogatási elvárás stb. fogalmazódik meg, de ismereteim szerint a rendszer más pályára állításának igénye nem. Következésképpen – ha ilyesmi célszerű bárkinnek a szemszögéből nézve – egy ilyen folyamat külső szakmai transzfer vagy egyéb behatás nélkül nem indul be és nem kivitelezhető.

Fejlesztéspolitikai szempontból megfogalmazható erősségek és gyengeségek

Sokszereplős, sok eredményt felmutató rendszerről van szó, amelynek fő jellemzői:

- a nagyfokú belső heterogenitás (szervezeti formák, munkavégzési modellek, teljesítménytípusok, menedzselési eljárások, finanszírozási hátterek stb. tekintetében);
- a kutatói helyek és a kutatói munka formalizáltságának viszonylag alacsony foka;
- az egyéni elhivatottság és az egyéni tehervállalás nagyon magas foka;
- erős önreprerentációs modellek;
- a működés és a teljesítmény saját kontextusra irányuló rövidre zártsága (native jelleg).

Összességében azt lehet mondani, hogy a romániai magyar tudományos rendszer szakmai munkavégzésének és tudományos teljesítményének legkevesebb 90 százaléka olyan termék, amely tervezésében, módszertanában, kivitelezésében, forgalmazásában döntően individuális léptékű szempontokra és eljárásokra támaszkodik, a felsorolt aspektusokat illetően a szakmai standardoknak csak részlegesen tesz eleget. Ugyanakkor legfontosabb funkciója az egyéni, közösségi vagy nemzetiségi önreprerentációs folyamat támogatása. (Itt fontos megjegyezni azt, hogy a magyarországi támogatási rendszer az elmúlt húsz év során alapvetően ezt a döntően individuális rendszert finanszírozta. Lásd Domus-modell, egyéni és nem intézményesült szakmai kapcsolatok sokasága, PhD-rendszer stb.)

A romániai magyar tudományos rendszer döntően individuális jellege olyan tényező, amely fejlesztéspolitikai szempontból nem kerülhető meg. Nagyon leegyszerűsítve ez a kiinduló helyzet a következőképpen jellemezhető: a rendszer nagyon sok kapacitással rendelkezik, de jelenlegi szerveződési és működési módja a standard tudományos fejlesztéspolitikai modellt (szervezeti racionalitás, célok és cselekvések rendezett hierarchiája, funkcionális és szakmai szempontoknak alárendelt hálózatosodás, hatékony információs rendszer stb.) nem támogatja. Egy szervezetfejlesztő

szakember szemszögéből a romániai magyar tudományos rendszer olyan sok alapvető hiányossággal rendelkezik, hogy ezek szemszögéből a működő rendszerre alakítás nem lehetséges. Ebben az esetben azonban legalább három érdekcsoport szól amellet, hogy keressük a szervezeti továbblépés hasznosnak és célszerűnek mutatkozó módozatait. Ezek a következők: a tudományos munkával foglalkozók érdekei, a kisebbségi közösségi érdek, illetve a nemzetpolitikai érdek.

Együttműködések

A magyarországi további támogatás tervezése érdekében első lépésben hasznos lenne számba venni azt, hogy milyen területeken, milyen módon gyakorolt hatást a rendszerre az eddigi magyarországi támogatási gyakorlat.

1. *Egyéni szakmai pályák kiépülésének anyagi és/vagy szimbolikus és/vagy intézményes legitimálása.* Ez sokféle módon történt: Domus-típusú ösztöndíjak, konferencia-részvételek, egyéni szakmai kapcsolatok, információs támogatások, publikációs támogatások stb. Az idősebb kutatók esetében fontosabb komponens volt az egyéni rehabilitációs és/vagy legitimációs folyamatok támogatása (elismerések, intézményi tagságok stb.), a közép- és fiatal korosztály esetében fontosabb volt az egyéni szakmai pályák építéséhez való hozzájárulás (különösen az egyetemi előrelépések biztosításához nyújtottak nagy segítséget a direkt és indirekt magyarországi támogatások – pl. publikációk, konferencia-részvételek, grantnak minősíthető pályázatok és ösztöndíjak).
2. *A romániai magyar rendszer egészének legitimálása* (akadémiai kapcsolatok, magyarországi szakmai és közéleti megjelenítés, diskurzív támogatás magyarországi közéleti mezőben).
3. *Fontosnak tartott kutatóhelyek életben tartása és/vagy legitimálása.* Különösen az 1990-es években: a Magyarországon való tanulás révén a fiatalok „közel engedése” a tudományműveléshez. Ez azért fontos, mert ekkor a romániai rendszer még

nem volt kiépülve, a már legitim státusú középkorosztály saját pozíciója építésével volt elfoglalva.

4. *A magyar tudományos élet vezetőinek és ismert szakmai szereplőinek erdélyi közéleti fórumokon vagy szakmai rendezvényeken való részvétele, az ehhez kapcsolódó legitimációs szerep.*
5. *A magyarországi tudományos élet hivatalos rendszerébe való „bekapcsolás” – MTA külső tagság, köztisztviselői tagság, MTK EB létrehozása és működtetése, MTK EB fórumok, hivatalos díjak és elismerések, KAB létrehozása.*
6. *Centrum-periféria típusú, erdélyi „térfogalási” jellegű projektek.* Itt a romániai magyar partner mindig alárendelt kivitelező. Ide tartozik az erdélyi társadalomtudományi kutatások nagy része is, de van rá példa minden tudományágban.
7. *Eseti partnerjellegű kooperációk.* A támogatási gyakorlatban az anyagi, szimbolikus vagy szakmai támogatás (kutatás, szakmai kapcsolat, publikálás, PhD-képzés) révén az egyéni szakmai pályák kialakításának és megerősítésének támogatása dominált.
8. *A romániai magyar tudományos „halmaz” egészére vetítve a rehabilitációs folyamat támogatása és az erdélyi/magyarországi közéleti legitimálása.*

A magyarországi támogatásoknak az egyéni szakmai pályák építéséhez való hozzájárulása sokkal jelentősebb volt, mint ahogy az a közbeszédben vagy a támogatások értékelésében megjelenik. Egyszerűbben fogalmazva: a mai romániai magyar egyetemi oktató réteg létszáma (itt elsősorban a professzori, docensi és a PhD-fokozattal rendelkező adjunktusi besorolású oktatókra gondolunk) a jelenleginek töredéke lenne a közvetlen és közvetett magyarországi támogatások nélkül. Kivételt csak az orvostudomány, valamint néhány műszaki tudományterület képez.

A magyarországi támogatásoknak a romániai magyar rendszer rehabilitációjához és legitimáláshoz való hozzájárulását a romániai magyar szereplők mindig kevésnek érezték, és ma is kevésnek érzik. Ez minden kétséget kizáróan kapcsolatban van az erdélyi magyar tudományosság erős és nagy presztízsű történelmi hagyományával, valamint azzal az alig burkolt igénnyel, hogy a romániai magyar tudományosság szereplőinek nagy része a magyarországi

intézményrendszerbe való nagyobb fokú integrálódást várta, és várja el ma is. Nagyon fontos látni azt, hogy itt alapvetően nem pénzkérdésről van szó (értsd: nem olyan kérdésről, amely a támogatások növelésével vagy másfajta elosztásával kezelhető lenne).

A magyarországi kutatók és az erdélyi kutatók együttműködéséről illetően a legfontosabb területet az olyan egyéni jellegű kooperációk jelentik, amelyek lényege tulajdonképpen a segítség, a támogatás. Magyarországi kutató segít erdélyi kutatót, magyarországi intézmény segít erdélyi kutatót típusú gyakorlatnak olyan sokféle változata alakult ki, hogy ez teljességgel áttekinthetetlen (ennél nagyobb személyes segítségi gyakorlat csak az egészségügyben volt). A segítések nagy része rendszerint olyan támogatás, amely az erdélyi kutatónak pénzbe kerülne, de a magyarországi partner folyó működési keretébe még belefér. A skála nagyon tág, kisebb kutatási feladatoktól gépidő biztosításáig, könyvbemutató szervezésétől ingyen fénymásolásig, kisebb ösztöndíjak biztosításától kapcsolatmenedzsmentig és ingyenes konferencia-részvételig. Ennek az együttműködési gyakorlatnak az eredményessége egzakt módszerekkel nem mérhető. Ez a gyakorlat sok személyes kapcsolatot, de kevés intézményesített együttműködési formát termelt. Időleges együttműködést jelentettek azok a projektek, amelyek Kárpát-medencei vagy erdélyi léptékben zajlottak magyarországi kutatók vezetésével, magyarországi finanszírozással, és amelyekben az erdélyi kutatók kivitelezőként vettek részt.

Intézményközi együttműködést többet ismerünk, de ezekben a szakmai kapcsolat hirdetése, igazolása, az erdélyi fél oldalán a saját legitimációs játék gyakran elfedi a tényleges együttműködési tartalmat. Az MTA–EME kapcsolatot kivéve (amely elsősorban nem kutatási kapcsolat), valamint a nyelvészeti munkacsoportok együttműködésétől eltekintve nem tudok olyan kapcsolatról, amely mögött anyagi biztosíték és ellenőrizhető szakmai teljesítmény állt volna.

Új helyzetet és új formát jelent a Kolozsvári Területi Bizottság (KAB), részben a kolozsvári Kisebbségkutató Intézet megjelenése.

Az MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság működését, szervező-menedzselő szerepét itt nem elemzem. Ugyan-

akkor szeretném jelezni, hogy ez a testület működtette mindmáig az egyetlen olyan projektet (Nemzeti Kutatási és Fejlesztési Program [NKFP] Projekt), amely szervezési módjában, szakmai tartalmában, partnerségi és finanszírozási modelljében a Kárpát-medencei szakmai együttműködés járható útját jelenthetné.

Nagyon sajátos, de elemezhető és hasznosítható együttműködési modellt dolgozott ki és működtetett 5 éven át az MTA Politikai Tudományok Intézete és a csíkszeredai KAM. Ennek lényege a szó szoros értelmében vett partnerség. A modell átvételéhez azonban az erdélyi intézmények oldalán rendszerint hiányoznak a szükséges minimális feltételek.

Megemlíthetők itt a szakmai és anyagi szempontból teljesen aszimmetrikus projektek, amelyekben a határon túli intézmények vagy személyek kivitelező szerepet kaptak (ezt erdélyi körökben „etnobiznisznek” szokás nevezni, de csak halkan).

A magyarországi–erdélyi tudományos együttműködésekre általában az esetlegesség, az időszakosság volt jellemző. Folyamatos volt a kísérletezés több szakmai szereplő részéről. Azt azonban látni kell, hogy az együttműködést (a finanszírozott alkalmi projektektől és az MTA–EME kapcsolattól eltekintve) magyarországi oldalról elsősorban személyi akaratok és nem intézményi érdekek mozgatták, ugyanakkor folyamatosan szembe kellett nézni azzal, hogy az erdélyi szakmai fél csak ritkán (vagy sosem) képes partnerszintű szakmai kapcsolatra, ezért az elindított együttműködések tartalmi szempontból szegényesek maradtak.

A Kárpát-medencei tudományos műhelyek közti együttműködésről nagyon keveset lehet mondani. Három meghatározó tényező adott keretet az egyébként kevés számú együttműködésnek:

- az MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság szervezeti működése (szakmai rendezvények, intézmény-fenntartási támogatási gyakorlat, díjak és egyéb kölcsönös referenciagyakorlatok, tájékoztató kiadványok, korábban évente rendezett konferenciák, közös kutatási programok vagy hasonló témájú önálló kutatások ösztönzése és támogatása stb.);
- magyarországi irányítással zajló kutatások (NKFP, kormányzati kutatások), illetve nemzetközi kutatási programokban való

- közös részvétel; határon túli szakmai műhelyek által szervezett közös szakmai fórumok, illetve az MTA Regionális Kutatások Központja által szervezett szakmai fórumok;
- alkalmi projektek műhelyek között.

Az eddigi együttműködési formák messze a lehetőségek alatt vannak, és kifejezetten maroknyi elkötelezett kutató és intézményvezető törekvésének tudhatók be. Komoly akadályt jelent az, hogy ilyen tényleges szakmai együttműködések iránt térségi valós társadalmi igény vagy közéleti-politikai érdeklődés nincs.

Fejlesztési javaslatok

Az *MTA támogatási gyakorlatának* erősítését, jobbítását célzó elgondolásoknak elsősorban abból érdemes kiindulniuk, hogy a támogatás tárgya – ebben az esetben a romániai magyar tudományosság rendszere – a saját nemzeti közösségében ma mire képes, mire van reális társadalmi fogadókészség (mindabból, amit a romániai magyar tudományos rendszer ma vagy a közeljövőben fölválhat), illetve, hogy merre fejlődhetne.

A romániai magyar tudományos rendszer továbblépésének három lehetséges stratégiai iránya (szcenáriók):

A) scenárió

A jelenlegi romániai magyar tudományos potenciál (személyek, intézmények, programok) önálló, teljes, szervezett rendszerré való átalakítása. Ezt a lépést ma több tényező teljesen kizárja.

B) scenárió

Az individuális pályákra alapozó „rendszer” további fenntartása, külső és belső támogatása, legitimálása.

C) scenárió

A jelenlegi rendszer fokozatos, átgondolt stratégia alapján történő, de apró lépésekben kivitelezhető szervezeti-funkcionális integrációja. Ebben a változatban tudni kell azt, hogy a rendszer sosem

lesz teljes, mindig kimarad jelentős volumenű potenciál, az integrációs igyekezetet folyamatosan támadások fogják érni.

A jelzett három scenárióból egyiknek vagy másiknak a dominianciája mellett „vegyes” forgatókönyv is kialakítható. A továbblépési irányhoz (scenárióhoz) az alábbi fejlesztési programcsomagok (prioritások) kapcsolhatók (eltérő súllyal, eltérő sorrendben, attól függően, hogy a jelzett három irány közül melyik kerül kiválasztásra, vagy ebből a három irányból milyen kombináció kerül megalkotásra):

- az „erős pontok” fejlesztésének programja: kutatóhelyek megerősítése, új helyek létrehozása; példa konkrét intézkedésre: az MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság intézmény-fenntartási programjának erősítése, konkrét és mérhető szakmai és/vagy társadalmi szerepvállaláshoz kötve a támogatást;
- több éves projektstruktúrák (nem intézmények) létrehozása EU7-modell vagy a korábbi NKFP-modell alapján; példa konkrét intézkedésre: magyarországi intézmény koordinációja mellett többszereplős, multidiszciplináris projektek, a projektben szereplő személyeket hálózati rendszerbe kapcsolva, pl: agrár-innovációs modellek Kárpát-medencei rurális térségekben;
- a társadalmi innovációs szerepvállalás programja (rendszerszinten a politikummal egyeztetve, regionális, ágazati szinten problémacentrikusan, multidiszciplináris megközelítésben); példa konkrét intézkedésre: Székelyföld Fejlesztési Intézet Projekt;
- magyarországi vagy távolabbi egyéni szakmai pályák támogatásának programja (kiemelkedő képességű fiatalok rendszeren kívüli szakmai karrierépítésének támogatása, figyelembe véve, hogy ez végleges kilépéssel is járhat); példa konkrét intézkedésre: speciális egyéni támogatás nagyon kevés, speciális szakmai szűrőn átmenő tehetséges fiatal számára;
- a rendszer szervezeti-funkcionális integrációját ösztönző support struktúrák (rendszerszintű, területi, ágazati, tematikus-multidiszciplináris) kialakításának és működtetésének programja; példa konkrét intézkedésre: minőségbiztosítási folyamatot kitermelő belső referenciarendszer kialakítása.

A *Kárpát-medencei együttműködési lehetőségek* tekintetében legkevesebb három terület egészen bizonyosan fontosnak mutatkozik, azonban azt látni kell, hogy Kárpát-medencei szinten megfogalmazódó igények és célkitűzések nélkül a tudományos műhelyek gyakorlati együttműködése csak terv marad. Ilyen igények ma társadalmi szinten nincsenek, megfogalmazási szerepköre csak nagy autoritással rendelkező intézménynek lehet (kormány, parlamenti testület, MTA). A javasolható három terület:

- Az MTA Magyar Tudományosság Külföldi Elnöki Bizottság keretében eddig zajló konzultációs-informatív, illetve policy egyeztetési munka szervezett keretek között való tovább folytatása vagy bővítése. A bővítés szakmai rendezvények szervezése vagy térségi policy alkotó munkairányába lehetséges.
- A kooperációképes kutatóhelyek összehasonlító jellegű munkáinak támogatása hangsúlyosan kisebbségi társadalmakat érintő témákban. Itt gondot okoz az, hogy a kutatási eredmények alkalmazhatósága az egyes országok eltérő szabályozása miatt csak részlegesen lehetséges, ezért a szakmai munka csak a tényfeltárással korlátozódik, illetve a napirenden tartásra. Ez pedig kevésnek tűnik.
- Magyarországi intézményi szereplők koordinációjával közös kutatómunka, amely a tudományos eredményekre való törekvés mellett azt is fontosnak tartja, hogy támogassa a magyarországi tudományossághoz való szervezeti integrálódást. Ez azt jelenti, hogy a téma ne legyen kifejezetten kisebbségi jellegű (ez a magyarországi szereplőket szakmailag nem érdekli, csak pénzügyileg vagy pozíciószerezés céljából). Ebben az esetben a téma a fontosabb, nem az összekapcsolt kutatóhelyek, és network alapon több személyt kell bevonni. Jellemző példa 7-es EU-keretprogram modellje, csak Kárpát-medencei vonatkozásban. Kifejezetten versenyképes és multidiszciplináris témák: vízkultúra, környezet, munkaerőpiac, gazdasági együttműködés, médiatér, nemzeti identitás és mások.

Az MTA támogatási lehetőségeivel kapcsolatban le kell szögezünk, hogy Erdélyben sokféle (témában, színvonalban, társadalmi hasznosulásban, menedzsmentben nagyon különböző állapotú)

kutatási gyakorlat és sokféle szereplő van. Ez a pontszerű, sokidentitású halmaz a maga összességében jelentős volumenű tudományos teljesítményt tud felmutatni, és – bár számtalan ok miatt nem mérhető – jelentős volumenű erőforrást használ fel a tudományos teljesítmény elérése érdekében. A halmaz amorf, elemei egyenként és statikusan (mint a bogárgyűjtemény darabjai) beazonosíthatók, de funkcionális és teljesítményi paraméterek szerint a halmaz egyes szereplői sem mérhetőek, nemhogy a halmaz egésze.

A halmaz összteljesítménye és a fölhasznált erőforrás mennyisége egészen bizonyosan jóval nagyobb annál, hogy ennek a két fontos komponensnek a lényegi megváltoztatásában az MTA direkt módon és rövidtávon – értsd: anyagi támogatással – strukturális változtatást tudna elérni. Ez nem azt jelenti, hogy a támogatások nem fontosak (a fontosság ugyanakkor nem csupán pénzben csapódik le), csupán azt, hogy direkt teljesítményösztonzéssel a halmaz teljesítménye és működési módja rövid idő alatt érdemben nem változtatható meg. Persze meg lehet tenni, hogy mindenféle címkék alatt („kiemelt terület”, „hiány”, „nemzeti érdek” stb.) egyes témákat, intézményeket, programokat stb. kiemelünk, mint ahogy az is járható út, hogy igyekszünk minél egyenletesebben teríteni azt a támogatást, amely fölhasználható. Mindkét rendszernek megvan az előnye és a hátránya, közös jellemzőjük, hogy a halmaz teljesítményét és működését egyik eljárás sem tudja más pályára terelni.

Az itt következő javaslatcsomag *a stratégiai jellegű változást generáló támogatási gyakorlat lehetőségeit* (magyarán a rendszer más pályára állásának ösztönzési lehetőségeit) mérlegeli. A romániai magyar tudományosság rendszere szempontjából legalább 5 támogatási stratégiai cselekvési irány (szcenárió) tervezhető (a felsorolt irányokból természetesen kombinációk is kialakíthatók):

A) scenárió

A kiemelkedő erdélyi kutatók magyarországi rendszerbe, intézményekbe való integrálásának iránya.

B) scenárió

Magyarországi intézmények, kutatóhelyek erdélyi térben való „térfoglaló” (működési vagy kompetencia kiterjesztési intézményi

gyakorlat) „kooperációs” modellje. Azért kooperációs, mert ilyen esetben rendszerint szükség van helyi fogadó intézményre, de annak szerepe nem partnerjellegű.

C) scenárió

Intézményközi tényleges partnerségi rendszerek kialakítása.

D) scenárió

A jelenlegi helyzetet továbbvivő hivatalos szervezeti-jogi integráció iránya. Ennek elemei jelenleg: köztestületi tagság, külső tagság, Kolozsvári Területi Bizottság (KAB).

E) scenárió

Az önálló rendszerré való alakulás folyamatának támogatása.

A fentebb jelzett irányokhoz vagy azokból kialakítható kombinációhoz olyan komplex támogatási programok (prioritások) kapcsolhatók, mint például: a tudományos munka individuális modelljének további támogatása; az erdélyi szereplők számára továbbra is fontos egyéni, csoportos, intézményes önreprezentációs cselekvések támogatása (részvétel szakmai rendezvényeken, szakmai partnerség deklarálása, MTA-kezdeményezések fontos témákban, a fontos témák társadalmi nyilvánosságban való megjelenítése, publikációk stb.); információnyújtási, információ-hozzáférési program, szervező, kapcsolatteremtő, kapcsolatmenedzsment program; szervezeti-jogi integrációt továbbvivő program; erős pontok (kutatóhelyek) céltámogatása (fenntartási, kutatási); céltámogatások tudományterületi igények szerint; céltámogatások multidiszciplináris programok alapján (EU tudományos keretprogramok vagy többszereplős NKFP-típusú programok indítása); sajátos support struktúrák és funkciók fejlesztése a romániai magyar tudományos rendszer belső integrálódási folyamatának előmozdítása érdekében.

A romániai magyar tudományos rendszernek ma elsősorban az a problémája, hogy saját értékeit és hiányosságait, lehetőségeit és korlátait nem tudja reálisan kezelni. Ez nem azt jelenti, hogy az önképe hamis, hanem azt, hogy az önértelmezésben a hangsúlyok és

arányok nem felelnek meg a valóságos helyzetnek. Kisebbségi helyzetben ez természetes, mert a tudományos élet rendszere is folyamatosan (öntudatlanul is) saját létének igazolására törekszik, és cselekvési feladatait nem a rendszer kompetenciáiból, hanem a vélt vagy valós „elvárásokból” vezeti le. Ez a kisebbségi intézményrendszerekre jellemző belső habitus vagy teljes és autoriter központosításra törekszik, vagy a heterogenitást akarja mindenáron fenntartani. A középső út – a szinergiák fokozatos növelése, a koncentrálódási folyamatok fokozatos kivitelezése – nincs benne a belső működési modellben. Ezért van az, hogy az erős pontok támogatása vagy a kiemelt területek erőteljesebb támogatása önmagában hozhat/eredményezhet plusz tudományos teljesítményt, eseti intézményerősödést, de rendszerszintű változásokat nem generál.

A műszaki örökség feltárása, kutatása és védelme Erdélyben

Bitay Enikő

A műszaki örökség feltárása, kutatása és védelme Erdélyben című program az Erdélyi Múzeum-Egyesület Műszaki Tudományok Szakosztályának (EME-MTSZ) kezdeményezése. Tudományrendszeri helyét tekintve a kutatás a technika- és ipartörténet keretébe sorolható, azonban valójában interdiszciplináris programról van szó.

A technika- és ipartörténeti kutatások nem régi keletűek, és a tudományterületek határmezsgyéjén helyezkednek el. Segítségükkel nyomon követhető, hogy a technikai és technológiai újítások hogyan befolyásolták a technikai kultúrát egy adott korban. A program keretében ugyanakkor nyomon követhetjük, hogy a technika fejlődése milyen társadalmi, gazdasági és kulturális változásokat eredményezett Erdélyben.

A program célja az erdélyi magyar műszaki örökség feltárása, tanulmányozása és védelme. A legfőbb célkitűzések:

1. az erdélyi magyar technikai örökség felkutatása, nyilvántartásba vétele, megőrzése, kulturális örökségünkbe való integrálása;
2. a technika- és ipartörténeti kutatások ösztönzése;
3. az erdélyi magyar technikai adattár létrehozása és fejlesztése – az EME Digitális Adattárának részeként;
4. a témakör iránt érdeklődő szakmai közösség fejlesztése, szakmai együttműködések támogatása;
5. a fiatal kutatógeneráció nevelése, ösztönzése a kutatómunkára és bevonása a hagyományápolásba;
6. a térség kulturális és turisztikai fejlesztése azáltal, hogy az erdélyi magyar műszaki örökség ismertté és látogathatóvá válik;

7. a program eredményeinek kommunikációja, tudományos és tudománypromozó kiadványok megjelentetése, rendezvények, munkamegbeszélések és konferenciák szervezése;
8. a program kiterjesztése, nemzetközi együttműködések kialakítása.

Előzmények

Az EME-MTSZ megalakulásának első időszakában egy 18 tagú munkaközösség technikatörténeti kronológiát állított össze.¹ A 732 oldalas kötet 1997-ben, második kiadása 1998-ban jelent meg.²

Ugyanebben az időszakban alakult meg a szakosztály Építők-szerelők szakcsoportja,³ amely a Kelemen Lajos Művelődési Társasággal⁴ karöltve indította el a műemléki feldolgozásra irányuló programját. Az eredmények az *Erdélyi Műemlékek* sorozatban váltak ismertté; az első 11 szám a szakosztály gondozásában látott napvilágot (1993 és 1995 között). Ezt követően vált ki a szakosztályból az Építők-szerelők kutatócsoport, és jött létre a Transylvania Trust Alapítvány, ennek keretében folyt a műemlékvédő tevékenység.⁵

A 2000 utáni időszakban az MTSZ rendszeresen foglalkozott tudomány- és technikatörténeti feladatokkal: emléküléseket, kiállításokat, tanulmányi körutakat, kulturális utakat is szervezett. Egyre inkább igény és hajlandóság mutatkozott technikatörténeti szakcsoport kialakítására.

¹ A program irányítója néhai Jenei Dezső, az EME-MTSZ akkori szakosztályelnöke volt.

² Csetri Elek–Jenei Dezső (szerk.): *Technikatörténeti kronológia*. Stúdium: Kolozsvár, 1997.

³ A csoport vezetője Szabó Bálint professzor volt.

⁴ A Kelemen Lajos Művelődési Társaság elnöke, néhai Balogh Ferenc szakosztályunk választmányi tagja volt.

⁵ A Transylvania Trust Alapítvány missziója az erdélyi épített örökség védelme, az örökségvédelmi tevékenység menedzselése és egy átfogó védelmi stratégia kidolgozása: <http://www.transylvaniatrust.ro/>

A program intézményesülése

Fordulópontot a 2006-os év jelentett, amikor megalakult a technikatörténeti szakcsoport, amely immár tudatosan próbálta átfogni, szervezni a programot: fiatalokat bevonni a kutatásba, technikatörténeti adatokat gyűjteni, terepmunkát végezni és feldolgozni, tanulmányokat, ajánlásokat készíteni, az eredményeket hasznosítani és az oktatásban is felhasználni.

Idővel a program interdiszciplináris jellegűvé alakult. A meg sokasodott feladatokat a programkezdeményezéshez önként csatlakozókhöz igazodva osztottuk fel, lefedve ezzel több szakterületet. A programban ily módon irodalmár, régész, nyelvész, geológus, építésmérnök, gépésmérnök, informatikus, közgazdász, anyagmérnök, turisztikai szakértő, médiszakember stb. is részt vett, illetve legutóbb a Babeş-Bolyai Tudományegyetem (BBTE) néprajzosi is felajánlották segítségüket, egyetemi hallgatóik bekapcsolódását.

A feladatok sokrétősége, sokszínűsége miatt a programot projektmodulokra bontottuk és figyelmet fordítottunk a részeredmények hasznosíthatóvá tétele érdekében.

A program projektjei

1. Technikai örökség Erdélyben – alkotótábor

Az EME-MTSZ védnöksége alatt indult el 2007-ben a *Technikai örökség Erdélyben* elnevezésű alkotótábor, amelyet minden év augusztusában rendezünk meg. A tábor résztvevői doktoranduszok, kutatók, mérnökök, egyetemi oktatók.

A rendezvény célja a technikai örökség felkutatása, működőképessé tétele, megőrzése, kulturális örökségünkbe való integrálása, valamint a térség kulturális és turisztikai fejlesztése. A technikai objektumok, szerkezetek tudományos felméréséhez szakértőket szólítunk meg. A munkálatokba bevonjuk a diákságot is, ezzel biztosítva a tevékenység hagyományápoló jellegét és oktató-nevelő szerepét. Az alkotótáborbeli helyszíni munkálatokat dokumentációs anyagok

gyűjtése, előkészítése előzi meg (főleg levéltári, könyvtári dokumentációs anyag gyűjtése).

2. Anyagtudományi és technikatörténeti kutatások az oktatás szolgálatában

Ez a projekt a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem (EMTE) anyagtudományi és technikatörténeti hallgatói szakköreinek munkáját segíti elő;⁶ megalakulásukat és tudományos tevékenységüket az EME korábban is támogatta.

A szakkörös diákok a technikatörténeti felmérésekhez anyagot gyűjtenek, és terepméréseket végeznek előre kidolgozott módszertan alapján. A mérésekhez szükséges eszközökről, anyagvizsgálati módszerekről és a vizsgálati eredményekről jelentések készülnek, amelyeket publikálunk, és az oktatásban hasznosítjuk.

A 2009-ben elkészült a technikatörténeti szakkör első tudománytörténeti írása *Bánki Donát élete és munkássága* címmel. A pályamunka Budapesten a Bánki Donát emlékére szervezett pályázati kiíráson III. díjat nyert, amely eredmény az ilyen irányú tevékenységek folytatására biztat. A marosvásárhelyi Sapientia egyetem aulájában 2009 júniusában kisebb emlékkiállítás is rendeztünk Bánki Donát születésének 150. évfordulójára, amely a szakkörös diákok által gyűjtött forrásanyagokra támaszkodott.

3. Ipartörténeti adattár: erdélyi gyáarak fotótára, dokumentációs anyaga, interjúk

Az ipartörténeti kutatások komplex feladat elé állítják a szakembereket. Szükséges az együttműködés a különböző tudományágak között, és ugyanakkor a hiteles dokumentációs anyagra is nagy igény van. Projektünk ezért a dokumentációs anyagok gyűjtését, tárolását célozza meg.

⁶ A Sapientia EMTE anyagtudományi szakköre a 2007–2008-as, a technikatörténeti pedig a 2008–2009-es tanévben jött létre.

Az ipar összeomlásával a gyárak nagy része felbomlott az utóbbi húsz évben, a gépek egy részét ócskavasként értékesítették, eközben sok dokumentációs anyag elveszett, megsemmisült, és nem került be a levéltárakba. A régi gyárakat ábrázoló fotókat vagy működésüket, tevékenységüket alátámasztó dokumentumokat gyűjtjük, tároljuk és digitalizáljuk, illetve megjelentetjük az EME Adattárában.

2009. november 27-én a Kolozsvár Társaság székhelyén *Régi kolozsvári gyárak. Kolozsvár ipartörténete* címmel fotókiállítás nyílt, ahol a jelen programtervezetet is bemutattuk. A dokumentumok elkezdett gyűjtését a lakosság segítségére számítva szeretnénk meggyorsítani, hatékonyabbá tenni.⁷ A továbbiakban az üzemek volt alkalmazottait szólítjuk meg adatgyűjtés, interjúkészítés céljából. Az összegyűlt fényképeket, dokumentumokat az EME Digitális Adattárában⁸ tesszük majd elérhetővé az oktatás, a kutatás számára.

A programban közreműködő intézmények: Kolozsvár Társaság, Rajka Péter Vállalkozók Szövetsége (RPVSZ), Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, Babeş-Bolyai Tudományegyetem (BBTE), valamint a kolozsvári üzemek volt alkalmazottai.

4. Archeometallurgiai és archeometriai kutatások

E projekt, amely szintén az EME keretében indult, interdiszciplináris kutatás, amelybe az egyetemi hallgatókat és oktatókat vontuk be, illetve társintézmények is közreműködnek.

Az ipari örökséget vizsgáló ipari régészet (iparrégészet) az ipari tevékenység tanulmányozásának interdiszciplináris módszere. A klasszikus régészet elsősorban formai jegyekre építő tipológiai megközelítésben vizsgálja a tárgyakat: ez a vizsgálati szemlélet ma is nélkülözhetetlen és alapvető. Kulturális örökségünk tárgyi emlékeanyagát azonban nemcsak formája, stílusjegyei, hanem anyaga és

⁷ E célból a Transindex a felhívást is közzétett: <http://multikult.transindex.ro/?-cikk=10561>

⁸ <http://dspace.eme.ro/>

fizikai tulajdonságainak összessége is jellemzi, amelyekből megfelelő értelmezéssel történeti jelentőségű információ (is) meríthető.

Kutatási programunk hosszú távú célkitűzéseinek egyike az Erdély területén tervszerűen vagy mentőátasként végzett egyes régészeti feltárások során előkerült kerámia-leletegyüttesek archeometriai szempontú vizsgálata. Az eredmények elemzésével megállapíthatók a valószínű összefüggések az egyes elem- és ásványösszetétel-csoportok, az edénytípusok, az edényformák és a díszítő eljárások között, illetve az egyes edénytípusok és a technológiai eljárások között, és meghatározható, hogy a technológiai eljárások mennyire kultúraspecifikusak.

A vas az emberiség történetének egyik legmeghatározóbb fémje. Ennek megfelelően tematikánkban hosszú távon kiemelt helyet kap a középkori-újkori erdélyi vasgyártás régészeti emlékeinek feldolgozására, kiértékelésére (kémiai analízis, metallográfiai vizsgálatok, ásványtani és archeomágneses vizsgálatok), Erdély vasgyártó telephelyeinek fejlődésére, a vaskohászatnak a régió gazdasági életében játszott szerepére vonatkozó kutatás is.

2010-ben infrastruktúrafejlesztésen, a módszertan kidolgozásán, az első sorozatmérések elvégzésén, kiértékelésén dolgozunk.

Együttműködő intézmények: EME Természettudományi Szakosztály, EME Műszaki Tudományok Szakosztály, Pósta Béla Egyesület, Sapientia EMTE, Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Kecskeméti Főiskola Gépipari és Automatizálási Műszaki Főiskolai Kara, Óbudai Egyetem, MTA Műszaki Fizikai és Anyagtudományi Kutatóintézet, MTA Geokémiai Kutatóintézet, MTA Izotópkutató Intézet, Szatmár Megyei Múzeum, Miskolci Egyetem.

A program eredményeinek kommunikációja

A program keretében zajló kutatásokat úgy szerveztük meg, hogy a felmérések, gyűjtések dokumentumai rendszerezett formában megmaradjanak, illetve az eredményeket vidékenként feldolgozzuk és kiadjuk. Ugyanakkor ajánlást is megfogalmazunk a kutatott objektumok helyrehozásának lehetőségeiről. A szakosztály új sorozatot indított az EME akkreditált kiadója révén *Tudomány- és Technika-*

történeti Füzetek címmel. 2009-ben jelent meg az első kötet,⁹ jelenleg további két kézirat szerkesztési munkálatai folynak.

Közreműködő intézmények: Magyar Tudománytörténeti Intézet, Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem (Technikatörténeti szakkör), Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Közép-európai Ipari Örökségek Egyesülete.

A program folytatása, nemzetközi együttműködések

Az EME Műszaki Tudományok Szakosztályának célja, hogy folytassa az eddigi kutatásokat, adatgyűjtést, felméréseket végezzen, évente megszervezze az alkotótábort, konferenciákat és szakmai fórumokat kezdeményezzen, újabb szakembereket és fiatal kutatókat vonjon be a program tevékenységeibe. Tervezzük az eredmények terjesztését és publikálását a *Műszaki Tudományos Füzetek* és a *Tudomány- és Technikatörténeti Füzetek* sorozatokban. Fontosnak tartjuk, hogy minden olyan jellegű tevékenységet felvállaljunk, amely a műszaki utánpótlást, az oktatásfejlesztést, a kutatást jelentősen elősegítené térségünkben.

A szakosztály távlati tervei: a székelyföldi vasgyártás történetének kutatása, a technikatörténeti kutatások folytatása Erdély különböző tájegységein; az ipartörténeti adatok gyűjtésének folytatása.

A határon túli intézményekkel való együttműködések szeretnénk fejleszteni, kiterjeszteni, a tapasztalatokat és eredményeket megosztani. A jelenlegi együttműködések közül a legjelentősebb a Közép-európai Ipari Örökség Útja Egyesülettel¹⁰ való közös munka, amely nyolc országot tömörít, és célja az Európa Tanács által indított *Európai Kulturális Utak* programhoz történő csatlakozás megszervezése. Az Egyesület Tudományos Tanácsában az EME-MTSZ elnöke romániai koordinátorként vesz részt.

⁹ Bitay Enikő–Márton László–Talpas János: *Technikatörténeti örökség a kalotaszegi Magyarvalkón*. Tudomány- és Technikatörténeti Füzetek 1. EME: Kolozsvár, 2009.

¹⁰ Elnöke Gerhard Sperl professzor (Ausztria).

Műszaki kutatások Erdélyben

Köllő Gábor

A műszaki területen folytatott tudományos kutatásokat nagyon nehéz leszükíteni a romániai magyar közösségre. A tudományos kutatások meghatározó része főleg egyetemeken és központi kutatóintézetekben folyik, így tehát nem beszélhetünk kizárólag csak magyar tudományos kutatásról. Kivételt képezhet a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem (EMTE), de ez esetben is gyakori a kutatási együttműködés más romániai oktatási intézményekkel.

Az 1990-es évektől a tudományos kutatás visszaesett, sok kutató külföldön keres munkát. A létező központi és helyi kutatóintézetek tevékenysége érezhetően csökkent, sok esetben teljesen megszűnt. Így jelenleg a tudományos kutatás főleg az egyetemekre és a még megmaradt kevés központi intézetre korlátozódik. A legtöbb kutatás főleg alkalmazott kutatás, az alapkutatás források hiányában nagyon nehéz helyzetben van. Romániában a tudományos kutatásra szánt GDP arányos összeg elmarad a többi EU országtól.

A műszaki tudományok fejlődése a legfontosabb hajtóerő egy régió felemelkedésében, fejlődésében. Csak így lehet tartósan munkahelyeket teremteni, helyben tartani a jól képzett munkaerőt és elindítani egy régiót a fejlődés útján. A műszaki tudományok fejlődése nem képzelhető el színvonalas tudományos (alap- és alkalmazott) kutatás nélkül. A legégetőbb probléma, hogy hiányzik a megfelelően kiépített kutatói infrastruktúra. Az informatika fejlődése jelentett bizonyos előrelépést, de az alapvető problémát nem oldotta meg.

A szellemi potenciállal nyilvánvalóan rosszul gazdálkodtunk, így jól képzett tudományos kutatók százait dobtuk át Nyugat-Európába, valamint a tengeren túlra.

A magyar kutatók nagyrészt egyetemeken – kolozsvári, temesvári, brassói, jászvásári, bukaresti egyetemeken – dolgoznak, legtöbb esetben etnikailag vegyes csoportokban, kivétel ez alól a Sapientia EMTE.

A tudomány szervezése, valamint népszerűsítése a civil szféra feladata lett (magyar vonatkozásban). Erdélyben az Erdélyi Magyar Műszaki Tudományos Társaság (EMT) az a civil tudományos szervezet, amely összefogja a műszaki és természettudományokkal foglalkozó szakembereket és intézményes keretek között folytat tudományos tevékenységet: konferenciákat szervez minden tudományágban (11-et évente), műszaki folyóiratot (*Műszaki Szemle*) jelentet meg (negyedévenként 1 szám). Itt publikációs lehetőséget biztosítanak azoknak, akik tudományos munkájukat az anyanyelvükön is szeretnék közzéadni. Ez az egyetlen tudományos folyóirata a szakterületnek, amely magyar nyelven jelenik meg Magyarország határain kívül. Az EMT az egyetemi hallgatók számára is szervez előadásokat magyar nyelven majdnem minden szakterületen, intézményes kapcsolatot tart fenn magyarországi civilszervezetekkel, valamint egyetemekkel és intézményekkel (MÁV, Állami Autópálya Kezelő Zrt. stb.).

A másik civil szervezet, amelynek a keretében működik egy műszaki szakosztály, az Erdélyi Múzeum-Egyesület (EME), amelynek a szervezésében kerül megrendezésre évente a FMTÜ (fiatal műszaki tudományos ülészsaka). Mindkét civil szervezet jelentős könyvkiadási tevékenységet is folytat.

Tudományos kutatóink, akik főleg egyetemi oktatók, színvonalas tevékenységet fejtenek ki azokban a kutatócsoportokban, amelyekben dolgoznak: építéstudomány, gépészet, elektronika, informatika, vegyészet. Sok esetben ők a kutatócsoportok vezetői (Bíró Károly, Szabó Loránt, Imecs Mária, Gyenge Csaba, Sebestyén György, Csibi Vencel, Bucur Ildikó, Szabó Bálint, Köllő Gábor, Kopenetz Lajos, Kiss Zoltán, Mihalik András, Hermann Sándor, Dávid László, Majdik Kornélia, Pajzs Csaba, Hollanda Dénes és mások). Kutatásaik eredményét jelentős műszaki folyóiratokban közlik (legtöbb esetben angol nyelven). Az utóbbi években az EMT *Műszaki Szemléjében* is publikálnak.

A magyarországi kapcsolatok kiépítése, fenntartása főleg a civil szervezeteken keresztül történik (EMT, EME). Az Erdélyi Magyar Műszaki Tudományos Társaságnak minden Kárpát-medencei régióban van élő kapcsolata tudományos intézményekkel. Így lehetőség nyílik a folyamatos kapcsolattartásra, információcserére, együttműködésre stb. Az éves szakkonferenciák is jó alkalmat nyújtanak

a kapcsolatok életben tartására, valamint új kapcsolatok kialakítására. Az EMT ezeket a kapcsolatokat igyekszik kiterjeszteni az egész európai kontinensre, minden olyan országra, ahol magyar civil szervezetek működnek (pl. Hollandia, Ausztria, Németország). Ezeknek a kapcsolatoknak a fontossága nem kérdőjelezhető meg. A kapcsolatok tovább bővítése a jövő egyik fontos feladata.

Nagyon fontosnak tartanám, ha a Magyar Tudományos Akadémia (MTA) és a Kolozsvári Területi Bizottság (KAB) hatékonyan segítené a fiatal kutatókat, fiatal műszakiakat a tudományos fokozatok megszerzésében, az egyetemi pálya elindításában, tudományos munkájuk kiteljesedésében. Fontosak számunkra a fiatal kutatók, a fiatal oktatók az egyetemeken, mivel az oktatói terület sajnos elöregedett, és fiatal magyar oktatók elég ritkák a műszaki egyetemeken.

A magyarországi támogatások hatékonnyá tételét nem új struktúrák kialakításával kellene megvalósítani, hanem a jelenlegi intézmények támogatási rendszerének újragondolásával, új tartalommal való megtöltésével. Elengedhetetlen feladat a kutatók közötti együttműködés elősegítése, közös kutatócsoportok megszervezése és ezek finanszírozása, valamint az erdélyi civilszervezetek kutatói állományának bevonása (konzorciumi formában) az egyetemek tudományos kutatói tevékenységébe.

SZLOVÁKIA

Magyar kutatási stratégia Szlovákiából nézve

Összeállította: Tóth Károly*

A tudományos intézményrendszer

Szlovákiában – illetve korábban Csehszlovákiában – több évtizeden keresztül nem alakult ki olyan intézményi rendszer, amely az itt élő magyarság tudományos életének keretét alkothatta volna. Az 1930-as években ugyan az ún. Masaryk Akadémia (Csehszlovákiai Magyar Tudományos, Irodalmi és Művészeti Társaság) látott el több-kevesebb (de inkább kevesebb!) sikerrel tudományszervezési feladatokat, 1945 után azonban a szlovákiai magyaroknak semmilyen tudományos intézménye nem jöhetett létre, noha 1968-ban, illetve 1989-ben (még a rendszerváltás előtt) voltak ilyen irányú komoly kísérletek (1988–89-ben a Madách Könyvkiadó által kiadott *Új Mindenés Gyűjtemény* évkönyv szerkesztőbizottsága komplex tervezetet dolgozott ki).

Az 1989-es rendszerváltás után megindult egy olyan tudományos műhelyszerveződési folyamat, amely a több évtizedes lemaradást próbálta pótolni. A létrejövő intézmények mind civil alapon szerveződtek, állami támogatás nélkül, önerőre, belső erőforrásokra és alapítványi támogatásokra alapozva a működésüket. A Csemadok keretében, valamint abból később önállósulva megalakultak Pozsonyban a szakmai társaságok (1989–1991), beleértve a Csehszlovákiai (később Szlovákiai) Magyar Tudományos Társaságot, a Magyar Folkloárszövetséget, az Ének-zenei Társaságot, a (Cseh)Szlovákiai Magyar Néprajzi Társaságot (később Komáromban), a Népzenei Adattárát Dunaszerdahelyen stb. Pozsonyban létrejött a kisebbségkutatást és annak nemzetközi vonatkozásait is felvállaló Márai Sándor Alapítvány (1990),

* Közreműködött: Bárczi Zsófia, László Béla, Liszka József, Mészáros András, Mészárosné Lampl Zsuzsanna, H. Nagy Péter, Öllös László, Sándor Anna, Simon Attila, Vančo Ildikó. Szakmailag véleményezte: Bauer Győző.

Somorján megalakult a Bibliotheca Hungarica szlovákiai magyar könyvtár (1991), Pozsonyban a történeti, demográfiai és nyelvészeti kutatásokat felvállaló Mercurius Csoport – később: Társadalomtudományi Kutatócsoport (1991), Gútán a regionális gazdasági kutatásokat is felvállaló Civitas Alapítvány (1993).

1997-ben Pozsonyban megalakult a Szlovákiai Magyar Professzorok Klubja mint független, informális egyesület, amelynek tagja lehet minden szlovákiai magát magyarnak vagy magyarnak is valló egyetemi tanár, docens és tudományok doktora. 1998-ban széles körű társadalmi támogatottsággal jött létre a Selye János Kollégium. A falak nélküli Láthatatlan Kollégium a magyar nyelvű szakmai ismeretek nyújtásával kívánt hozzájárulni a szlovákiai magyar értelmiségi elit megteremtéséhez. A kollégiumban a hallgatók a Szlovákiai Magyar Professzorok Klubja tagjainak és magyarországi egyetemi tanárok segítségével elismert nyugati egyetemeken elfogadott tutoriális rendszerű képzésben vehettek részt, amely lehetővé tette a kiemelkedően tehetséges magyar egyetemisták felkarolását, a szakterület magasabb szintű megismerését, az idegen nyelv tökéletesebb elsajátítását, a személyes tanár-diák kapcsolat kiépítését. Célja az értelmiségképző elit, vagyis a jövőbeni magyar egyetemi oktatók, tanárok kinevelése és szlovák egyetemekre való bejuttatása, valamint egy leendő önálló magyar egyetem oktatói karának kialakításához való hozzájárulás volt.

1996-ban egyfajta tudományos köintézményként megalakult a Fórum Kisebbségkutató Intézet, amely a szociológiai, történeti, etnológiai, politológiai és gazdasági kutatásokon túl az 1918 utáni (cseh)szlovákiai magyar kulturális örökség dokumentálására is vállalkozott (alintézményei: Bibliotheca Hungarica, Etnológiai Központ, Szlovákiai Magyar Levéltár). 2001-ben jött létre a Gramma Nyelvi Iroda, amely az MTA által szervezett határon túli szociolingvisztikai kutatásokkal foglalkozó hálózat tagjaként működik.

Helytörténeti, regionális kutatási ambíciókkal alakultak meg olyan társaságok, amelyek fontos szerepet vállaltak a helyi és regionális tudat ápolásában (Henszlmann Imre Helytörténeti Társaság, Kassa; Kulturális Antropológiai Műhely, Tornalja; Mátyusföldi Muzeológiai Társaság, Boldogfa; Gömör-Kishonti Múzeumegyesület, Rimaszombat stb.).

Mindezen intézmények közös célja az volt, hogy szervezeti keretet, háttérrel és anyagi erőforrásokat biztosítsanak a korábban is működő és komoly tudományos eredményekkel büszkélkedő szlovákiai magyar kutatóknak.

Mindamellett a felsorolt tudományos műhelyek széles körű publikációs tevékenységet folytatnak, konferenciákat és szakmai találkozókat szerveznek. A Fórum Kisebbségkutató Intézet kiadásában 1999-ben megindult a szlovákiai magyar tudományos élet első magyar nyelvű folyóirata, a *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, amely negyedévente jelenik meg és minden társadalomtudományi diszciplínát átfog. Szlovákiában jelenleg egyetlen irodalomtudományi folyóirat jelenik meg, a *Partitúra* (2005). Kiadását a Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara biztosítja, a kéziratok beszerzését, gondozását és nyomdai előkészítését a fiatal kutatókat tömörítő Sambucus Irodalomtudományi Társaság végzi. A Selye János Egyetem Tanárképző Kara kiadásában jelenik meg az *Eruditio–Educatio* című tudományos szakfolyóirat. Tudományos igényű írásokat jelentet meg még az Irodalmi Szemle, a Kalligram, a Szőrös Kő és az Opus.

Az 1990-es évek második felében felerősödött a magyar nyelven oktató vagy a magyar nyelvi kulturális identitáshoz is kapcsolódó egyetemek, egyetemi karok és tanszékek tudományos munkája Pozsonyban, Nyitrán, Brünnben, Prágában, Besztercebányán, Eperjesen, Komáromban.

A kulturális örökség feltérképezése, dokumentálása és megőrzése terén, illetve a muzeológia és levéltári tevékenység tekintetében fontos szerepet játszanak a megyékhez tartozó járási múzeumok, a 2002-ben a Szlovák Nemzeti Múzeum keretében létrejött Szlovákiai Magyar Kultúra Múzeuma Pozsonyban, illetve a Vágsellyei Állami Járási Levéltár, az egyházi alapítású rimaszombati székhelyű Szlovákiai Református Keresztyén Egyház Tudományos Gyűjteménye, a komáromi székhelyű Szlovákiai Református Keresztyén Egyház Levéltára, illetve a Csemadok Népművelési Intézetének Népzenei Adattára, a Fórum Kisebbségkutató Intézet keretében működő Bibliotheca Hungarica. Az utóbbi az 1918-tól (Cseh)Szlovákiában megjelent magyar írásbeliséget gyűjti (könyvek, folyóiratok, lapok, kisnyomtatványok, plakátok, intézményi iratanyagok, egyéni hagyatékok stb.).

Szlovákiában a művelődésnek, oktatásnak szervezett, összehangolt és összefüggő kutatása nem folyik. Viszont a magyar kisebbség oktatásának kérdéseivel több tanulmány, tanulmánykötet, könyv is foglalkozik. Ezek elkészítésének és megjelentetésének ösztönzője az elmúlt időszakban a somorjai Fórum Kisebbségkutató Intézet, a szlovákiai magyar oktatáskutatás összefoglaló monográfiájának tekinthető a Magyarok Szlovákiában sorozat *Oktatásügy (1989–2006)* című kötete. Szakmai szempontból az oktatásügy tekintetében fontos szerepet töltenek be a *Katedra* és a *Pedagógusfórum* szakmai lapok.

Amellett, hogy a fentebb felsorolt tudományos intézmények eredményeiket saját kiadású publikációikban is közzéteszik, a tudományos eredmények publikálása terén több kiadó is jeleskedett (Lilium Aurum Könyvkiadó, Kalligram Kiadó, Madách-Posonium Kiadó, Nap Kiadó, Plectrum, AB Art stb.).

A szlovákiai magyar tudományos intézmények és kutatók szerves részét képezik az egyetemes magyar tudományosságnak. Aktívan bekapcsolódnak a Magyar Tudományos Akadémia munkájába is, szakterületek szerint szoros kapcsolatok fűzik őket az MTA szakmai intézményeihez. Három szlovákiai magyar külső tagja (Bauer Győző, Dusza János és Hulkó Gábor), illetve 125 külső köztestületi tagja van az MTA-nak.

Mára a szlovákiai magyar tudományos intézményrendszer kialakult, létezésének minden bizonytalan eleme ellenére sok tekintetben bizonyította létjogosultságát, megfelelő emberi és szakmai erőforrással, kapcsolati tőkével és nemzetközi (nem csupán magyarországi) elismertséggel rendelkezik.

Az intézményrendszer tipizálása:

1. *Akadémiai-egyetemi szféra* – állami költségvetési intézmények (egyetemek, múzeumok, levéltárak), ezek azonban nagyrészt inkább egyéni teljesítmények (leszámítva a komáromi Selye János Egyetem, a nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara, valamint a pozsonyi Comenius Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszéke, a besztercebányai Bél Mátyás Egyetem Hungarisztikai Tanszéke, illetve a pozsonyi Magyar Kultúra Múzeuma tevékenységét).

2. *Civil kezdeményezéséből létrejött országos hatáskörű nonprofit tudományos intézetek és műhelyek* (Fórum Kisebbségkutató Intézet – Somorja, annak Etnológiai Központja, Komárom; Gramma Nyelvi Iroda – Dunaszerdahely; Mátyusföldi Muzeológiai Társaság – Boldogfa; Mercurius Társadalomtudományi Kutatócsoport – Pozsony; Szlovákiai Magyar Professzorok Klubja – Pozsony stb.).
3. *Helyi és regionális tudományos egyesületek* (Kulturális Antropológiai Műhely – Tornalja; Gömör–Kishonti Múzeumegyesület – Rimaszombat stb.).
4. *Egyházi alapítású intézmények* (Szlovákiai Református Keresztyén Egyház Tudományos Gyűjteménye – Rimaszombat; Szlovákiai Református Keresztyén Egyház Levéltára – Komárom).
5. *A természettudományok terén* (főleg az orvostudományokban és műszaki tudományokban) a Szlovák Tudományos Akadémia és az egyes egyetemi katedrák keretében tevékenykedő kutatók együttműködése a megfelelő magyarországi partnerintézetekkel az akadémiai közti együttműködés és államközi szerződések alapján történik. A szlovákiai magyar természettudósokat összefogó szervezett intézményi keret a multidiszciplináris Szlovákiai Magyar Professzorok Klubján kívül nem alakult ki.

Az intézményrendszer erősségei:

- Komoly szakmai kapacitás – szakemberek, felkészültség;
- Kialakult, kipróbált és a fenntarthatóság szempontjából igazolódott intézmények;
- Ésszerű munkamegosztás, az átfedések kiküszöbölése, az erőforrások ésszerű felhasználása, kiegészítése;
- Kooperáció az egyes intézmények között;
- Erőteljes publikációs tevékenység;
- Szakmai igényesség;
- Kapcsolati tőke megléte mind Szlovákián belül, mind Kárpát-medencei, mind pedig nemzetközi szinten;
- Az MTA intézményrendszeréhez való kapcsolódás;
- Nemzetközi projektumokban való részvétel;
- Pályázási tapasztalatok;

- Adminisztratív, szervezési háttér megléte a pályázatok realizálásához;
- Közvetlen társadalmi hasznosultság az oktatáskutatásban, nyelvészeti kutatásban, térségfejlesztési kutatásban;
- A kisebbségi oktatás, művelődés történetének, fejlődési változási tendenciáinak folyamatos vizsgálata a statisztikai adatok alapján;
- A kisebbségi oktatást befolyásoló jogi, döntéshozatali és irányítás-szervezési kérdések, feltételek vizsgálata;
- A kisebbségi oktatás keretein belül folyó tehetséggondozás pedagógus-továbbképzés feltételrendszerei terén;
- A kisebbségi oktatást befolyásoló módszertani kutatások több szakon belül (matematika, informatika, biológia, magyar nyelv és irodalom stb.).

Az intézményrendszer gyengeségei:

- Erőforrások hiánya;
- Önrész hiánya nemzetközi programok esetében;
- Magyar nyelvű szakmai képzések hiánya;
- Interdiszciplináris egyeztetések hiánya, illetve esetlegessége;
- A finanszírozás esetlegessége, bizonytalansága;
- Utánpótlási gondok;
- Gyenge a természettudományok magyar nyelvű jelenléte;
- Szervezett agrárértelmisség hiánya;
- Kisebbségi oktatási problémák a nagyszámú roma lakosú régiókban;
- A kisebbségi oktatás eredményességét, versenyképességét biztosító feltételrendszerek vizsgálata;
- Kisebbségi pedagógus-továbbképzés rendszerének kialakítását célzó kutatások;
- Kisebbségi felsőoktatási stratégiák kialakításához vezető kutatások;
- Harmadfokú szakképzés – egyetemi képzés dilemmái;
- Asszimilációs folyamatok komplex vizsgálatának hiánya.

Együtműködések Magyarországgal, a többségi nemzet kutatóival, Kárpát-medencei és nemzetközi szinten

Az elmúlt időszakban az együtműködések széles skálája alakult ki intézményeink között. Ezek felsorolása a terjedelem miatt szinte lehetetlen, ezért csak jelzésszerűen vállalkozunk annak bemutatására, hogy milyen intenzív a kapcsolattartás és az együtműködés. Az eredmények azt is bizonyítják, hogy felkészült kutatógárda és intézmények vesznek részt a nemzetközi projektek végrehajtásában, amelyeknek fontos hazai és nemzetközi publikációs hozzávéka is van. Ezek a kapcsolatok nem alkalomszerűek, a projektszinten is végrehajtott kutatások, konferenciák, publikációk szélesítik és ösztönzik a hosszú távú együtműködést, kutatói, intézményi partnerkapcsolatokat, újabb és újabb együtműködést ösztönöznek.

A fentebb vázolt intézmények és műhelyek (a természettudományokban az egyének) nagyon sokrétű kapcsolatot ápolnak a hazai, a magyarországi, a Kárpát-medencei és nemzetközi egyetemi és tudományos intézményekkel.

Az egyetemek közötti együtműködések típusa: kutatói együtműködés, oktatói együtműködés, tartalma: közös projekt, konferencia, könyvkiadás, oktatócsere. Így került sor több fontos konferencia megszervezésére: I–IV. Magyar tudományosság a Felvidéken 2005, 2006, 2007, 2008 (Nyitra); 15. Élőnyelvi konferencia (Párkány), 2008; „Oktatás–Tudomány–Társadalom” (Komárom) 2009; Nemzetközi visegrádi projekt 2006–2007; Nemzetközi visegrádi projekt 2007–2008. A Konstantin Filozófus Egyetem és a Magyar Nyelvtudományi Társaság közös kiadásában jelent meg Bauko János: *Ragadványnév vizsgálato*k kétnyelvű környezetben című munkája 2009-ben.

Egyetemeinken több olyan projekt is fut (VEGA, KEGA stb.), amely irodalom- és történettudományi, valamint pedagógiai-didaktikai és pszichológiai kontextusba illeszkedik. Illetve olyan projektek is indulnak, amelyekben részt vesznek a hazai irodalomtudomány neves képviselői. Ezek közül kiemelendő a Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara és a Selye János Egyetem Tanárképző Kara közös akadémiai (MTA) projektje, amelyen belül egy szakcsoport például a szlovákiai magyar

folyóirat-kultúra feldolgozására, rendszerezésére, a folyóiratok által működtetett kánonok és a kánonközi tér leírására stb. tesz kísérletet (2010-ben). A Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Karán 2006-ban a szlovákiai szociológiában egyedülálló ifjúságszociológiai kutatások indultak.

Egyetemeinken jelen pillanatban is több olyan konferenciaszervezési projekt fut, amely a szakmai kérdések színvonalas megvitatását tűzte ki célul. Ezek közül talán azok a legfontosabbak, amelyek egyetemközi és nemzetközi viszonylatban gondolkodnak.

A tudományos műhelyek nagyon sokrétű kapcsolattal rendelkeznek a Kárpát-medencében. A Fórum Kisebbségkutató Intézet nemzetközi kapcsolatai elsősorban magyarországi, romániai, szerbiai, csehországi, lengyelországi, balti államokbeli, finnországi, ausztriai és németországi partnerintézményekkel, kutatókkal valósulnak meg. Egyre jelentősebb a határon átnyúló kapcsolatok vizsgálata az MTA Regionális Kutatások Központja (RKK) intézményeivel közösen. A szakrális kisemlékek kutatása terén közös konferenciák: 2002-ben Komáromban a Kisemlékkutatók XV. Nemzetközi Konferenciája; a jelenleg is zajló Kárpát-medencei közös digitális szakrális kisemlék-adatbázis kiépítése; közös kiadványok; az Etnológiai Központ szakrális kisemlék-kiállításának magyarországi sikere. 2002-ben került megrendezésre Komáromban a 12. Nemzetközi Etnokartográfiai Konferencia (magyar, osztrák, német, cseh, francia, brit, holland részvétellel), illetve Liszka József szlovákiai magyarokról szóló néprajzi szintézisének magyar, szlovák és német nyelvű kiadása volt mérföldkő (Liszka József: *Szlovákiai magyarok néprajza* – 2002), amelyet a magyarországi és romániai egyetemeken is tankönyvként, illetve kötelező olvasmányként hasznosítanak. A néprajz/európai etnológia terén mindenképpen megemlítendő az Etnológiai Központ nemzetközi szerkesztőbizottsága által felügyelt évkönyve, az *Acta Ethnologica Danubiana*, valamint L. Juhász Ilona modern szemléletű kötetei (*Rudna I. Temetkezési szokások és a temetőkultúra változásai a 20. században* – 2002; „*Fába róva, földbe ütve...*” *A kopjafák/ emlékoszlopok mint a szimbolikus térfoglalás eszközei a szlovákiai magyaroknál* – 2005). A politológia és politikafilozófia terén kiemelkedő teljesítmények születtek Öllős Lászlótól (*Emberi jogok* – Nem-

zeti jogok. *Emberi és polgári jogok-e a nemzeti kisebbségek jogai?* – 2006; *Az egyetértés konfliktusa. A Magyar Köztársaság alkotmánya és a határon túli magyarok* – 2008), a szociológia területén Mészárosné Lampl Zsuzsannától (*Vállalkozások és vállalkozók 1989 után* – 1999; *Magyarnak lenni. A szlovákiai magyarok értékrendje* – 2007; *Magyarok és szlovákok* – 2008), a történettudományban pedig Simon Attilától (*Telepesek és telepes falvak Dél-Szlovákiában a két világháború között* – 2008; *A szlovákiai magyarok történetének válogatott bibliográfiája 1990–2002* – 2004) és Popély Árpádtól (*A (cseh)szlovákiai magyarság történeti kronológiája 1944–1992* – 2006). Számos dokumentumgyűjtemény született: *Iratok a csehszlovákiai magyarság 1948–1956 közötti történetéhez I.* – 2008; *1968 és a csehszlovákiai magyarság* – 2008; *Magyarok Szlovákiában II.* kötet, *Dokumentumok, Kronológia* (1989–2004) – 2004 stb., illetve bibliográfiai feldolgozások láttak napvilágot: Végh László (szerk.): *A Bibliotheca Hungarica (cseh)szlovákiai magyar könyvgyűjteményének bibliográfiája (1918–2000)*, I–II kötet – 2000; *A Bibliotheca Hungarica (cseh)szlovákiai magyar folyóirat-gyűjteményének katalógusa (1918–2002)* – 2002. Az intézet évek óta három nyelven, digitális formában *Szlovákiai magyar adatbank* címen az interneten is megjelenteti gyűjteményeit (www.foruminst.sk). 2007–2008-ban három részből álló nemzetközi konferenciasorozat zajlott Szlovákiában és Magyarországon a kisebbségi önkormányzati modellekről Petőcz Kálmán szervezésében. Három fontos Kárpát-medencei kutatásban vett részt az intézet, a Mozaik 2001-ben, a K+F támogatások hasznosulása, illetve a Kárpát Panel kutatásban.

A demográfiai kutatások terén a Mercurius Társadalomtudományi Kutatócsoport végzett megkerülhetetlen elemzéseket, értékelte az 1991-es, illetve a 2001-es népszámlálási adatokat, valamint a vegyes házasságok kutatásával az asszimilációs folyamat meghatározó elemére hívta fel a figyelmet. Elsősorban Gyurgyik László munkáira gondolunk: *Magyar mérleg* (1993); *Asszimilációs folyamatok a szlovákiai magyarság tükrében* (2004). A műhely keretében Vadkerty Katalin levéltári adatokra alapozva három kötetben tárta fel az 1945–49-es időszaknak a lakosságcserével, a reszlovakizálással, a kitelepítésekkel és a deportálásokkal kapcsolatos kérdéseit:

A reszlovakizáció (1993); *A deportálások* (1996); *A belső telepítések és a lakosságcsere* (1999).

Vannak komoly eredmények a filozófia terén is, Mészáros András könyve, *A filozófia Magyarországon* (2000) a magyar filozófiatörténeti kánon része, tankönyvként használatos a filozófiaoktatásban Magyarországon és Erdélyben egyaránt. *A felső-magyarországi iskolai filozófia lexikona* (2003), valamint ennek szlovák változata (*Školská filozofia v bývalom Hornom Uhorsku*, 2008) pedig a szlovákiai magyar kultúrtörténeti kutatások fontos része. Németh István főként filozófiai művek fordítójaként ismert, egyéb publikációi többségükben szlovák nyelven jelentek meg. A szociálfilozófia területén tevékenykedik, főként a magyar filozófia történetét kutatja az egész Kárpát-medencére kiterjedően. Tagja a *Recepció és kreativitás* (NKFP 5/179/2001) című interdiszciplináris kutatócsoportnak. Mészáros András két alkalommal állította össze a szlovák *Filozofia* című szakfolyóirat magyar filozófusokat bemutató különszámát (1993, 2009), amely szinte példa nélküli a szlovák–magyar tudományos kapcsolatokban.

A sor folytatható lenne, de a fentiekből is kitűnik, hogy beágyazott, korrekt, egyenrangú és hasznos együttműködési formákról van szó.

Kiemelt diszciplináris és funkcionális programok

1. Történettudomány

Az intézményi háttérrel rendelkező, levéltári kutatásokra alapozott tervszerű szlovákiai magyar vonatkozású történeti kutatások jobbra a Mercurius Kutatócsoportban, illetve a Fórum Kisebbségkutató Intézet megalakulását követően az utóbbi egy évtizedben indultak meg Szlovákiában.

Mivel Dél-Szlovákia és a szlovákiai magyarok történetének több fejezete feldolgozatlan volt, az utóbbi évek kutatási projektjei leginkább az alapkutatások szintjét célozták meg: ennek köszönhetően született meg többek között a csehszlovákiai magyarság történeti kronológiája, a szlovákiai magyarok történeti bibliográfiája, kerültek publikálásra a szlovákiai magyarok történetére vonatkozó forrásgyűjtemények. Az egyes korszakok közül az eddig elvégzett

kutatások alapján leginkább a szlovákiai magyarok történetének legproblematisabb időszak, vagyis az 1945 és 1948 közötti évek története: a lakosságcsere, a csehországi deportálások és a reszlovakizáció tekinthető feldolgozottak. 2006-ban a Fórum Intézet és a budapesti 56-os Intézet közös projektjeként kerültek feldolgozásra az 1956-os forradalom szlovákiai vonatkozásai, ám a Szlovákiában folyó történeti kutatások jórészt még mindig esetlegesek és egyéni teljesítményeknek mondhatók.

Figyelembe véve a szlovákiai magyar történelemtudomány eddigi eredményeit, intézményi, személyi adottságait, illetve a társadalmi igényeket, a következő 3–5 éves időszakra a történeti kutatások alábbi három fő irányát tartjuk időszerűnek:

- *A csehszlovákiai magyar társadalom politikai értékrendje az első Csehszlovák Köztársaság idején.* Az 1918 és 1938 közötti, az ún. első Csehszlovák Köztársaság időszakát illetően az alap kutatások már lezajlottak, ám a mai napig csak sémákban tudunk erről a korszakról gondolkodni. Pedig ez a korszak – a maga kisebbségi többpártrendszerével és pluralitásával – olyan történelmi párhuzamot kínál a mai szlovákiai társadalom felé, amelyet hiba lenne nem igénybe venni. Ennek érdekében a kutatási program célja a szlovákiai magyarok korabeli politikai értékrendjének feltárása, amelybe a szlovákiai magyar pártstruktúra, a magyar választók politikai magatartása, a csehszlovák állammal szembeni lojalitásának kérdése tartozik. A kutatás elsősorban a levéltári források és a korabeli sajtó vizsgálatán alapul.
- *A szlovákiai magyar társadalom a második világháború idején.* Az 1938 és 1945 közötti korszak szinte teljes egészében feltáratlan és súlyos tanulságokat hordozó időszak történelmünknek, hiszen mindaz, ami ebben az időszakban lezajlott, egyfajta előzménye és hivatkozási alapja volt annak, ami a szlovákiai magyar társadalmat 1945 után érte. A kutatás részterületei: az 1938-ban Magyarországhoz visszakerült szlovákiai magyarok társadalmi, politikai, gazdasági reintegrációja, a Tiso Szlovákiájában maradt magyar népcsoport politikai, gazdasági, társadalmi szervezettsége, a holokauszt és a szlovákiai magyar társadalom. A kutatás elsősorban a levéltári források és a korabeli sajtó vizsgálatán alapul.

- *A kommunista diktatúra és a szlovákiai magyar társadalom.* Szlovákiában – részben az állambiztonsági szervek levéltári anyagát gondozó Nemzeti Emlékezet Intézete megalakulásával összhangban – csupán az utóbbi néhány évben indult meg a kommunista diktatúra időszakának kutatása, ám magyar vonatkozású kutatások eddig még nem voltak. A kutatási program részterületei: a kollektivizálás Dél-Szlovákiában, magyarok a sztálinista Csehszlovákia munkatáboraiban és katonai büntetőalakulataiban, a kommunista diktatúrával szembeni magyar ellenzéki mozgalmak és szervezetek (különös tekintettel a Mindszenty-per kapcsán elítéltekre, a Csehszlovákiai Magyarok Jogvédő Bizottságának tevékenységére stb.). A téma jellege a hagyományos levéltári kutatómunka és az ún. oral history eszközének együttes alkalmazását kívánja meg, és ez lehetővé teszi a már képzett szakemberek mellett fiatal kollégák, illetve a komáromi Selye János Egyetem hallgatóinak kutatásba való bevonását is.

2. *Dialektológia, nyelvváltozatok*

- *Nyelvváltozatok vizsgálata.* A regionális nyelvváltozatok változás-vizsgálata adatainak, a nyelvcsere jellemző adatainak, a kisebbségi nyelvhasználathoz kötődő attitűdvizsgálatok adatainak, a szlovák–magyar egyéni kétnyelvűség nyelvi adatainak adatbázisba összesítése.
- *Dialektológiai vizsgálatok.* Azoknak a különböző publikált kiadványokban, illetve kéziratok forrásokban található dialektológiai írásoknak, adatoknak feltárása és feldolgozása, amelyek a mai Szlovákia területén levő településekhez kapcsolódnak és a 20. század első felében keletkeztek. A feltárt források nyelvjárási adatai a szlovákiai magyar kisebbség nyelvi és kulturális örökségét összesítő adatbázisba kerülnek, és így további feldolgozáshoz nyújtanak segítséget. E pont részterületeként adatbázisba kerül a karon folyó kutatási tevékenység eredményeként felhalmozott jelentős földrajzinév-anyag.

- *Nyelvatlasz.* A szlovákiai magyar nyelvjárási régiók tájszóanyagának nyelvatlaszjellegű feldolgozásai a többi határon túli hasonló jellegű kutatásokhoz mérten erős lemaradást mutatnak. Az első szlovákiai magyar, tudománytörténeti jelentőségű munka e témakörben Sándor Anna *A Nyitra-vidéki magyar nyelvjárások atlasza*. Egy hasonló felépítésű, a Csallóköz nyelvjárás(ai)t bemutató nyelvatlasz az előbb említett munkájának folytatása, amelynek elkészítése elsőrendű feladatunk, és tovább nem halogatható.
- *A magyar nyelv módszertanának kutatása.* A felvidéki anyanyelvi oktatás továbbfejlesztéséhez elengedhetetlenül szükséges az oktatáskutatás és részvételünk az oktatási nyelvpolitika kialakításában az alapiskola alsó tagozatától az egyetemig. Ehhez kapcsolódik a magyar nyelv tanítása módszertanának kutatása. A kétnyelvű környezet is szükségessé teszi a már folyó fordításelméleti kutatások folytatását szlovák–magyar viszonylatban.
- *Levéltári anyagok feldolgozása.* A szlovákiai levéltárak tartalmazzák innen származó 19. századi nyelvészeink hagyatékát. Elvégezzük szülőhelyük levéltári anyagának kutatását, mivel ezek feltárása tudománytörténeti jelentőségű (jelenleg például Hunfalvy Pál lőcsei levéltárban található rendezetlen kézirati hagyatékáról van tudomásunk).

3. Filozófia

- *Közös, szlovák–magyar kutatócsoportok.* Megtalálni a lehetőséget arra, hogy magyarországi és szlovákiai (és más országbeli) filozófusok együtt hozhassanak létre olyan kutatócsoportokat, amelyek finanszírozhatók lehetnek az egyik vagy a másik ország kutatási alapjából.
- *Eszmetörténeti kutatások.* Támogatni azokat az eszmetörténeti kutatásokat, amelyek nemcsak a közelmúlt eseményeit veszik tekintetbe, hanem visszatekintenek azokra a korokra is, amelyek a történelmi Magyarország természetes interkulturalitásában rejlő potenciált derítik fel.

4. Európai etnológia/néprajz

- *Szagrális kisémlékek digitális adatbázisa.* Kárpát-medencei viszonylatban elsőként a Fórum Kisebbségkutató Intézet komáromi Etnológiai Központjában kezdődött meg az 1990-es évek végén a szagrális kisémlékeknek (út menti keresztek, szentek szobrai, kálváriák, kápolnák, képoszlopok stb.) mint a kulturális örökség szerves részeinek a komplex igényű dokumentálása. Az itt létrehozott Szagrális Kisémlék Archívumban mára a kétezret jóval meghaladó mennyiségű objektum dokumentumanyaga (adatlapok, fényképek, rajzok, térképek, kapcsolódó levéltári források stb.) található. Ez már olyan mennyiség, amelyet érdemes digitális adatbázisban kezelni. Annál is inkább, mivel időközben másutt is létrejöttek hasonló regionális dokumentációk (Losonc, Kassa, Lőcse, Eger, Szeged, Zenta, Győr stb.). Ezeknek az adatbázisoknak az összevonása, együttes kezelési lehetősége nagyban megkönnyítené ennek a (kultúrtörténetileg, néprajzilag, vallástörténetileg, művészettörténetileg) fontos anyagnak a további kiaknázhatóságát. Ez a nyilván hosszú egyeztetési folyamat és az ezt kísérő módszertani háttérmunka, kiegészítve természetesen az adatbázis(ok) folyamatos bővítésével már megkezdődött. Teljes körű kiépítése azonban a (közel)jövő fontos feladatai közé tartozik.
- *Temetődokumentáció.* Az Etnológiai Központban a Szagrális Kisémlék Archívumhoz lazán kapcsolódik egy temetődokumentáció is. Lényege, hogy tudatosan kiválasztott dél-szlovákiai települések temetőinek komplex dokumentációja található benne (sírjelek formája, sírfeliratok, sírgondozás stb.). Jelenleg mintegy másfél tucat település anyagát tartalmazza. Ez az adatbázis mind további néprajzi/etnológiai, mind nyelvészeti, szociológiai, demográfiai vizsgálódásokat, elemzéseket tesz lehetővé. A jövőben ennek digitális feldolgozása is szükségesnek látszik.

5. Szociológia

Az elmúlt időszak szociológiai alapkutatásait tekintve a Fórum Kisebbségkutató Intézetben végzett kutatások három lényeges do-

logban különböztek a Szlovákiában végzett többi szociológiai kutatástól: míg más szlovákiai kvantitatív kutatásoknál az elsődleges célcsoportot az ország lakossága képezi, ezen belül a szlovákiai magyarok csak részarányuknak megfelelően szerepelnek, az intézet kutatásai elsősorban a szlovákiai magyarokra irányultak (800–1000 megkérdezett). Ugyanakkor olyan kutatásokat is végez, amelyeknek célcsoportját a dél-szlovákiai vegyesen lakott járások szlovák és magyar lakossága képezi. Olyan témákat kutatott, amelyek egyáltalán nem, vagy csak marginálisan jelennek meg a szlovákiai szociológiában. Ezek a következők: a vállalkozói szféra kialakulása 1989 után, a vállalkozás létrejöttének makro- és mikrotársadalmi tényezői, a civil szféra finanszírozásának alakulása, a nemzeti identitás, a politikai identitás, a szlovák–magyar viszony, a kulturális fogyasztás, az egészségvédő és egészségkárosító behaviorális tényezők stb. Mivel az intézet a felsorolt témákat folyamatosan kutatja, a vizsgált jelenségeknek nem csupán a pillanatnyi állapotáról, hanem fejlődésükről, alakulásukról, dinamikájukról is megalapozott képpel rendelkezik.

- *A szlovákiai magyarok életminősége.* A magyarlakta járások aktív életkorú lakosságának megbetegedési és elhalálozási statisztikai hosszútávon magasan felülmúlják a szlovákiai átlagot. Épp ezért az eddiginél sokkal többet kellene foglalkozni az életminőség kutatásával, beleértve olyan témaköröket, mint: az általános értékrenden túl speciálisan az életminőséggel kapcsolatos értékek (egészség- és betegségfelfogások, az egészséges életmódról alkotott kép és a valóság stb.); a makrotársadalmi tényezők kihatása az egészségre (a társadalmi pozíció és az egészségi állapot összefüggései, a nemzetiség, nemzeti identitás és egészség stb.); az egészségvédő és egészségkárosító tényezők (táplálkozás, élvezeti szerek fogyasztása, sport stb.). Ezek az kutatások elképzeléseink szerint kellő alapot szolgáltatnának olyan konkrét gyakorlati programok kidolgozásához, amelyek javíthatnának a szlovákiai magyarok egészségi állapotán és életminőségén.
- *A szlovákiai magyarok életmódja.* Ez a problémakör szorosan kötődik az előbbihez. Munkaerő-piaci helyzet, a szabadidő eltöltésének módja, az életprioritások, az életstílus, valamint a felsoroltak

makro- és mikrotársadalmi tényezőkkel való determináltsága – ezek a legfontosabb kutatandó területek. A kutatások célja egy sokrétű tipológia kidolgozása.

- *A szlovákiai magyarok nemzeti identitása.* Folytatni az eddigi kutatásokat, különösképpen azokat, amelyek a nemzeti identitás összetevőinek alakulása és az asszimiláció közti összefüggésekre világítanak rá.
- *Az asszimilációs folyamatok vizsgálata.* A kétnyelvűség, a vegyes házasságok, a szlovák iskolákba íratott gyerekek szüleinek motivációi, egyéb munkahelyi, gazdasági, kulturális stb. tényezők, hatalmi hatások vizsgálata az asszimilációs folyamatok tekintetében Szlovákiában.

6. Demográfia

- *Népszámlálási adatok feldolgozása – 2011.* Közeledik a következő népszámlálás ideje. Addig is, de azután is fontosnak tartjuk az általában szokásos statisztikai és demográfiai elemzések mellett a fentebb említett szociológiai kutatásokkal összefüggő specifikusabb demográfiai elemzések elkészítését, például az egészségügyi statisztikák, az epidemiológiai adatok részletes elemzését.

7. Politikatudomány

- *A politikai intézményrendszer jellege és alakulása.* A magyar kisebbség politikai intézményrendszerének jellege és alakulása. Pártok és politikusok támogatottságának ismétlődő vizsgálata a szlovákiai magyarok körében, illetve az egyes választások eredményeinek elemzése.
- *A magyar–szlovák viszony kényes pontjai.* Részben empirikus vizsgálatokról volna szó, azaz, hogy miként viszonyul ezekhez a kényes pontokhoz a közvélemény, miben állandó és miben változó az álláspontjuk. Részben pedig elméleti kérdésről van szó, azaz

minden kényes pont szlovákiai felfogásának, felfogásainak megvizsgálásáról, összevetve a magyarországiával, valamint a nemzetközi szakirodalomban megfogalmazottakkal. A magyar–szlovák közeledés, majd megbékélés lehetőségeinek megvizsgálása, beleértve a hozzá vezető lehetséges stratégiákat, valamint a folyamatot segítő érvrendszereket. Különösen fontos kérdéskört alkotnak Magyarország és a szlovákiai magyarok kapcsolatrendszerének politikai vonatkozásai. E kapcsolatrendszer magyarországi alkotmányos háttere, szlovákiai és magyarországi jelentősége, valamint kiemelkedően fontos szerepe az EU és az EP intézményrendszerében szükségessé teszi az alapos vizsgálatot.

- *Szlovák nacionalizmus*. Különösen fontos a szlovák nacionalizmus jellegének, formáinak vizsgálata.

8. Oktatáskutatás

A szlovákiai magyar oktatás tudományos kutatása eddig valójában az oktatás külső jegyeire (jog, statisztika, szervező és irányítás stb.) irányult. A továbbiakban az oktatáskutatásoknak a magyar nyelvű oktatás belső kérdéseire kellene összpontosítania. Szlovákiában a magyar kisebbségi oktatás fő stratégiai célkitűzései közé tartozik a többségi nemzet műveltségi szintjéhez való felzárkózás. Ez a középiskolai szinten mutatkozó több mint 10 százalékos és a felsőoktatásban több mint 40 százalékos lemaradás fokozatos kiküszöbölését jelenti. A magyar kisebbség el van maradva a többségi nemzet mögött a középosztályosodásban, a polgárosodásban. De azt is tudjuk, hogy középosztályosodás egyik hajtó ereje a továbbtanulás iránti igény. E problémakörből nehezen lehet kilépni anélkül, hogy ismernénk azokat a társadalmi mechanizmusokat, amelyekkel hatást lehetne gyakorolni arra, hogy a közép- és felsőoktatás tömegesedésének folyamatában a kisebbségi társadalomban a továbbtanulási igények gyorsabban nőjenek, mint a többségi társadalomban. Fontos lenne ismerni, hogy az oktatás expanziója milyen lehetőségeket kínál a kisebbségi társadalmak oktatásban kimutatható modernizációs tartalékainak gyors mozgósítására. Ezért

van arra szükség, hogy a kisebbségi oktatáskutatási törekvések az oktatás terén meglévő modernizációs tartalékok fölélesztésére, kiszélesítésére és aktiválására irányuló feltételek kutatására irányuljanak. Ezek mindenekelőtt a tanulás és képzés iránti igények felkeltésével és a munkaerőpiac igényeinek célzott kielégítésével kapcsolatos kisebbségi, regionális kutatásokat jelentenek. A kisebbségi oktatás szervezése minden ország egységbe szervezett rendszerének keretein belül folyhat. E rendszerek európai harmonizálási folyamatának igazában még csak a kezdetén vagyunk, főként a tartalmi különbözőségek összehangolásának tekintetében. E folyamatban és az oktatás önkormányzatiságának kiszélesítésében rejlő lehetőségek feltárása a kisebbségi oktatás versenyképességének növelése szempontjából szintén oktatáskutatási terep lehet. Az oktatás szintjeinek tömegesedése, a növekvő tanulói és hallgatói létszám és főleg a munkaerőpiac által diktált képzettségek, szakképesítések megadásának és megszervezésének valódi terpei, úgy tűnik, nem a hagyományos egyetemek lesznek. A magyar kisebbségi társadalom polgárosodásának, középosztályosodásának felgyorsítása a harmadfokú szakképzés erőteljes kibontakoztatásától várható. A kisebbségi társadalom fő fejlődési vonala a szakképzésen keresztül vezet. Erre a szlovákiai magyar kisebbségi oktatás ma még nincs felkészülve. Ezen kérdések tisztázása nagyon igényli a felsőoktatás-kutatást. A kisebbségi oktatáskutatások általában interdiszciplinárisak, ezért ezen irányultságát azok a diszciplínák adják, amelyek alapján e kutatásokat végzik. Szlovákiában az egyetemeken, kutatási központokban adottak a szakmai, személyi feltételek a különböző diszciplínák alapján kisebbségi oktatáskutatások lefolytatására. Ezek is befolyásolják az oktatáskutatás főbb területeinek, terepeinek körülhatárolását. A kisebbségi oktatáskutatással szerte a világban foglalkoznak. Gazdag a szakirodalma is. Az utóbbi évtizedben a nemzetközi összehasonlító kisebbségi oktatáskutatás kiemelkedő magyar képviselője, Kozma Tamás közép-európai vonatkozású kutatási eredményei azok, amelyek alapjául szolgálhatnak és kiindulást jelenthetnek a szlovákiai magyar oktatás terén megfogalmazható kutatási stratégiához. A Kárpát-medencei magyar kisebbségi oktatáskutatás stratégiáinak kidolgozásához

és a kutatások elvégzéséhez nélkülözhetetlenek tartjuk Kozma Tamás és kutatótársának bevonását. Az oktatáskutatásokat minden esetben nemzetközi szintésre kell vinni a kutatási tanulmányokban megjelenő kisebbségi problémáknak a nemzetközi tudományosság nyelvén való megjelenése érdekében. A kisebbségi oktatáskutatói témákhoz a magyarországi kutatókon kívül szlovák kutatókat is szükséges megnyerni. Erre a múltban már több példa is volt.

- *Egyéni és csoportidentitások az iskolákban.* Egyéni és csoportidentitások, az egyén és közösség viszonya. Nyelvi–kulturális, nemzeti–etnikai identitás. A továbbtanulási igény növelését segítő oktatási-nevelési problémák feltárása.
- *Oktatásszervezeti kutatások.* Az oktatásügy döntési és irányítási mechanizmusának vizsgálata; a kisebbségi oktatás érdeképviseletének, önkormányzatiságának kutatása; az informális művelődés, alternatív oktatás kisebbségi területeinek kutatása; kisebbségi oktatás mint a regionális, kistérségi fejlesztések eszköze; a kisebbségi oktatás határon átnyúló regionalizálásának kérdései; kis iskolákban a színvonalas oktatás, nevelés feltételeinek kutatása; a szakmai felsőoktatás feltételrendszerének kutatása, a modernizációs tartalékok aktiválása a polgárosodás felgyorsítása érdekében; a kisebbségi oktatás tanulmányi eredményességének, tanítási-tanulási stratégiáknak, iskolaalapú programoknak a kutatása; a kisebbségi oktatásban a multikulturális/interkulturális nevelés kérdései.

9. Irodalomtudomány

- *Régi magyar irodalom.* A felvidéki kulturális és irodalmi örökség fontos részét képezi a régi magyar irodalom. Ezért célunk a püspöki könyvtár és a piarista levéltár régi irodalmi, valamint 19. századi vonatkozású szépirodalmi és irodalomtudományi vonatkozású kéziratos, valamint regionális kiadványokban megjelent anyagainak feltárása, rendszerezése és értékelése, a piarista rend kulturális, tudományos és oktatói tevékenységének a régióban betöltött szerepét bemutatni. Ezek mellett Gyöngyösi István

költészetének a barokk retorikai és poétikai rendszer figyelembevételével való megközelítése a nyitrai Gyöngyösi-kutatást beágyazta a közelmúltban sikeresen elkezdődött rekanonizációs folyamatba. A legfontosabb, még el nem végzett kutatási feladatok között van az ovidiusi szöveghelyeknek a barokk fordítás-eszményből kiinduló elemzése és az antik tárgyú művek (például Chariclia, Dédalus temploma) intertextuális hátterének feltárása, valamint a Gyöngyösi-hagyaték, illetve -levelezés teljes feltárása (Püspöki Könyvtár, Nyitra).

- *Feminista irodalom.* Fontos feladat a feminista irodalom, a populáris irodalmi műfajok tanulmányozása.
- *Kisebbségi* – elsősorban a szlovákiai magyar *irodalom* – kutatása, Mécs László irodalmi hagyatékának feltárása, kiadása.
- *Médiумközi viszonyok.* A kortárs irodalomtudomány az átrajzolódtott médiumközi viszonyok miatt nagy kihívások elé néz. Az oktatáson és a kultúrán belüli pozícióját valószínűleg akkor tudja erősíteni, ha nem pusztán követi a nemzetközi eseményeket, de saját értelmezői keretrendjét folyamatosan frissítve része tud lenni a multidiszciplináris kutatásoknak is. Ebből következően az irodalomtudománynak olyan külkapcsolatokat kell rendszeresen kiépítenie, amelyek biztosíthatják jelenlétét a legfontosabb kutatóműhelyekben. Nagy kérdés, hogy irodalomtudományunk hozzá tud-e járulni jelentékenyen az inter- és multidiszciplináris kutatásokhoz, amelyek előbb-utóbb az oktatást is meg fogják határozni. Az irodalomtudományi specializáció ezért egyre inkább azzal fog szembesülni, hogy azok a szakterületek maradhatnak életképesek, amelyek a kutatásokat a fenti folyamatok fényében képesek megvalósítani. Az irodalomtudomány legfontosabb feladataihoz tartozik tehát a kultúrakutatással, a médiatudománnyal stb. kialakítandó kooperáció. Ennek a szemléletnek már a pedagógusképzésben is meg kell jelennie.
- *Interkulturalitás vizsgálata.* A fentiekből következik, hogy az irodalomtudomány szemlélete folyamatosan frissítendő. Orientációját ezért kevésbé a filológiai motiváció, sokkal inkább az interkulturalitás fogja meghatározni, így kérdései az utóbbi időben egyre inkább arra irányulnak, hogy az irodalmi szöve-

gek bizonyos komponensei levezethetők-e kulturális kódokból. Konkrét feladat lehet például olyan irodalomtudományi projektek indítása, amelyek az új technológiák és szemléletmódok irodalomtudományi hasznosíthatóságát térképezik fel. Egy ilyen munkába számos intézmény bekapcsolódhatna, elősegítve ezzel az irodalomtudomány konkrét feladatainak pontosabb körülhatárolását.

Az MTA szerepe a határon túli tudományosság fejlesztésében

1. Erkölcsi és szakmai támogatás

Az egész szlovákiai magyar tudományos élet szempontjából nagyon fontos a kutatók és az intézmények erkölcsi támogatása Magyarországról. Az a tudat, hogy valahol egyazon magyar tudományos élet részei, amely kifejezést nyer intézményi és szakmai elismerés szintjén is, meghatározó az egész intézményrendszer szempontjából. Mindezek terén az MTA részéről az elmúlt években nagyon pozitív viszonyulást tapasztalhattunk. Az intézményi kapcsolódások és formák egyre bővülő köre jó hatással volt az itteni tudományos munkára.

Ha erkölcsi és szakmai támogatásról beszélünk, akkor az eddigi gyakorlatnak megfelelően konferenciákra, az MTA rendezvényeire szóló meghívásokra, díjakra stb. gondolunk, hogy a publikációk eljuthassanak a megfelelő szakmai könyvtárakba stb. Arra, hogy a határon túli kutatási programokban vegyenek részt az MTA szakemberei, vagy ha erre lehetőség nyílik, közös programokat, illetve projekteket tervezzünk és valósítsunk meg. Hogy a fent említett területeken tevékenykedő szlovákiai kutatók és intézmények eddig elsősorban otthon és magyarul publikált eredményei eljuthassanak és megméréthesse, a természettudósok munkájához hasonlóan, szakterületeik nemzetközi színterén is.

2. Intézményi támogatás

a) *Közvetlen támogatás.* Mindenki számára világos, hogy a normatív intézményi támogatások kora lejárt, és az anyagi forrásokat tevékenységre, tehát projektekre lehet csak biztosítani. Ugyanakkor látni kell, hogy komoly, hosszú távon ható projekteket csak stabil intézmények tudnak megvalósítani – megfelelő szakmai háttérrel, infrastruktúrával stb. Ezt az ellentmondást próbálja oldani a javaslatunk, amely egyszerre célozza meg az intézmények hatékony és ésszerű működtetését, ugyanakkor a közvetlen támogatásuk lehetőségét is. A javaslatunk három pontból áll: (1) Az intézményi támogatások esetében fel kell állítani a támogatandó intézményekkel szembeni követelményrendszert, amely azután egy akkreditációs folyamatban érvényesül. Tehát csak akkreditált intézmények részesülhetnek intézményi támogatásban. Erre már volt kísérlet az elmúlt években, sajnos kudarcot vallott, ennek okait itt nincs mód kifejezni. Az akkreditáció lényege az, hogy csak olyan intézmények részesülhessenek intézményi támogatásban, amelyek már az eddigi során bizonyították, hogy képesek fenntartani magukat, komoly szakmai, publikációs stb. felkészültséggel és eredményekkel rendelkeznek. (2) Nagyon fontosnak tartjuk, hogy a támogatások anyagi forrásokat generáljanak, tehát hogy egyfajta kölcsönösségi viszony alakuljon ki az erőforrások biztosításában. Ezért javasoljuk, hogy 50 százalékos legyen a támogatott intézmény hozzájárulása a támogatáshoz. Ezzel lehetne ösztönözni az intézményeket arra, hogy ha az akkreditációs folyamatban bekerültek a támogatottak körébe, saját anyagi erőforrást is biztosítsanak a működésükhöz. Ez egy bejáratott rendszer és nagyon hatékony tud lenni. Egyben arra is jó, hogy ésszerűen és hatékonyan használják fel a támogatást. Ez a rendszer egyébként a támogatott érdekeit szolgálja: ha valamilyen oknál fogva megszűnne a támogatás, nem jelent az intézmény számára nagyobb megrázkódtatást. (3) A szlovák–magyar alapszerződés értelmében mind államközi szinten, mind pedig az akadémiák szintjén meg kell tenni minden lehetőt, hogy a szlovákiai magyar tudományos intézmény(ek) intézményi támogatását Szlovákia a szlovák intézményekhez hasonlóan biztosítsa.

Javaslatunk Szlovákiára vonatkozik, a többi régió adottságairól nagyon hiányosak az ismereteink, ezért nem mernénk javasolni ezt az egész támogatási rendszer egészére. Lehet nagyon régióspecifikus megoldásokat alkalmazni.

b) *Nemzetközi programok önrészéhez való hozzájárulás.* Minden intézmény számára az EU-s programok esetében nagyon komoly gondot jelent (az utófinanszírozás mellett) az önrész biztosítása. Az önrészhez való teljes vagy részleges hozzájárulás a fentiekhez hasonló elveket követne: „kis” támogatással nagy erőforrások elérése. Ez nagyban segíthetne abban, hogy az intézmények egyáltalán pályázzanak EU-s forrásokért.

3. Kiemelt programok hosszú távú kiszámítható támogatása (minimum 3 év)

Olyan átfogó projektek támogatására gondolunk, amelyek egy év alatt realizálhatatlanok, hosszú távú megvalósításuk viszont komoly tudást hozhat az adott közösség és annak közszereplői számára. Fontosnak tartjuk, hogy ezek a programok több diszciplínát öleljenek fel. Tehát komplex, átfogó kutatási programok legyenek, hogy az adott terület lehető legtöbb komponensét meg lehessen vizsgálni. Az így kialakított programokban több tudományos intézménynek kellene résztvennie, hozzáadva a maga szaktudását és addigi kutatási tapasztalatait, eredményeit. Ez kooperációra ösztönözheti az egyes intézményeket, a kooperáció eredménye pedig mindig több egy plusz egynél. Elképzelhetők egész Kárpát-medencei projektumok is, amelyek keretében az adott kérdéskört régióként megvizsgálják és összehasonlító eredményeket tudnak produkálni. Ilyenekre az elmúlt időszakokban voltak már példák.

4. Az eddigi programok (Határon túli Magyar Tudományosságért Ösztöndíj Program, Domus Hungarica stb.) folytatása

Természetesen fontosnak tartjuk az MTA eddigi programjainak a folytatását, a Domus Ház megtartását, az ugyanis egyfajta szellemi fellegvára és kutatói bázisa a határon túli kutatóknak Magyarországon.

Tudatában vagyunk annak, hogy mindezek csak az anyagi források nem is jelentéktelen növelésével lehetségesek, ugyanakkor (mint fentebb kifejtettük) javaslataink arra is irányulnak, hogy a támogatások az eredmények és többletértékek létrehozása mellett újabb anyagi erőforrások generálását is ösztönözzék, erősítve az egyes intézmények stabilitását és függetlenségét.

Vázlat a szlovákiai magyar reálértelmiségről

Lacza Tihamér

A szlovákiai magyar értelmiség szakterületek szerinti megoszlását eddig egzakt módon nem vizsgálták, csupán becslések láttak napvilágot. A becslések kiindulópontja a szlovákiai és a csehországi felsőoktatási intézményekben tanuló magyar nemzetiségű diákok egyetemek és karok szerinti megoszlása volt. Az ide vágó adatok elvileg hozzáférhetőek, de nincs tudomásom róla, hogy tudományos vizsgálat tárgyát képezték volna. Csehszlovákiában egy adott évfolyamon mintegy 3300–3600 magyar nemzetiségű hallgatója volt a különböző felsőoktatási intézményeknek (Csehországban kb. 500–600-an, míg Szlovákiában 2800–3000-en tanultak), melyek többsége műszaki egyetem vagy a tudományegyetemek természettudományi és matematikai-fizikai kara volt. Az orvosi karokon aránytalanul kevesebben tanultak, sőt az egyetemi felvételen – Szlovákiában – bizonyos diszkrimináció is tapasztalható volt. A közgazdasági szak is viszonylag népszerű volt, a jogi karra viszont csak kevés magyar jutott be. A kisebbségi pedagógusképzésben sok magyar diák szerzett tanári oklevelet Nyitrán és Pozsonyban. A nem pedagógusi szakon végzett diplomás magyarok között a villamosmérnökök, a gépészmérnökök, a vegyészmérnökök, az agrármérnökök és a közgazdászok domináltak. A Prágában tanuló magyarok körében viszonylag sokan készültek atomfizikusnak, orvosnak és vegyésznek, többségük visszatért szűkebb pátriájába és ott teremtett egzisztenciát.

Az 1989-es rendszerváltást követően a felsőfokú képzésbe bekapcsolódó magyarok szakterületek szerinti megoszlása lényegesen átalakult, ám erről még csak becslésekkel sem rendelkezünk. A komáromi Selye János Egyetem indulása (2004) kissé egyoldalú változást hozott, miközben csökkent a korábban domináló műszaki pályák iránti érdeklődés. A jelenleg felsőoktatási intézményekben tanuló szlovákiai magyarok számát kb. 2800–3200-ra tehetjük. Ha a szlovákiai magyar értelmiséget szakok szerint százalékos megoszlásban

szeretnénk jellemezni, akkor elmondható, hogy kb. 65–70% műszaki, agrártudományi, természettudományi és orvosi végzettségű, kb. 22–25% pedagógus, a többi pedig jogász, társadalomkutató, színész és képzőművész.

Még ennél is bonyolultabb annak feltérképezése, hogy a különböző szlovákiai egyetemeken, kutatóintézetekben hány magyar dolgozik. Tulajdonképpen csak személyeket említhetünk, akiket a szlovákiai magyar közvélemény nem is tart számon minden esetben, mivel a szlovákiai magyar szellemi életben nem vesznek részt aktívan. Akiket ismernek, többnyire a magyar közéletben is tevékenyek (Bauer Győző farmakológus, akadémikus, egyetemi tanár; Hulkó Gábor kibernetikus, akadémikus, egyetemi tanár; Élesztős Pál gépészmérnök, egyetemi tanár; Mészáros Alajos vegyész, egyetemi tanár, EU parlamenti képviselő; Agócs Zoltán építőmérnök, egyetemi tanár; Frankovics Boldizsár kibernetikus, egyetemi tanár; Dusza János fizikus, egyetemi tanár; Miklós László ökológus, egyetemi tanár, parlamenti képviselő; László Béla matematikus, egyetemi tanár; Rácz Olivér orvos, egyetemi tanár; Kádasi Lajos genetikus, egyetemi tanár; Mészáros Attila csillagász, egyetemi docens; Kiss László orvostörténész, egyetemi docens és mások). Néhányan közülük korábban intézmények irányítói vagy egy-egy részleg vezetői voltak, illetve többen még ma is azok. Eredményeiket nemcsak (Cseh)Szlovákiában, hanem külföldön is számon tartják. Kimondottan magyar tudományos műhelyekről elsősorban társadalomtudományi vonatkozásban beszélhetünk (Fórum Kisebbségkutató Intézet, a komáromi Selye János Egyetem Tanárképző Kara, Gazdaságtudományi Kara és Református Teológiai Kara, a Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara, valamint a besztercebányai Bél Mátyás Egyetem Hungarisztikai Tanszéke). A műszaki és a tudományegyetemeken, valamint az orvosi karokon az egyes tanszékeken akadnak magyar kutatók, oktatók és kivételesen magyar nemzetiségű kutatókból álló teamek. Ugyanez érvényes az akadémiai kutatóintézetekre vagy a nagyobb ipari vállalatok – ma már egyre gyérülő – kutatólaboratóriumaira. Az ógyallai Csillagvizsgálónak és a Geofizikai Observatóriumnak is van néhány magyar munkatársa. A részletesebb kép megrajzolásához egy átfogó, több szakember bevonását igénylő kutatásra lenne szükség.

UKRAJNA

A Kárpát-medencei magyar kutatási stratégiáról ukrajnai megközelítésben

Soós Kálmán

A kisebbségi tudományos hálózat szereplői, működése, teljesítménye és együttműködési lehetőségei, általában a Magyarországon kívüli magyar tudományosság kérdései többször képezték értékelés tárgyát. Ezek eredményeinek összegzése azonban csak kivételes esetben célozta meg egy átfogó, Kárpát-medencei kutatási stratégia kialakítását, megalkotását.

Már a korábbi évek tanácskozásai felszínre hozták, hogy néhány általános vonáson túl az egyes országok magyar tudományos élete sajátos. Fontos azonban hangsúlyozni azt is, hogy a tudományszervezéssel és tudományfelméréssel foglalkozó nemzetközi szakirodalom gondban van a kisebbségi tudományosság értékelésekor, ugyanis nem tudja azt mérni – a kiteljesedett intézetek, egy-egy tudományterület értelmiségi hiánya miatt, amelyek a kisebbségi lét objektív okaira vezethetőek vissza – a nemzeti tudományosság elemzésekor alkalmazott mércével. Ez egyben azt is jelenti, hogy bár magyar tudomány ugyan csak egy van, ennél fogva a követelményeknek is azonosaknak kell lenniük, alkotóelemei – a régiók (országok) – viszont nincsenek azonos színvonalon, ráadásul újabban az érintett államok helyzetei is különböző (vannak például EU-n kívüli és belüli országok, hogy csak egy szempontot említsünk).

Történelmi örökség

A magyar nemzetrészt reális helyzetének ismerete nélkül nem lehet érdemi választ adni arra a kérdésre, hogy a tudományos kutatásnak milyen szerepe van ma és lehet középtávon az adott ország (régió) magyar közösségének életében. Itt mindenképpen jelezniük kell, hogy az

ukrajnai magyar tudományos élet feltételei és lehetőségei sajátosak, jelenlegi állapotát, jellemzőit viszonylag messzebről lehet körvonalazni.

Ismeretesek a térségben lezajlott országváltások, amelyek igen érzékenyen érintették a szellemi életet is. Ez mindenekelőtt nemcsak azt jelentette, hogy szembe kellett nézni az anyanemzetből való kiválás negatív következményeivel, hanem azt is, hogy a meglévő magyar értelmiség vagy elmenekült, vagy elvitték. Ráadásul az I. és II. világháborút követő nagyhatalmi békediktátumok következtében mesterségesen kialakított Kárpátalja a múltban, az egykor egységet jelentő országban a központ–periféria viszonylatában az utóbbiban helyezkedett el, így tudományos tekintetben sem rendelkezett olyan önálló arculattal, a folyamatosságot is biztosító hagyományokkal, mint például Erdély. Itt nem volt korábban magyar nyelvű felsőoktatás, ennél fogva a kutatásoknak komoly intézményi háttere sem. Amikor pedig a régióban 1945-ben Ungváron egyetemalapításra került sor, ideológiai okoknál fogva szovjet tudományosság keletkezhetett, nemzetiségi – értelemszerűen magyar – tudományosságról nem lehetett értekezni. Magyar ajkú fiatal tehetségek csak esetlegesen kerülhettek be az aspirantúrára, úgy szerezhettek tudományos fokozatot és egyetemi katedrát, hogy kutatási témájuk nem vagy csak áttételesen kötődött a magyarsághoz, ennél fogva a kárpátaljai magyar tudósok jelentős része a természettudományok területén tevékenykedik, hiszen itt kevesebb nyelvi kódot kell használni, ugyanakkor pedig e tudományok inkább nemzetközi, mint nemzeti.¹ Így régióinkban nem lehet olyan tudományos életről beszélni, és nem lehet olyan eredményeket mérni, mint egy másik térségben, hiszen a fentiek miatt vannak olyan diszciplínák, sőt egész tudományágak, melyeknek vagy nincs, vagy csak egy-két képviselője van.

Mindez természetesen nagymértékben befolyásolja és behatárolja a tudományos műhelyek szervezésének és működésének, általában a tudományos kutatás kérdését is. Rendkívül fontos azonban

¹ Vö. Csernicskó István: Magyarországi PhD és DLA képzésben résztvevő kárpátaljai ösztöndíjas hallgatók körében végzett felmérések eredményei. In: Orosz Ildikó (szerk.): *Felsőoktatási támogatások és hasznosulásuk Kárpátalján*. Ungvár–Beregszász, 2006. 176–177.

hangsúlyozni, olyan intézményesített kutatómunka nélkül, amely az ukrajnai magyarság létkérdésével foglalkozna, azok megoldása sem lehetséges. Fel kell tárnia a kisebbségi lét problémáit, a megoldására kínálkozó alternatívákat, amelyek alapján a felelős értelmiség, a hatalmi elit meghozhatja döntését. Kisebbségi intézmények szervezése, működtetése, megtartása, a kárpátaljai magyarság munkaerőpiacra való versenyképességének biztosítása elképzelhetetlen a valóságot tükröző tudományos adatok ismerete nélkül. Tehát a tudományos intézményhálózat, a tudományos kutatás legfontosabb funkciója, hogy közép- és hosszú távon is a kárpátaljai magyar nemzetrész megmaradását és fejlődését szolgálja, segítse elő, összességében olyan háttérintézményre van szükség, amely nemzeti fennmaradásunk, felemelkedésünk elengedhetetlen tényezője.

Intézmények

Ha az ukrajnai magyar tudományosság jelenlegi állapotát, jellemzőit akarjuk megragadni, sajnos inkább a negatív tendenciák mentén haladhatunk, bár sok pozitív jelenség is tapasztalható.

A legutóbbi országváltás idején átfogó elemzések még arról számoltak be, hogy a magyar tudományos élet és kutatás az Ungvári Állami Egyetemhez, és elsősorban annak két – főleg nyelvjáráskutatással és lexikográfiával foglalkozó – intézetéhez, a Magyar Filológiai Tanszékhez és a Hungarológiai Központozhoz kapcsolódik. Az Ukrajna függetlenedése utáni első években azonban, az országos tendenciához hasonlóan, Kárpátalján is bekövetkezett a felsőoktatási intézmények expanziója. Nem csak új alapítású egyetemeket, főiskolákat hoztak létre, hanem megjelentek a kihelyezett tagozatok is. Most viszont ezek erőteljes csökkentésére történik kísérlet, hogy Ukrajna eleget tegyen a bolognai kötelezettségnek. Legújabban – a 2008–2009-es tanévben – azt lehet regisztrálni, hogy Kárpátalján hét III–IV. fokozatú felsőoktatási intézmény van 23,1 ezer diákkal, ebből 4 Ungváron, 2 Munkácson, 1 Beregszászon.² A felsőoktatási intézmények,

² *Діяльність закладів освіти у Закарпатській області. Статистичний збірник. Ужгород, 2009.*

a Kárpátokon túli egyetemek kihelyezett tagozatainak nagyszámú elterjedése és az oktatáshoz szükséges minősített oktatók biztosítása új tendenciát hozott a felszínre: az ukrainai magyar tudományosság megoszlását, szétteljedését, átjárását. Ugyanakkor teljesen nyilvánvaló, hogy a kárpátaljai magyarság érdekérvényesítő képességének eddig legnagyobb eredményeként 1996-ban Beregszászon létrejött Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola új helyzetet teremtett.³ Lehetőség nyílt a magyar tudományos kutatótevékenység teljes folyamatának megvalósítására – a képzés, a kutatói munka szervezése és a tudományos eredmények közzététele – anyanyelven. Az önálló, nem állami alapítású főiskola elfogadtatása, szakjainak akkreditációja révén integrálódott az ukrán felsőoktatásba, háttere lett a tudományos élet intézményesülésének, egyben tudományos pezsgést is teremtve, tulajdonképpen kétpólusúvá tette a régió magyar tudományosságát Ungvár és Beregszász központtal.

Szintén az újabbkori tendenciákhoz tartozik a jelentős magyarországi támogatással kialakított magyar tannyelvű humán- és természet-tudományi kar az Ungvári Nemzeti Egyetemen, amely igazából nem bővíti a kárpátaljai magyarok képzési lehetőségeit, hiszen zömében a főiskolán is tanulható szakokra hirdet felvételt. Így, figyelembe véve a felsőoktatásba jutás szűkített lehetőségeit és a hallgatók több intézményben való megoszlását, az érintett szakok kiolthatják egymást, amely természetesen kihat az adott szakirányban való tudományos utánpótlás képzésére, összességében felveti egy egységes nemzetstratégia hiányát, rámutat a magyarországi oktatáspolitikai koncepció hiányosságaira, zavaraira. Miközben az állami felsőoktatási intézmények adataiból az is a felszínre került, hogy a számos felsőoktatási intézmény megléte ellenére a kárpátaljai magyarság nem csak a felsőfokú végzettséggel rendelkezők, hanem a piacképes szakok – jogi, orvosi, nemzetközi kapcsolatok, idegenforgalom és turizmus, közgazdasági, pénzügyi – tekintetében továbbra is alulreprzentált.⁴

³ Orosz Ildikó. A KMTF hasznosulásának vizsgálata Kárpátalján. In: Orosz Ildikó (szerk.): i. m. 113–156.

⁴ Orosz Ildikó: Oktatás, képzés. In: Baranyi Béla (szerk.): *Kárpátalja*. A Kárpát-medence régiói 11. (Sorozatszerk.: Horváth Gyula.) Pécs–Budapest, 2009. 447, 453.

Az amúgy is negatív tendencia mellett további szűkítést jelentenek a 2008-tól létrehozott független érettségi-felvételi vizsgaközpontok, ahol kötelező az emelt szintű érettségi letétele minden szakra. A 2008–2009-es tanévben a magyar osztályokban érettségizett 1129 tanulóból 619 (50%) merete vállalni a megmérettetést az ukrán emelt szintű vizsgákon, ez pedig a korosztályok felét sem teszi ki. Az ukrán emelt szintű vizsgák eredményei alapján a bejelentkezettek 43%-a (265) nem szerezte meg a továbbtanuláshoz szükséges 124 pontot ukránból, így kiszorultak a felsőoktatásból, annak ellenére, hogy a szaktantárgyakból jó eredményeket értek el. Még lesújtóbbak az ideai adatok: a kárpátaljai magyar iskolák 1074 végzős tanulója közül 535-en jelentkeztek továbbtanulásra, 300-an feleltek meg a kritériumoknak, amely az érettségiző tanulóknak csupán 28%-át teszi ki. Jövőre a tervek szerint az ukrán mellett már a szaktantárgyakból is ukrán nyelven kell vizsgázni. A jelenlegi felvételi rendszer így rövidtávon csökkenti az ukrainai magyar értelmiségi képzés esélyeit, egyben szűkíti az utat a magyar tudományosság bővülése előtt is.

Az ukrainai magyar nemzetrész, egy mikroközösség állapotára nagyon is jellemző, milyen és hány intézménnyel rendelkezik. Már szóltunk róla, a legújabb országváltás idején az ukrainai magyarság két tudományos intézménnyel rendelkezett: az 1963-ban létrejött, majd 1965-ben önállósult és egy évvel később aspirantúrával is rendelkező Ungvári Állami Egyetem Magyar Filológiai Tanszékével, majd kormányközi megállapodás alapján a nevezett felsőoktatási intézményben 1988. január 14-én Szovjet Hungarológiai Központ nyílt, a régió magyar tudományos erejét figyelembe véve, túlméretezett feladatkörrel. A „faktikus anyaggyűjtés és a levéltári munka” felkarolását tudományos tervébe felvevő központ kezdetben három téma – *Az ukrán–magyar nyelvi és irodalmi kapcsolatok. Az ukrán, mint államnyelv funkcionálása a soknemzetiségű Kárpátalján, Kárpátalja szláv és nem szláv lakossága onomasztikai és etnikatörténeti komplex vizsgálata a szomszédos magyar etnosszal kapcsolatban. Kárpátalja története az ókortól napjainkig (Komplex tanulmányozás és a levéltári történeti, demográfiai, szocioetnográfiai és egyéb források kutatása)* – mentén szándékozott kutatásokat folytatni. Több mint húsz év távlata és a vonatkozó kutatások azt mutatják, hogy

a jelentős magyarországi beruházás ellenére nem valósult meg a kezdeti szándék, sajnos nem sikerült a régió magyarságának jelentősebb tudományos szakmai megerősítése, az intézet kutatógárdája elpadt, segítség hiányában pedig a magyar tanszék szakmai stabilizálódása sem történt meg, a hungarológiai kutatások köre beszűkült, s a központ immár a nevezett tanszék mellett is háttérbe szorult.⁵ (Jelzésértékű a két intézet tekintetében az utánpótlás-nevelés kérdése, amelyre a határon túli felsőoktatási és K+F támogatások kutatásán belül készült felmérés a PhD-ösztöndíjak hasznosulásáról hívták fel a figyelmet: 1968 óta eltelt 35 év alatt [2003 februárjáig], annak ellenére, hogy a tanszéken számos aspiráns volt, mindössze öt kutató szerzett tudományos fokozatot, ebből hárman az 1970-es években, kettő 2002-ben. Jelzésértékű az is hogy „bár jelenleg is működik aspirantúra a tanszéken, Fedinec Csilla ennek befejezése után, Magyarországon szerzett tudományos fokozatot, Kovácsné Zékány Krisztina az ungvári aspirantúra mellett egyidejűleg a Debreceni Egyetem hallgatója is volt”, illetve az is figyelemre méltó, hogy „a tanszék és a hozzá kötődő Hungarológiai Központ két munkatársa szintén Debrecenben PhD-hallgató.”⁶)

Már említettük, hogy az önálló nem állami alapítású főiskola létrehozása nem csak a képzés tekintetében teremtett új helyzetet, egyben háttére lett a tudományos élet intézményesülésének. A tanszékek mellett jelenleg két tudományos műhely ad otthont a kutatóknak, mindkettő az 1999-ben létrehozott Limes Társadalomkutató Intézet utódjaként jött létre a főiskola bázisán.

Az egyik a Hodinka Antal Intézet, amely az MTA határon túli magyar nyelvészeti kutatóhely-hálózatának ukrain intézete is. Tájékoztatója szerint a nyelvészeti intézet a kárpátaljai magyar nyelvhasználat tudományos – legfőbbképpen szociolingvisztikai – vizsgálatára, az írott és a beszélt nyelvi adatbázisok építésére, archiválására, elemzésükre, a helyi magyar nyelvhasználat nyelvtervezési problémáinak áttekintésére, javaslatok megfogalmazására, az anyanyelv (magyar)

⁵ Soós Kálmán: Magyar tudományos élet Kárpátalján. In: *Magyar tudományosság a környező országokban*. Budapest, 1993. 31–41.

⁶ Vö. Csernicskó István (2006) i. m. 176–205.

kisebbségi közegben való oktatásának nyelvi, nyelvészeti vonatkozásaira, a kárpátaljai magyar közösség nyelvi-jogi helyzetére terjed ki. A kutatóállomások közötti együttműködés révén számos, az egész Kárpát-medencére kiterjedő kutatási programba kapcsolódtak be. Ilyen a Magyar Nemzeti Szövegtár adatbázisának bővítése (ún. korpuszmunkálatok); a határon túli magyar nyelvváltozatok leírása (lexikográfiai munkálatok); a Kárpát-medencei földrajzi nevek kodifikációjának előkészítése. A közös kutatási projekteken kívül az intézet saját kutatási programja alapján az alábbi témákban folytatott és folytat kutatásokat: kódválasztás és kódváltás mint kommunikációs stratégia a kárpátaljai magyarok körében; az etnikailag vegyes házasságokban nevelt gyerekek (3–6 évesek) nyelvhasználata; nemzeti és lokális identitásfaktorok az ezredfordulón a kárpátaljai magyar közösségben; migrációs tendenciák alakulása Kárpátalján a két világháború között; a *Magyar nyelv a Kárpát-medencében* című kutatási program követő kutatása; magyar nyelvű oktatás a kisebbségi régiókban; nyelvek a nyelvhasználati szintereken (látható és hallható kétnyelvűségi szinterek). Mindezekon kívül az intézet munkatársai összességében hét ukrainai és magyarországi szótár-előkészítési munkálatban is részt vettek.

A Lehoczky Tivadar Intézet kutatásai a történelem-, a nevelés-, a politika-, a szociológiai tudományok, a néprajz és a kulturális antropológiai, illetve a multidiszciplinális társadalomtudományi területekhez sorolhatók. Saját kutatási programja a kárpátaljai magyarok és oktatási helyzetük; az ukrán magyarsággép; Kárpátalja 20. századi története az élő emlékezetben; a régió temetkezési kultúrája; a helytörténetírás a levéltári anyag feltárására és vizsgálódására irányul. Állandó főállású fiatal kutatóinak egyéni kutatási témakörei: a magyar–magyar kapcsolatok alakulása; az ún. málenkij robot és a donbászi munkaszolgálat áldozataira vonatkozó széles körű adatbázis összeállítása túlélői, hozzátartozói és levéltári kutatások segítségével; felekezeti oktatási intézmények Kárpátalján; a kárpátaljai magyarság részvétele és lehetőségei az ukrán önkormányzati rendszerben. További hosszú távú egyéni kutatási program a folyószabályozás és árvízvédelem a Kárpát-medencében (18–20. század) levéltári kutatás. Az intézet kutatási tematikái tekintetében számos,

elsősorban a Kárpát-medencére kiterjedő kutatási programba kapcsolódott be: Magyarország és a magyar kisebbségek kapcsolatrendszere: történeti és mai tendenciák (MTA), magyar fiatalok a Kárpát-medencében, MOZAIK 2001 (Nemzeti Ifjúságkutató Intézet), határon túli magyar tudományos könyvkiadás (Fórum Kisebbségkutató Intézet), Kárpát Panel, a Kárpát-medence régiói 11. Kárpátalja (MTA Regionális Kutatások Központja).

A két intézet alakulása óta kiemelten foglalkozik kutatásszervezéssel, és nagy hangsúlyt fektet a tudományos utánpótlás-nevelés elősegítésére. Megtartott fontosabb rendezvényeik elsősorban a fent említett témakörökben szerveződtek, vezetőik mellett 4–4 állandó – PhD-képzésben résztvevő vagy már azt abszolváló – fiatal kutatót foglalkoztatnak, egyes kutatási programok révén pedig további tudományok képviselői kötődnek a nevezett intézményekhez, amelyeknek működését az MTA és a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola támogatja.

A két intézet mellett szólnunk kell azokról a kedvező irányzatokról, amelyek a főiskola megalakulásával felvett új szakok, szakpárok indukálta pezsgés következményei. A régióban a korábban nem létező (az Ungvári Nemzeti Egyetemen is csak négy éve van) földrajzszakos képzés lehetőségének biztosítása 1996-tól megnyitotta az utat a magyar tudományosság bővülése előtt is. Ígéretes fiatal, főleg magyarországi PhD-hallgatók alkalmazása elvezetett oda, hogy ma már egy markáns földrajztudományi – elsősorban népességföldrajzi – kutatói kollektíva állt össze, akiket a földtudományi tanszék egyesít, és megjelent körükben a fokozattal rendelkező kutató is. Súlyukat mutatja, hogy nélkülük elképzelhetetlen lett volna az MTA Regionális Kutatások Központja által útjára bocsátott nagyszabású Kárpát-medencei régiósorozat (sorozatszerkesztője Horváth Gyula) *Kárpátalja* kötete vonatkozó fejezeteinek tudományos megírása. Hasonló, megerősödő irányzatok váltak érzékelhetővé a nevelés- és néprajztudományok területén, ahol 2–2 a tudományos fokozatok aránya. A magyar irodalom, az idegennyelv-oktatás módszertana, illetve az esztétika tekintetében egy-egy megvédett disszertáció jelzi a tudományos kutatás perspektíváját.

A közelmúltban megjelent hivatalos statisztikai összesítő Kárpát-alján két önálló tudományos kutatóintézetet ismer: az Ukrán Agrártudományi Akadémia Agráripari Termelési Intézete (Bakta), illetve az Ukrán Nemzeti Tudományos Akadémia Elektronfizikai Intézete (Ungvár). Ezekben, akárcsak az Ungvári Nemzeti Egyetem különböző karain, dolgoznak tudományos fokozattal rendelkező magyar származású kutatók. 2005-ben jött létre az MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság támogatásával az Ukrán–Magyar Tudományos Műhely (Kijev). A természettudományi kutatások eredményeinek ismertetése nem képezte vizsgálódásunk tárgyát.

Tudományos utánpótlás-nevelés

Kétségtelen tény, hogy a magyar kutatási stratégia kialakításának egyik sarkalatos kérdése a tudományos utánpótlás-nevelés. A legújabb, a kérdést a régió szintjén általánosságban megvilágító adatok azt mutatják, hogy a megye területén 2008-ban 4 aspirantúra működött, 280 aspiránssal. Az aspiránsokat 2 tudományos intézet és 2 felsőoktatási intézmény képezi. Vonatkozó adatok szerint majdnem minden negyedik aspiráns szakterülete a fizika-matematika, minden ötödik közgazdaságtan, 13,6%-uk orvosi, 7,1%-uk filológia, 6,1%-ban jogi területen, harmaduk pedig egyéb területen kíván fokozatot szerezni. 2008-ban 87 fő lett aspiráns, ugyanakkor 58-an fejezték be tanulmányaikat, minden negyedik aspiráns megvédte disszertációját, közöttük 4 fő filológia, 3 fizika-matematika, 2–2 orvosi és történelem, 1–1 közgazdasági, biológiai, jogi, politikatudományi szakirányban.⁷ A mutatók jelzésértékűek ugyan, azonban sajnos a nemzetiségi megoszlást eltakarják. Árnyalja a képet a határon túli felsőoktatás és K+F szféra támogatásának hasznosulását vizsgáló, 4 országra – Jugoszlávia, Románia, Szlovákia, Ukrajna – kiterjedő kutatás a Nemzeti Kutatási és Fejlesztési Program keretében. A magyarországi PhD- és DLA-képzésben résztvevő kárpátaljai ösztöndíjas hallgatók körében végzett felmérések eredményei mindenekelőtt azt mutatják, hogy

⁷ Діяльність закладів освіти у Закарпатській області. Статистичний збірник. Ужгород, 2009.

a doktori képzés elengedhetetlen feltétele a régió magyar tannyelvű iskolahálózata. A résztvevők azokról a területekről kerültek ki, ahol a magyarok aránya magasabb, illetve ahol sűrűbb az anyanyelvű iskolahálózat. (Szórványban egyetlen PhD-ösztöndíjast sem regisztráltak!)⁸ Ennélfogva a kárpátaljai magyar nemzetrezs iskolarendszerének elsovradása Magyarország felé irányuló PhD-képzés és egyben a magyar nyelvű tudományos utánpótlás-nevelés összeomlásával járhat. Másrészt arra is rávilágított a kutatás, hogy a negatív történelmi okokból kifolyólag a magyarországi PhD-képzésnek meghatározó szerepe volt és van a Beregszászon működő önálló magyar felsőoktatási intézmény minősített oktatói és kutatói kollektívájának alakításában: a kutatás záró évében (a 2002–2003-as tanévben) 25 olyan oktató dolgozott teljes vagy részállásban, akik magyarországi doktori iskolájuk befejezését követően tértek haza, vagy pedig még folytatják tanulmányaikat, de a főiskolán is tanítottak (jelenleg ez a létszám a főállásúak tekintetében 18 fő). A vizsgált minta abszolút többsége (52%) bölcsész, 24%-a természet-, 19%-a társadalomtudós szeretne lenni, 5%-a az agrártudományt választotta.⁹ Egyébként a Domus Program kárpátaljai kedvezményezettjeinek vizsgálata is nagyjából hasonló arányokat mutat (a minta közel fele, 47,1% a bölcsész tudományok, illetve a társadalomtudományok, 17,6–17,6%-a természet-, illetve az orvostudomány területén, 11,8%-a pedig a műszaki tudományok területén dolgozik).

A kezdetekhez, 1993-hoz képest, amikor a kárpátaljai fiataloknak lehetősége nyílt magyarországi egyetemeken részt venni PhD-képzésben, az ösztöndíjpályázatok száma gyors növekedést mutat, amely mögött több empirikus szociológiai elemzés szerint valószínűleg az is meghúzódik, hogy a kárpátaljai fiatalok számára a továbbtanulás egyfajta kitérés lehetősége, túlélési stratégia is egyben.¹⁰ A beregszászi információs iroda 2009. júliusi adatai szerint Kárpátalján ilyen magas számú PhD-ösztöndíjpályázat, mint 2009-ben, korábban még nem volt. A 12 ösztöndíjra 35 fő jelentkezett, döntő többségük szín-

⁸ Vö. Csernicskó István (2006) i. m. 180.

⁹ Uo. 182.

¹⁰ Uo. 177.

tén bölcész, ezen belül történettudomány szakirányban (a 35-ből 19 fő a főiskola végzőse, további 4 fő az intézmény munkatársa).

A magyarországi PhD-képzések, általában a Magyarországon szerzett diplomák ügyében fontos rámutatni ukrainai elismertetésük újabban jelentkező problémáira, amely már a sajtó hasábjain is visszhangra talált. A két állam között megkötött ekvivalenciaszerződés ellenére az ukrainai eljárás a fokozatok esetében igazából nem a kiállított oklevelet minősíti, hanem az annak megszerzéséhez elvezető tudományos eljárást vizsgálja, gyakorlatilag megismétli azt, felülírva ezzel a magyarországi doktori iskolák döntését (van olyan immár honosított diploma, amelyet Magyarországon néprajzi doktori iskolában szereztek, Ukrajnában viszont tulajdonosa a benyújtott okmányok alapján történész lett).

Tudományos teljesítmény

A tudományos produktum tekintetében a magyar tudományos könyvkiadás hat országra kiterjedő vizsgálata¹¹ az ukrainai magyarok esetében többek között azt regisztrálta, hogy rendkívül foghíjas az eligazodást, tájékoztatást szolgáló lexikonok, bibliográfiák és egyéb mutatók kategóriája. A kutatás alapjául szolgáló forráskiadványok tekintetében bizonyos szempontból jobb a helyzet, bár itt egyfajta egyoldalúságot fedezhetünk fel. Számszerűen kimutatható és magyarázatra nem is igen szorul, hogy e kategórián belül a sztálinizmus áldozataival kapcsolatos adatok közlése dominál. A legtöbb mű lokális jellegű, jelentős részük a honismeret és helytörténet kategóriába sorolhatóak. Új jelenség a nyelv, az oktatás és a politika összefüggéseinek, a kárpátaljai magyar nyelvhasználat jellegzetessége kutatásának erőteljes jelentkezése, eredményeinek számos monografikus és kollektív feldolgozása. Földrajzszakosok által kezdetét vette a kárpátaljai magyarság szakszerű etnodemográfiai megismerése és leírása, megtörtént a 20. század második fele kárpátaljai magyar irodalmának

¹¹ Vö. Soós Kálmán: Tudományos könyvkiadás Kárpátalján a rendszerváltástól napjainkig (1985–2005). In: Simon Attila (szerk.): *A határon túli magyar tudományos könyvkiadás*. Somorja–Dunaszerdahely, 2005. 11–35.

és a népi gyógyászatnak a monografikus feldolgozása. Feltűnő az is, hogy a kárpátaljai egyházak közül, valószínűleg hanyattatott sorsa miatt, a görög katolikus egyház múltja került előtérbe, általában jellemző viszont az egyháztörténeti kutatások csekély száma.

Erősségek, gyengeségek, veszélyek

Erősségek	Gyengeségek
<ul style="list-style-type: none"> - A magyar tannyelvű iskolák viszonylag sűrű hálózata. - Állami és önálló nem állami (magyar tannyelvű) felsőoktatási bázisintézmények működése a régióban. - Az ukrajnai magyar nemzetrésztudományosságának viszonylagos szervezettsége, kutatóműhelyek, intézetek megléte. - A humán tudományok tekintetében kiterjedt, elsősorban Kárpát-medencei, a természettudományok esetében szélesebb nemzetközi kapcsolatrendszer. - Markáns, elsősorban nyelvészeti és neveléstörténeti, illetve helytörténeti, demográfiai és természettudományi kutatások. - Tudományos utánpótlás-nevelés a humán tudományok vonatkozásában, elsősorban a magyarországi doktori iskolákban. - A tudományos produktumok zöme az ukrajnai magyar nemzetrészt érintő problémák mentén születik. 	<ul style="list-style-type: none"> - Egységes nemzet- és annak részeként oktatáspolitikai stratégia hiánya. - EU-n kívüli elhelyezkedés. - Tudományos kutatási kapcsolatok sok esetben alkalmi jellege. - A gazdasági és politikai élet szereplőinek korlátozott érdeklődése a tudományos eredmények iránt. - A nemzetközi és a többségi nemzet kutatóival való együttműködés gyér jellege. - Számos diszciplína egy- vagy két-személyes képvisellete. - Köteles könyvtár hiánya. - Egyháztörténeti kutatások alacsony száma. - A kutatómunka általában állami finanszírozás hiányában alapítványi támogatásoktól függ. - A külföldön szerzett diplomák honosítási nehézségei. - A magyar hallgatók jelentéktelen aránya az állami felsőoktatási intézmények piacképes szakjain. - A felsőoktatásba kerülés szűkülő lehetőségei, az emelt szintű érettségi-felvételi rendszer.

Amennyiben a jövőben is folytatódik a kárpátaljai magyar tannyelvű iskolák végzősei felsőoktatásba jutásának bármilyen szűkítése, az esélyegyenlőség hiánya rövidtávon a magyar nyelvű oktatás elsorvadásához vezethet, amelynek egyértelműek a következményei a régió magyar tudományos vonatkozásában is, ezért a kisebbségi iskolahálózat megtartása és fejlesztése első számú magyar kutatási stratégiai kérdés.

Javaslatok:

1. Egységes nemzetstratégia kialakítása.
2. A kisebbségi iskolahálózat megtartása és fejlesztése, az oktatás nyelvén való vizsgázás lehetőségének biztosítása Kárpátalján.
3. A felsőoktatási kínálat bővítése céljából fontos és szükséges lenne, hogy a kárpátaljai állami felsőoktatási intézmények államilag finanszírozott helyeiből a piacképes szakokon kvótákat jelölne ki a magyar iskolákban érettségizettek számára.
4. A magyar tannyelvű iskolák végzőseinek pótlólagos felkészítése az emelt szintű érettségi-felvételi vizsgákra.
5. Az ukrainai magyar kisebbség számára biztosított magyarországi PhD-képzés jelenlegi rendszerének megtartása, az esetleges hangsúlyeltolódások optimalizálása.
6. A külföldön szerzett diplomák ukrainai honosítási eljárásának könnyítése, módosítása, az ekvivalenciaszerződés újraértelmezése.

Mindezek természetesen csak részben magyarországi feladatok, az ukrainai magyarságot a tudományosság szempontjából érintő legfontosabb problémákra azonban felhívják a figyelmet. Teljes tudatában vagyunk annak, hogy a kisebbségi intézményrendszer és annak működtetése Ukrajna és Magyarország mindenkori viszonyrendszerének függvénye.

Ukrajnai természettudományi kutatások magyar szereplői

Spenik Ottó, Jenkovszky László

Magyarok elsősorban Kárpátalján, Lembergben és Kijevben vesznek részt a tudományos kutatásban, valamint az egyetemi és főiskolai oktatásban, továbbá aktívan részt vesznek nemzetközi kutatási programokban is. Arányuk kisebb, mint a magyarok aránya Kárpátalján, még kisebb országos szinten. A természettudományok terén közülük sokan publikálnak rangos orosz és nyugati tudományos folyóiratokban is. Többük szoros kapcsolatot tart fenn oroszországi, nyugati kutatókkal, Magyarországon főként az MTA Atommagkutató Intézetével (Debrecen), az MTA Központi Fizikai Kutatóintézete utódtintézeteivel (Budapest), az MTA Műszaki Fizikai és Anyagtudományi Kutatóintézettel (Budapest), a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemmel, a Szegedi Tudományegyetemmel, a Debreceni Egyetemmel, a Miskolci Egyetemmel, az MTA Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Tudományos Testületével stb.

2005-ben az MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottsága támogatásával alakult meg az Ukrán–Magyar Tudományos Műhely, amely azóta saját forrásokból működik kijevi és kárpátaljai magyar tudósok részvételével. A legfontosabb kutatási programok: 1) Az elemi részecskék erős kölcsönhatása; 2) A Keleti Kárpátok flórája. A műhely tevékenységének célja a közös tudományos kutatás mind belföldi, mind anyaországi tudósokkal, valamint az utánpótlás felkutatása és támogatása.

2008-ban Magyar Tannyelvű Humán- és Természettudományi Kar nyílt az Ungvári Nemzeti Egyetemen, ahol a Magyar Filológiai, valamint a Magyar Történelem és Európai Integrációs Tanszék mellett Fizikai és Matematikai Tanszék is működik, és ez reményt ad az utánpótlás-nevelés helyzetének javítására az utóbbi két szakágban is.

Az ukrajnai, köztük kárpátaljai magyar tudósok erőssége elsősorban a fizika, a matematika, a kémia, a biológia, a modern anyagkutatások, mint például a nanofizika és -technológia, az elektron-atom és ion-atom ütközések fizikája és még néhány más természettudományos irányzatban abban nyilvánul meg, hogy – elismert eredményeiknek köszönhetően – számos nemzetközi konferencián tartanak előadásokat, rövidebb-hosszabb ideig kutatnak külföldi intézményekben. Gyengeségük: számuk fogyóban van.

A kárpátaljai, valamint az ukrajnai magyar tudományosság természettudományos iránya további fennmaradásának létkérdése az utánpótlás. Ezt több tényező – köztük a hatályos ukrán oktatási politika is – gátolja.

Javaslataink:

- magyar iskolások pótlólagos felkészítése Beregszászban (havi kétszeri beutazással) Kárpátalja, valamint Ukrajna egyetemére, főiskoláira való felvételre, további támogatásuk eredményes továbbtanulásuk esetén;
- az Ukrajnában élő magyar fiatalok támogatása a tudományos, valamint a felsőoktatási pályán való érvényesülésükben;
- fiatal magyar tudósok felkészítése külföldi tudósokkal, oktató- és kutatóintézményekkel való kapcsolatok kiépítésére és további fejlesztésére;
- egy Kárpátaljai Magyar Tudományos és Oktatási Központ létrehozása Beregszászban, amely információs és koordináló központként szolgálna, egyesítve az ungvári, munkácsi, kijevei, leMBERGI egyetemeken, kutatóintézetekben és a beregszászi II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolán tevékenykedő magyar tanárokat és kutatókat, valamint a más nemzetiségű magyar tudományossággal foglalkozó tudósokat;
- az MTA Kárpátaljai Területi Bizottságának megalakítása.

SZERBIA

A magyar tudományos hálózat szereplői, működése, teljesítménye és együttműködési lehetőségei Szerbiában

Gábrity Molnár Irén, Csányi Erzsébet, Takács Márta

Oktatási helyzetkép

A vajdasági magyarságra jellemző a szórványhelyzet, amely az aszimilációt is előmozdította a második világháború utáni időszakban. A tömbmagyar területek Észak-Bácska és Észak-Bánát, magyar központok többek között Szabadka, Magyarakanizsa, Zenta, Topolya, Óbecse, Ada.

A nemzeti kisebbségek oktatási jogait a köztársasági és a tartományi oktatási törvények szabályozzák. Az oktatásügyet jelenleg négy szerbiai törvény rendezi: az általános iskolai törvény, a középiskolai törvény, az átmeneti jellegű főiskolai törvény, valamint a felsőoktatási törvény (2005). A magániskola és az egyházi iskola alap- és közép-fokon igen kisszámú. Jellemző a kéttannyelvű oktatás nagy aránya. A jelenlegi iskoláztatási rendszerben az érettségít nyújtó középiskola után felvételi útján lehet bekerülni a felsőoktatásba, amelynek lépcsőfokai: főiskola (3–4 éves), egyetem (4, 5, 6 éves), posztgraduális képzés (1 éves szakosodás, 2 éves mesterképzés, 3 éves doktori képzés).

Az elmúlt tíz–tizenöt évben egyre növekszik az érdeklődés a felsőoktatás iránt. Ez azzal is magyarázható, hogy érettségivel nehéz boldogulni a munkaerőpiacon, ezért abban bíznak a fiatalok, hogy diplomával jobban tudnak majd érvényesülni. Szerbiában kb. 170 ezer egyetemi hallgató van, több mint a fele költségtérítéses képzésre jár. Évente mintegy 12 ezren kapnak diplomát, azonban elgondolkodtató, hogy átlagosan 6–8 évbe kerül annak megszerzése, a hallgatóknak csak 11%-a diplomázik az intézmény által megszabott

tanulmányi időben. Az érettségiző középiskolások közül évenként mintegy félezer magyar iratkozik be egyetemre. Egyetemválasztáskor a vajdasági fiatalokra jellemző, hogy lakhelyükhöz minél közelebbi intézményt választanak és a magyar nyelvű képzések felé orientálja őket a hiányos szerb nyelvtudás. 2002 óta a szabadkai egyetemi karon és főiskolán van a legtöbb magyar hallgató Vajdaságban.

Vajdaságnak nincs önálló, magyar felsőoktatási rendszere. Magyar nyelvű oktatási rendszer kialakítását a szerbiai törvények nem teszik lehetővé alanyi jogon, a felsőoktatásban csak az államnyelv vagy valamely világnyelv elfogadott tannyelvként. Az Újvidéki Egyetem 14 kara közül 5 kar folytat magyar nyelven is képzést: a Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar (Szabadka), a Bölcsészettudományi Kar (Újvidék), a Közgazdasági Kar (Szabadka), az Építőmérnöki Kar (Szabadka) és a Művészeti Akadémia (Újvidék). Jelen-tős még ebből a szempontból a sok magyar hallgatóval rendelkező szabadkai Műszaki Szakfőiskola. Az állami és magánintézményeket együtt tekintve, összességében a Vajdaságban 10 felsőoktatási intézményben mintegy 25–30 szakon tanulhatnak részben magyarul a hallgatók (számuk 3000 körül mozog). A magyar tannyelvű szakok indítása anyagilag nem megoldott, engedélyeztetési szempontból pedig rendkívül bonyolult az Újvidéki Egyetem keretein belül. A magyarországi felsőoktatási intézmények kihelyezett tagozatai 1996–1997 óta működnek Szabadkán és Zentán, azonban nem akkreditáltak Szerbiában, és csak részben illeszkednek az ország felsőoktatási rendszeréhez, így jogi értelemben nem legális felsőoktatási intézmények, hanem úgynevezett konzultációs központok. Ennek ellenére elindult a folyamat az itt kiadott diplomák honosítására.

A vajdasági főiskolásoknak több mint 10%-a magyar nemzeti-ségű, és az ezredforduló óta számuk fokozatosan nő. Az egyetemi karokra viszont kevesebb magyar fiatal jelentkezik. Az 1990-es években csökkent a magyar egyetemi hallgatók száma a Vajdaságban. Javulást a rendszerváltás után (2002 óta) tapasztalunk, de a magyar egyetemisták részaránya alig haladja meg a 6%-ot.

A vajdasági főiskolákon és egyetemi karon és főiskolákon munkaviszonyban levő magyarul tudó tanárok és tanársegédek száma valamivel meghaladja a 200-at. A főiskolai tanároknak a 17,13%-a

magyar, az egyetemi tanároknak pedig 7,74%-a (2005). Többségben vannak a természettudósok.

Tudományos műhelyek

A vajdasági magyar tudományos műhelyek alapvető jellemzője, hogy vagy az egyetemi szféra keretében működnek vagy civilszervezetek.

Civil tudományos műhelyek a Vajdaságban

<i>Civil intézmény vagy műhely neve, székhelye</i>	<i>Alapítás éve</i>	<i>Tevékenység</i>
Kiss Lajos Néprajzi Társaság (Szabadka)	1990	néprajzi és antropológiai kutatások; hagyományápolás, értékmegőrzés
Magyarságkutató Tudományos Társaság (Szabadka)	1991	empirikus és alkalmazott kutatások; tudományos publikációk és konferenciák szervezése
Vajdasági Magyar Folklórközpont (Szabadka)	1995	folklórkutatás és hagyományápolás, publikálás
Vajdasági Magyar Tudományos Társaság (Újvidék)	1999	tudományos publikációk, konferenciák és szakmai fórumok szervezése
Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium (Újvidék)	2001	interdiszciplináris alapkutatások, tudományos kiadói tevékenység, tudományos utánpótlás (tutorhálózat), VMTDK
Regionális Tudományi Társaság (Szabadka)	2006	interdiszciplináris alapkutatások, kiadói tevékenység, konferenciák szervezése
Identitás Kisebbségkutató Műhely (Zenta)	2006	bibliográfiai kutatások, empirikus jelenségvizsgálatok, lexikográfiai munkák
Vajdasági Magyar Akadémiai Tanács (Újvidék)	2009	tudományszervezés, kapcsolattartás, koordináció

A *Magyarságkutató Tudományos Társaság* (1991, elnöke Gábrity Molnár Irén) azzal a céllal alakult, hogy tudományos – szociológiai, pszichológiai, demográfiai, néprajzi, jogtudományi, történelmi és más társadalmi jellegű – kutatásokat folytasson a Vajdaságban, egybekötve szakmai fórumok biztosításával, illetve publikálással. Tagjai egyetemi tanárok, tudományos kutatók, értelmiségiek, újságírók, közéleti személyek. A társaság 2002-ben a Magyar Tudományos Akadémia Vajdasági Kutatóállomása lett. Fő kutatási területek: az emberi erőforrás fejleszthetősége, a kisebbségi magatartásvizsgálatok, a magyar közösség etnikai önszerveződésének feltételei, a vajdasági magyarok időszerű állapotvizsgálatai a változó demográfiai, politikai és tranzíciós gazdasági feltételek közepette; az anyanyelvű oktatás múltja és jövője, a vajdasági iskolahálózat feltérképezése; a nemzeti, vallási és polgári identitás; az ifjúsági kutatások; a vajdasági magyarok migrációja, demográfiai és szórványkutatások; a munkaerő-kutatás; a nyelvpeszichológiai és szociolingvisztikai projekt; a civilszervezetek kutatása és egyéb adattárgyűjtés; a gazdaságfejlesztés. A kutatások módszertana főleg empirikus adatgyűjtés (mélyinterjú, kérdőívzés), magatartásvizsgálat, esettanulmányok, dokumentum- és statisztikaelemzés. Publikációk: eddig 25 kötet jelent meg (*mtt kötet sorozat*, szerkesztők: Gábrity Molnár Irén, Mirnics Zsuzsa), valamint számos cikk vajdasági és külföldi szaklapokban. Jelentősek a társaság tudományos konferenciái. Kutatási megrendeléseket kap a Vajdaság Tartomány Végrehajtó Bizottságának titkárságaitól, a Magyar Nemzeti Tanácstól, kutatóintézetektől és alapítványoktól (SCOPES - Scientific cooperation between Eastern Europe and Switzerland, továbbá a Nemzeti Ifjúságkutató Intézet, MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Jeltárs – Budapest, Apáczai Közalapítvány), médiaházaktól (Magyar Szó, Enamiké, Pannon Alap), vajdasági önkormányzatoktól (www.mtt.org.rs).

A *Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium* (2001, elnöke Csányi Erzsébet) olyan tudományos kutatóközpont, amelyben interdiszciplináris tudományos alap kutatások folynak. 2006 óta minden évben megrendezésre kerül a Kontextus című interdiszciplináris konferencia a Pécsi és az Újvidéki Tudományegyetem kutatóinak részvételével. A tartományi Tudományügyi és Technológiafejlesztési Titkárság

támogatásával megjelennek a konTEXTUS Könyvek. A Moholy Nagy László Médiumkutató Műhely tudományos-művészeti projekt az MTA támogatását élvezi. A szervezet a kutatásfejlesztés és a vajdasági magyar tudományos utánpótlás kinevelése érdekében ösztöndíjas és tutoriális képzési rendszert működtet (állandó jelleggel 30 egyetemista és 30 tutor). A kollégista ösztöndíjat kap és egy témavezető egyetemi tanárral – közös munkaterv alapján – kutatásokat folytat. Eredményeit a kollégium által évente megrendezett, Kárpát-medencei hatókörű *Vajdasági Magyar Tudományos Diákköri Konferencián* (VMTDK) mutatja be, amelyen mintegy 100 fiatal kutató lép fel a tudományok és a művészetek minden területéről. Tanév közben a *Tudósklubban* folynak a közösségi képzési programok. A *kiadói tevékenység* keretében látnak napvilágot a TDK Könyvtár kötetei, a háromnyelvű rezümékötetek, a DNS folyóirat, a Stúdium felsőoktatási magazin, a konTEXTUS Könyvek, a Planta Könyvtár, az OPUS Könyvek. Az Általános és szaktantárgyak magyarul című projekt keretében 2005 óta sikerült bővíteni a magyar tannyelvű tárgyak számát, fejleszteni az Újvidéki Egyetemet mint kétnyelvű egyetemi modellt (pedagógia, szociológia, pszichológia magyarul az Újvidéki Egyetemen). A *JUNIOR* nevű vajdasági magyar tudományos közösségi portál a fiatal kutatók, doktoranduszok és a VMTDK tárhelye (www.junior.felkol.org.rs).

A *Regionális Tudományi Társaság* (2006, elnöke Ricz András) összefogja mindazon tapasztalt és fiatal szakembereket, akik a regionális tudomány képviselői és munkájukkal a régió és a közösség fejlesztésében tevékenyen részt vesznek. A Magyar Regionális Tudományi Társaság vajdasági partnere, a Kárpát-medencét behálózó regionális társaságok egyike. A társaság szakmai fórumot biztosít, bekapcsolódik a regionális tudomány nemzetközi szervezeteibe, kapcsolatot épít ki a regionális politika alakítóival és annak gyakorlati megvalósítóival, valamint publikációk és konferenciák, tanácskozások szervezésével járul hozzá ahhoz, hogy a kutatások felhasználható legyenek (www.rtt.org.rs).

A *Vajdasági Magyar Tudományos Társaság* (1999, elnöke Szalma József) évente egy konferenciát tart és hiánypótló kiadványokat jelentet meg a vajdasági magyar tudományosság témaköréből (35 kötet,

sorozatszerkesztők: Ribár Béla, Szalma József). A vajdasági magyar tudományosság legkülönbözőbb területeiről meríti témáit (www.vmtt.org.rs).

A *Kiss Lajos Néprajzi Társaság* (1990, Szabadka) néprajzi kutató-sokkal, tanácskozások szervezésével, kiadótevékenységgel foglalkozik. Fontos projektje a Vajdasági Magyarok Néprajzi Atlasza, amely Vajdaság negyvenegy magyarlakta településén végzett kérdőíves kutatás eredményét tartalmazza (2001–2002). Szerzői: Papp Árpád antropológus, néprajzkutató és Raffai Judit néprajz- és mesekutató) (www.klnt-etno.org). Néprajzkutatásokban jeleskedik még a *Vajdasági Magyar Folklórközpont* (1995, mai székhelye Szabadka), amelynek tevékenysége a Vajdaság egész területéről érkező gyűjtők munkájának koordinálására és képzésére irányul, miközben helytörténeti, néprajzi és levéltári kutatásokat is folytat (www.vmf.org.rs).

A *Vajdasági Magyar Akadémiai Tanácsot* (2008, elnöke Berényi János) az MTA vajdasági külső köztestületi tagjai választották meg. Célja a vajdasági magyar tudományos közélet fellendítése, koordinálása, stratégiai kutatótervek, prioritások kidolgozása, webadatbázisok létrehozása, kommunikáció kialakítása az egész régió, a Kárpát-medence tudományos testületei és az MTA között (www.vmat.rs).

A magyar érdekeltségű tudományos műhelyek működnek állami intézményekben is.

Tudományos szempontból fontos szerepet tölt be az *Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Karán 1959-ben alakult Magyar Nyelv és Irodalom Tanszéke*, ahol az oktatás mellett jelentős kutatómunka is folyik. Nyelvészeti, irodalom- és művelődéstörténeti, néprajzi, lexikográfiai kutatások folynak, irodalmi, nyelvészeti konferenciákat szerveznek. A tanszék folyóirata a *Hungarológiai Közlemények*, évkönyve a *Tanulmányok*. Az egyik aktuális tudományos projekt a *Kód-kultúra-régió* (www.ns.ac.yu).

Magyar érdekeltségű állami tudományos intézmények a Vajdaságban

<i>Állami intézmény vagy műhely neve, székhelye</i>	<i>Alapítás éve</i>	<i>Tevékenység</i>
Újvidéki Egyetem, Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar (Szabadka)	2006	Tanító- és óvóképzés, humán mesterszakok és továbbképzés; nemzetközi konferenciák, publikáció- sorozatok, tankönyvek, humán kutatások, csere- programok
Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudo- mányi Kar, Magyar Nyelv és Irodal- om Tanszék (Újvidék)	1954	Tanárképzés, nyelvtudomá- nyi, irodalmi és művelő- déstörténeti publikációk, konferenciák és szakmai fórumok szervezése
Újvidéki Egyetem, Természettudo- mányi-matematikai Kar (Újvidék)	1969	Tanárképzés, tudományos projektek, konferenciák és szakmai fórumok szerve- zése
Műszaki Szakfőiskola (Szabadka)	1960	Oktatás és tudományos és szakpublikációk mechat- ronika, termotechnika, elektromos kommunikáció, számítástechnika
Vajdasági Magyar Művelődési Intézet (Zenta)	2005	Kulturális ernyőszervezet, közművelődési tanács- adással és szolgáltatásrend- szerrel
Történelmi Levéltár – Dudás Gyula Múzeum- és Levéltárbarátok Köre (Zenta)	1950 (1961)	Levéltári kutatások, kiadói tevékenység, konferenciák szervezése
Szabadkai Történelmi Levéltár (Szabadka)	1952	Levéltári kutatások, kiadói tevékenység, szakmai kon- ferenciák szervezése
Községközi Műemlékvédelmi Intézet (Szabadka)	1980	Épített népi kultúra tér- képezése és a felújítási javaslatok megtétele

Ugyancsak az Újvidéki Egyetem keretében működik 2006 óta a szabadkai *Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar*, amely az oktatáson kívül fontos tudományos műhely is: művelődéstörténeti és nyelvészeti kutatásokat folytatnak, nemzetközi tudományos tanácskozássokat szerveznek, könyvkiadói programot koordinálnak. Szabadkán 1871-ben nyílt meg az első állami tanítónőképző, gyakorló elemi iskolával és internátussal együtt. Ma alapképzésen osztálytanítókat és óvónőket képez, de újabban mind több mesterképzést és szakosítást akkreditáltat, vagy továbbképzéseket szervez anyországi intézményekkel együtt. Számos magyar kiadványt jelentet meg: tankönyvsorozat, konferenciakötetek és évkönyvek. A kar igyekszik kidolgozni a magyar tannyelvű oktatás specifikumait a térségben. Teendő: mesterkurzusok akkreditálása, kétszakos tanárképzés megszervezése; továbbá a Pécsi Tudományegyetemmel, a győri Széchenyi István Egyetemmel és a Szegedi Tudományegyetemmel regionális kutatási és felsőoktatási fejlesztési programok megfogalmazása (közös kurzusok, mesterképzések, vendégtanárok és szakkönyvek átvétele, folyamatos tanár- és diákcsereprogramok, nyári akadémiák, konferenciák) (www.magister.uns.ac.rs).

A szabadkai székhelyű *Műszaki Szakfőiskola* (alapítási éve 1960) a legtömegesebb magyar érdekltségű műszaki (villamossági, gépészeti és informatikai szak) felsőoktatási intézmény. A kutatóintézet és a tudományos egység kutatói több száz tudományos és szakpublikációt tettek közzé. Az új szakirányok (mechatronika, termotechnika, elektromos kommunikáció, számítástechnika stb.) több száz magyar főiskolást is idevonzanak (www.vts.su.ac.rs).

2005-ben jött létre a *Vajdasági Magyar Művelődési Intézet* (Zenta), amely a vajdasági magyarság tudástárának összeállítását vállalta magára. Tevékenységének célja kulturális ernyőszervezetként átfogni, hálózatosan egybekapcsolni az intézményeket (könyvtárak, múzeumok, levéltárak, műemlékvédelem), majd felvállalni ennek a munkának az irányítását az egész régióra kiterjedő közművelődési tanácsadással és szolgáltatásrendszerrel (www.vmmi.org). Kereteiben alakult az *Identitás Kisebbségkutató Műhely* fiatal kutatók közreműködésével. A történelmi kutatásokban a tartományban három jelentős levéltár jeleskedik: a *Szabadkai*, az *Újvidéki* és a *Zentai*

Történelmi Levéltár. Zentán működik még a publikációsorozataról (monográfiák, füzetek) ismert *Dudás Gyula Múzeum- és Levéltárbarátok Köre* (1961) és a *Thurzó Lajos Közművelődési Központ* (1977). A zentai helytörténet-kutatók munkái mellett megtalálhatók itt a Vajdaság különböző területein tevékenykedő helytörténészek, közírók munkái is.

A szabadkai székhelyű *Közszéki Múemlékvédelmi Intézet* (1980) jogi státuszát tekintve közszolgálati kulturális intézmény, amely az ingatlan kulturális javak védelmét látja el (kilenc község területén: Szabadka, Topolya, Kishegyes, Magyarkanizsa, Zenta, Ada, Nagyikinda, Törökkanizsa és Csóka). Az intézet feladata az épített népi kultúra feltérképezése és a felújítási javaslatok megtétele, s ezt műemléktörténészek, építészek, régészek, etnológusok, történészek bevonásával végzi el.

Tudományterületek specifikumai

a) *Társadalomtudományok* legfontosabb kutatási területei:

- *Irodalomtudomány:* vajdasági magyar irodalom, kortárs magyar irodalom, összehasonlító irodalomtudományi kutatások, irodalomelméleti kutatások, drámatörténeti, színháztörténeti kutatások és bibliográfiai kutatások.
- *Nyelvtudomány:* dialektológia, kontrasztív nyelvészet, kontaktológia, élőnyelvi kutatások, névtudományi és szótártani kutatások.
- *Néprajzi kutatások:* mesekutatás, mesegyűjtés, összehasonlító (délszláv–magyar) regionális néprajzi kutatások.
- *Pszichológia:* nevelés- és fejlődéslélektan, a kétnyelvűség pszichológiája, a magyar–szerbhórvát kétnyelvűség lélektani vizsgálata.
- *Szociológia:* etnikai önszerveződések feltételei, változó demográfiai, politikai és tranzíciós feltételek, migráció, a vajdasági magyarság identitástudata, kutatásstatisztika.
- *Jogtudomány:* kisebbségi jogok, a nyelvhasználat kérdései, egyenjogúság, az autonómia kérdése.

A humán- és a társadalomtudományok művelése több hátrányos, illetve előnyös szempontot rejt.

<i>Pozitívumok</i>	<i>Negatívumok</i>
Többpólusú tudományos intézményrendszer.	Párhuzamosság; kooperáció hiánya az egyes intézmények között.
Állami és civil szféra kettős jelenléte.	Az utánpótlás-nevelés elégtelen. A magyarul tudó tudományos állomány az elmúlt évtizedekben leépült. A vajdasági magyar társadalomtudományi tanerő irodalom- és nyelvtudomány-központú, a társadalomtudományok képviselőinek száma kevés.
A tudományos projekteket főleg a belgrádi és újvidéki tudományügyi minisztériumok finanszírozzák.	A kutatómunkában más belföldi támogató gyakorlatilag nincs, mert gyenge a kapcsolat a vállalkozói szektorral.
A délszláv tudományossággal komparatív vagy szórványos kapcsolatok vannak. A regionális kapcsolatháló a magyar–magyar vonalon kialakítható.	Hiányzik a hálózatos intézménykapcsolat. Egysíkúak a nemzetközi kapcsolatok (leginkább csak magyarországi intézményekkel), gyakran nem intézményi, hanem személyes kapcsolatokon alapulnak.

A Vajdaságban a technológiai és az agrártudományok mellett a bölcsészettudományok nem számítanak stratégiai fontosságúnak. A nyelv- és irodalomtudomány jelenlegi magyar nyelvű művelői számbelileg is és képzettségüket tekintve is lehetővé teszik a tanárképző programjainak futtatását. Az egyéb társadalomtudományi szakterületi tevékenység lényegében belterjes, anyaországi és nemzetközi kapcsolatok híján van, az anyagi és társadalmi támogatottsága minimális. Szükség lenne újabb szakirányokra és interdiszciplináris fejlesztésekre, bevonni a kommunikációelmélet, a médiakutatások, a művészetelmélet területeit. A projektek a belgrádi és újvidéki tudományügyi minisztériumok jóvoltából, vagy az anyaországi intézmények és alapítványok részkutatásaként léteznek. A kutatásokat prezentáló monográfiák, tanulmánykötetek, folyóiratok publikálása, terjesztése nehézkes, rosszul megoldott. Sürgős fiatalításra van szükség.

ség, ehhez új egyetemi munkahelyek, új kutatási lehetőségek szükségesek. Támogatandó a vajdasági értelmiségi körök és politikum regionális magyar érdekeltségű felsőoktatási intézményhálózat kiépítését sürgető koncepciója.

Sajátos helyzetben van a szociológia és a pedagógia, ugyanis az ilyen tárgyú tanulmányokat nem kimondottan diplomás szociológusok és pedagógusok írják a Vajdaságban, hanem a határtudományok művelői, tudósok, értelmiségiek. A szociológiai jellegű magyar érdekeltségű kutatásokat, különösen, ha a kisebbségi magatartásvizsgálatot is érintik, nem állami intézményekben végzik. Főleg anyaországi támogatásokkal (pályázati vagy megrendeléses projektek) készülnek a tudományos civilszervezetekben. A kisebbségkutatás a Vajdaságban sokáig a nyelvhasználat témában mozgott. Az 1990-es években a nemzeti kisebbségek magatartásvizsgálata is előtérbe került. Gyűjteményes munkák, tanulmánykötetek bizonyítják, hogy empirikus szociológiai, antropológiai, jogi és politológiai kutatások is szükségese-
sek a lakosság helyzetéről, jogairól.

A kisebbségkutatás (demográfiai, jogi, szociológiai, politikai) igencsak időszerű téma a Vajdaságban az utóbbi évtizedben. Anyaországi támogatással tudományos kutatások folyhattak a következő témakörökben: a magyar nyelvű oktatáshálózat feltérképezése, a demográfiai, a migráció- és szórványkutatás elmélyítése, valamint több ifjúságkutatás és magatartásvizsgálat empirikus elemzése, szociolingvisztikai kutatások. A nevelés- és fejlődéslelektan és a kétnyelvűség pszichológiája, a magyar–szerbhórvát kétnyelvűség lélektani vizsgálata kutatható újabban elmélyült empirikus módszerrel.

A vajdasági magyar humán- és társadalomtudományi területek fejlesztése céljából megfogalmazódnak a következő feladatok:

- erősíteni a kutatás és képzés kapcsolatát;
- a szerbiai publikációs lehetőségek mellett további publikációs fórumokra lenne szükség, és külön támogatási keretet biztosítani a térségben megjelenő magyar nyelvű tudományos publikációkra;
- a nemzetközi projektekben való részvételhez fontosak a magyarországi közvetítők/partnerek és az intézményes háttér;

- a kutatásokban fontos az interdiszciplináris jelleg erősítése és a társadalomtudományos kutatók kapcsolattartása a térség meghatározó társadalmi szereplőivel.

A vajdasági értelmiség véleménye szerint a magyar nyelvű humán tudomány eredményei változásokat hozhatnának a vajdasági magyarság helyzetében, mégpedig az igényesebb nyelvhasználat kialakulása, az önismeret és önértékelés javulása tekintetében; egy magabiztosabb, tájékozottabb azonosságtudat kialakulását eredményezné; pozitívabb jövőkép alakulhatna ki; az új tanszékek és intézetek nyitása, az új asszisztensi munkahelyek létesítése, a továbbtanulási kedv javítása, a vajdasági magyarság iskolázottsági szintjének emelése, végül pedig a fejlődés a humán tudomány területén felszámolná a bezárkózást, az önös érdekeket és a kicsinyeséget.

b) Közgazdaságtudomány

A magyar nyelven is publikált közgazdasági témájú kutatások zöme a szabadkai *Közgazdaságtudományi Kar* magyar nyelven beszélő tanáraihoz és munkatársaihoz kapcsolódik. A tudományos projektek kidolgozásában korábban jelentős állami és vállalati megrendeléseknek tettek eleget a karon dolgozó szakemberek. Ma kevesebb vállalati megrendelés van, így főleg minisztériumi támogatással folynak a nagyobb kutatások: makrogazdaságtan (magánosítás hatása; makrogazdasági intézkedések ágazati hatásai), kistérségi kutatások (regionalizálódás, mezőgazdaság tranzíciója, agrárgazdaság), vállalkozástan (vállalati stratégiai fejlesztés, vállalatigazgatás), piackutatás (mezőgazdasági termékek marketingje). A gazdasági életet érintő kutatások legtöbbje beleolvadt az állam által megrendelt projektekbe és nem magyar nyelven íródott. A regionalizmus és a magyarlakta határ menti területek emberi erőforrásának, valamint gazdasági erőnlétének kutatását a *Regionális Tudományi Társaság* (Szabadka) vállalta magára 2006-tól (publikációi magyarul, szerbül és angolul jelennek meg). Munkatársai egyetemi tanárok és fiatal doktoranduszok, akik a területfejlesztés és a humán erőforrás minőségemelésében igyekeznek alapkutatásokat folytatni.

c) *Műszaki, agrár- és természettudományok*

A Vajdaságban az egyes természettudományi ágakban a magyar tudósok és szakemberek jelenléte nem kiegyensúlyozott. Magyar matematikus, vegyésztechnológus, agrárszakemberek tekintetében akad utánpótlás, de magyar anyanyelvű biológus, fizikus kevés van. A műszaki tudományok terén viszonylag nagyszámú magyar kutató, felsőoktatásban dolgozó foglalkozik villamossági, gépészeti, informatikai kutatásokkal vagy oktatással (főleg az újvidéki *Műszaki Karon* és a szabadkai *Műszaki Szakfőiskolán*). A szabadkai *Építőmérnöki Karon* már hiány mutatkozik a magyarul is tudó szakemberek/tanárok tekintetében. Hiányoznak az interdiszciplináris kutatások is. A feladatok és problémák:

- a vajdasági magyar természettudományos és műszaki területen aktívan tevékenykedők kifejezetten igénylik azt, hogy intézményes háttere legyen a pillanatnyilag elsősorban személyes kapcsolataik révén működő kutatásoknak;
- az érintett tudományterületeken a publikációs tevékenység szempontjából az akkreditált folyóiratokban és releváns konferenciákon való megjelenés létkérdés, de költséges és hosszantartó folyamat. A megkérdezettek számítanak az anyaországi társkutatók lobbitevékenységére és a nemzetközi projektekbe való bekapcsolódásra is;
- a tudományos eredmények megjelenítésének alapvető színtere továbbra is a nemzetközileg jegyzett folyóirat, de a tudományt népszerűsítő, eredményeket bemutató műsorok, cikkek szerepe sem elhanyagolható;
- a természettudományok területén az alap kutatások és az alkalmazásorientált kutatások elkülönülnek és elsősorban emberek, esetlegesen egy-egy intézmény köré csoportosulva, szinte szigetekként működnek;
- támogatni kell a meglévő doktori, posztdoktori programok, tudományos iskolák, akadémiai műhelyek és bizottságok hatékonyabb hálózati működtetését. A kiemelt kutatási területek támogatásán túl fontos lenne az intézményre bontott, arányos (de kiszámítható és tervezhető) támogatási rendszer;
- kiemelten kezelendők a megújuló energiaforrásokkal kapcsolatos kutatások és alkalmazásorientált projektek;

- fontos a nemzetközi jelenlét, a nemzetközi kapcsolatépítés, az EU-s projektekben való részvétel. Eddig pozitív hozadéka volt a CEEPUS- és TEMPUS-hálózatoknak, de a nemzetközi együttműködésekben való részvétel egyelőre egyéni teljesítményeknek köszönhető;
- az alapkutatások tekintetében a tudományos adatbázisokhoz való hozzáférés hiánya égető probléma. Tekintettel arra, hogy a vajdasági informatikai infrastruktúra megfelelő szintű, megfelelő intézményes háttérrel lehetne biztosítani a hozzáférésekhez az MTA segítségével;
- az ösztöndíjrendszer tekintetében nem csak az anyaországra támaszkodhatunk, mert van lehetőség arra, hogy Szlovákia, Románia irányába kiépítsék a csereprogramrendszert (jó alap ehhez a CEEPUS-rendszer);
- a műszaki és természettudományi szakterület vajdasági kutatói közül többen magyarországi munkavállalók is, kétlaki életet élnek, oktatva a vajdasági és az anyaországi felsőoktatásban is. Ők a hálózatos intézménykapcsolatok úttörői;
- az európai regionális és interregionális összefogások szellemében határon átvélő, közös tudományos követelményeknek eleget tevő oktatási programok kidolgozására és elindítására van szükség.

A Vajdaságban, ha egy fiatal magyar középiskolába járt, esetleg Magyarországon tanult tovább és ott doktorált és mégis visszatérne a Vajdaságba, a szerb nyelv nem tudása megfosztja attól a lehetőségtől, hogy szülőföldjén boldoguljon. Viszont ha egy magyar anyanyelvű fiatal szakember Szerbiában végezte el az egyetemet vagy a doktori iskolát, gyakran nem ismeri jól a magyar szakterminológiát, nem használja azt megfelelően. Fontosak lehetnek ezért a szakterületenkénti, anyanyelven folyó szakmai megbeszélések, az anyaországi részképzések, kutatói és oktatói csereprogramok megvalósítása, támogatása és nem utolsósorban közös, határokon átnyúló doktori iskolák létrehozása, ahol mindkét nyelven kötelező lehetne a kommunikálás vagy a közös szakszótárak publikálása. Kiemelt fontosságú feladat lenne a Vajdaságban a magyar *orvosi szaknyelv* ápolása/

művelése. Az írott és elektronikus sajtóban, az orvosi-egészségügyi témakörben megjelenő írások nyelvezete hemzseg a magyartalanságoaktól. Fontos lenne az egészségügyi középiskolákban népszerűsíteni a magyar szaknyelv használatát, akár különórák keretében.

A mérnökképzésben viszonylag sok magyar anyanyelvű oktató vesz részt. A szerbiai és vajdasági Tudomány- és Technológiafejlesztési Minisztérium több projektet támogat az Újvidéki Egyetem Műszaki Karán.

A vajdasági magyar fiatalok körében aránylag nagy érdeklődés mutatkozik a magyar nyelven tanulható mezőgazdasággal kapcsolatos felsőfokú tanulmányok iránt. Magyar nyelvű agrár-felsőoktatás a Vajdaságban két helyen folyik. Az egyik a Budapesti Corvinus Egyetem Kertész-mérnöki Kara Zentai Távoktatási Tagozata, a másik a belgrádi Megatrend Egyetem Biofarming Kara Topolyán.

Az MTA közreműködésének lehetőségei

A Vajdaságban kevesen dolgoznak intézményes oktatói és kutatói státusban és szervezett kutatói hálózati feltételek közepette; az intézményesítés szükségessége látható, de kivitelezhetősége homályban van; a stratégiai megfontolások gyakran keverednek a személyes, konkrét tervekkel, feladatokkal. A vajdasági magyarságnak a tudományos élet vonatkozásában dezorganizált intézményes szigetei vannak, nincs elegendő szaktekintély az intézmények élén, akik megfelelő hatósági kompetenciák birtokában tudnának eljárni a jövőképzés kérdéseiben.

A feladatmegoldás sarkpontjai: célirányos magyarországi alapítványok és intézmények forrásaiból eredő támogatás; a vajdasági magyar politikum hathatós támogatása sem nélkülözhető; szükséges továbbá egy átlátható tudományos helyzetkép és jobb szervezetségi szint kialakítása (a Vajdasági Magyar Akadémiai Tanács révén), a vajdasági magyar egyetemi káderállomány egybeszerveződésének hatékony ösztönzése. Fontos lenne egy új, szerkezetében és kritériumaiban is átgondolt magyarországi támogatáspolitiká, és ennek részeként egy új Kárpát-medencei kutatási stratégia kialakítása az MTA koordinálásával. Támogatandó a határokon átívelő kutatói és felsőoktatási intézmények hálózatos tevékenysége közös projektek,

konferenciák és kiadványok révén. Ehhez fontos, hogy a vajdasági magyar tudósait megfogalmazza a saját *tudásalapú regionális fejlesztési* elképzeléseit, meghatározza a megvalósításhoz szükséges legfontosabb teendőket, prioritásokat (ezáltal a műhelyek közötti együttműködés/munkamegosztás elvére építve a *hálózatépítés* alapjait is lerakhatná), körvonalazza a realizáláshoz szükséges *forrásstruktúrát* (szerbiai, magyarországi és uniós csatornák).

A vajdasági magyarság jelenlegi helyzetéből kiindulva az elkövetkező 10–15 évben a következő teljesíthető célkitűzések fogalmazhatók meg a vajdasági magyar szakmai közösség számára:

1. cél: *Intézményfejlesztés*: felsőoktatási és kutatóintézeti szinten új egyetemi és tudományos intézmények létrehozása a Vajdaságban. A magyar ajkú minősített oktatók képzése, tervszerű tudományos utánpótlása, valamint a publikációs lehetőségek bővítése, a kutatók nyelvtudásának fejlesztése.
2. cél: *A nemzetközi kapcsolatok fejlesztése*: szükség van egy Kárpát-medencei kutatói stratégia és kutatóhálózat kialakítására, ennek pályázati forrásai biztosítanának egy kompakt projektrendszert és az intézményhálózatok folyamatos kommunikációját.
3. cél: Fontos a különböző profilú tudományos *kutatóműhelyek létrehozása*. A meglévő műhelyek munkájának magasabb szintre emelése, az esetleges és magukban álló szervezeti formák magasabb hierarchiába rendezése, a tudományos utánpótlás kinevelése ösztöndíjak és egyetemi munkahelyek biztosításával.

A HÁLÓZATI
EGYÜTTMŰKÖDÉS

Magyar nyelvtudományi kutatások a Kárpát-medencei külső régiókban

Összeállította: Péntek János*

I. Általános célok és feladatok

A tudományterület helyzetét alapvető kettősség jellemzi: egyrészt meg kell felelnie a tisztán szakmai igényeknek és mércének, ugyanakkor lehetőség szerint eleget kell tennie a nemzeti közösség elvárásainak. A nyelvészeti kutatások számára az adott régió nyelve, nyelvi környezete részben nyelvi anyaggal szolgál, témákat kínál föl, másrészt a nyelvi közösség olyan feladatokat, elvárásokat fogalmaz meg akár explicit módon is, amelyek saját nyelvhasználatával vagy a nyelv-megtartással kapcsolatosak. Különlegessé tehát az teszi a külső régiók nyelvészeinek helyzetét, hogy kis létszámuk és bizonyos fokú intézményi kiszolgáltatottságuk ellenére továbbra is megfogalmazódik az a feladat és funkció, hogy műveljék azokat a területeket, foglalkozzanak azoknak a (főleg nyelvföldrajzi és nyelvtörténeti) témáknak a kutatásával, amelyeket csak ők végezhetnek el (az *itt és most* parancsa); ehhez járul főleg 1990 óta az az elvárás, hogy *szakmailag, a nyelvi tervezés eszközeivel közvetlenül járuljanak hozzá a közösség érdekeit szem előtt tartó nyelvstratégia kidolgozásához és megvalósításához, a nyelv-megtartás alapvető céljához*. A külső régiókban élő, ott működő nyelvészek, különösen azok, akik akadémiai hálózati együttműködésben, közös programokon dolgoznak, vállalják ugyan ezeket a feladatokat, de úgy vélik, hogy az ezzel kapcsolatos témák megoszthatók a szakma egészével, mint ahogy közös a felelősség is (és ez már távolról sem

* A szöveg összeállításához az egyes régiókból egy-egy részjelentéssel Benő Attila, Csernicskó István, Kolláth Anna, Szabó Mihály Gizella és Szoták Szilvia járult hozzá. Közreműködésüket köszönöm.

csak a szakmát terheli). Ezeknek a kutatásoknak egy része olyan, hogy a megalapozott szakmai vélemények is csak a nyelv- és oktatáspolitikára révén hasznosulhatnak, az eddigi tapasztalatok szerint viszont a kisebbségpolitika, a politikusok jelentős része figyelmen kívül hagyja a tudományos vizsgálatokkal megalapozott szakmai ajánlásokat.¹

A nyelvtudományi kutatásoknak, mint általában a tudományos kutatásnak, van egy olyan területe, amely az (elméleti) megismerést, tájékozódást szolgálja, mintegy megalapozója az egyéb kutatásoknak, a kutatás módszerességének és az alkalmazásnak, alapozó szerepe van az egyetemi és a tudományos képzésben. Noha a kisebbségi régiókban művelt nyelvtudomány létszámánál és intézményességében hiányainál fogva eleve szubkritikus, és így nem képviselhet, nem művelhet minden nyelvészeti diszciplínát, a tájékozódás és a képzés igényei miatt törekednie kell arra, hogy meglegyen a kellő kiegyensúlyozottság az elmélet és a konkrét kutatás, az elmélet és az alkalmazás között. Ez annál nehezebben valósítható meg, minél kisebb az illető régió, de a kisebb régiók esetében is jelentősen enyhíthetik ezeket a nehézségeket a szoros személyi és intézményi kapcsolatok, a nyitottság és a mobilitás. Erdélyben, ahol leginkább adottak erre a lehetőségek, de a többi régióban is, 1990 után jelentős mértékben enyhült a korábbi egyoldalúság és belterjesség, javult az elméleti tájékozottság, a képzés és a kutatás összhangja. És éppen a régiókon belüli szűkösséget ellensúlyozza az Akadémia által szorgalmazott hálózati együttműködés, egyéb akadémiai programok (például a Domus), az intézményi együttműködések és a nemzetközi programok.

II. Intézményi, személyi háttér (régióként)

1.

A romániai magyar nyelvészek három-négy, 20. századi nemzedékének folyamatos, bizonyos vonásaiban karakterisztikus tevékenység-

¹ A lehetséges nyelvstratégiára nézve l. Csernicskó István–Szabó Mihály Gizella: *Hát-rányból előnyt: a magyar nyelvpolitika és nyelvtervezés kihívásairól*. Kézirat, 2009.

gét önálló iskolaként, *kolozsvári nyelvészeti iskolaként* ismeri el a tudománytörténet.²

A legfontosabb, jelenleg működő intézmények (a hálózati kutatóállomáson kívül): három olyan szakmai műhely van, amely állami intézmény keretében, állami költségvetéssel működik. Ezek közül bázisintézménynek tekinthető a Babeş-Bolyai Tudományegyetem Magyar és Általános Nyelvészeti Tanszéke: a korábbi évtizedekben létszámában leépült tanszéki munkaközösség 1990 óta teljes nemzedékváltáson ment át, elkezdődött az egyetemi tanszék megerősödése és folyamatos bővítése. Jelenleg a tanszéknek 8 főállású oktatója van, ehhez csatlakoznak évente változó létszámban az ösztöndíjas doktori hallgatók, akiknek oktatási kötelezettségeik is vannak. Az intézményen és a szakmán belül erősödtek az oktatók pozíciói, magiszteri program és doktori iskola indult, és ezek révén egyre többen maradhattak a szakmai környezetben. Szakmai letisztulást jelentett, hogy 2002-ben külön vált a nyelvészeti és néprajz tanszék. A 2004-től *Hungarológiai doktori iskola* néven működő képzés végzettjei közül is már többen megvédték a disszertációjukat. Az utóbbi években a bolognai típusú BA/MA bevezetése és a költségvetési keret szűkítése egyre inkább ellehetetleníti a szaktudományos képzést.

A Bukaresti Tudományegyetem korábban önálló Hungarológiai Tanszéke jelenleg a Hungarológiai, Roma és Héber Tanszék része. A tanszéken folyó nyelvészeti kutatások elsősorban Murvai Olga és Zsigmond Győző nevéhez fűződnek. Murvai Olga kutatási területe a szövegten, a jelentéstan, a stilisztika, a szövegpszemiotika és az összevető grammatikának azok a kérdései, amelyek a magyarnak

² Erre nézve l. Péntek János: A romániai magyar nyelvtudományi kutatások. In: *A romániai magyar nemzetiség*. Kriterion Kiadó: Bukarest, 1981. 286–312; Péntek János: Örökség és kihívás. Az erdélyi magyar nyelvtudomány a század- és ezredfordulón. In: Tanczos Vilmos–Tóké Gyöngyvér (szerk.): *Tizenkét év. Összefoglaló tanulmányok az erdélyi magyar tudományos kutatások 1990–2001 közötti eredményeiről*. I. kötet. Scientia Kiadó: Kolozsvár, 2002. 15–50; Péntek János: Az Erdélyi Múzeum-Egyesület és a kolozsvári nyelvészeti iskola. In: Illyés Szilárd–Tamásné Szabó Csilla (szerk.): *Az erdélyi magyar tudomány történetéből*. EME: Kolozsvár, 2006. 19–27. A jelenlegi helyzetről, részletesen, bibliográfiával: Kádár Edit: *Nyelvtudományi kutatások Romániában*. A KAB kutatásstratégiai munkálataihoz készült jelentés. Kézirat, 2008.

mint idegen nyelvnek az oktatásával függnek össze. Doktori képzést is vezet. Újabban a Sapientia EMTE keretében szervezett és indított el fordító és tolmács szakot.

A Román Akadémia kolozsvári Nyelvtudományi Intézete magyar nyelvészként jelenleg egy főállású tudományos munkatársat és két nyugdíjas, félállású tudományos főmunkatársat foglalkoztat. Az Akadémia magyar nyelvű folyóirata, a *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* 1957-től jelenik meg, korlátozott példányszáma miatt a kereskedelemben nem lehetett (és jelenleg sem lehet) hozzájutni.³ A folyóirat teljes digitalizálása 2008-ban kezdődött el.⁴ Egyelőre négy évfolyam került föl a világhálóra, szélesebb körű olvasottságot biztosítva ezzel a benne megjelenő tanulmányoknak, ismertetéseknek. Az 1990-es évek óta az intézetben három jelentős projekt futott: Murádin László szerkesztésében *A romániai magyar nyelvjárás atlasza*; folyamatban van a *Magyar–román akadémiai szótár* megjelentetése; a magyar lexikográfiai munkacsoport egy magyar–román kontrasztív szótár szerkesztésével foglalkozik.

Nyelvészeti vonatkozásban az Erdélyi Múzeum-Egyesület (EME) legjelentősebb szerepe az *Erdélyi magyar szótörténeti tár* szerkesztésével és kiadásával kapcsolatos. Társkiadójává vált ennek a nagy jelentőségű munkának, 1994-től pedig fizetett kutatói állást biztosított előbb egy, majd két nyelvésznek, akik fő feladatuk a Tár szerkesztését kapták, így bővíthetett a szerkesztői munkaközösség. Az EME kiadványaként, az *Erdélyi Tudományos Füzetek* sorozatban jelent meg számos nyelvészeti témájú doktori dolgozat, nyelvészeti konferenciák, emlékülések előadásainak szövegei. Az EME folyóiratának, az *Erdélyi Múzeumnak* a hasábjain több tanulmány is megjelent a nyelvészet különböző területeiről.

A kolozsvári állami felsőoktatás háttérintézményeként 2004-ben alakult meg a Kolozsvári Magyar Egyetemi Intézet. A nyelvészeti tanszéken folyó mesteri képzést, valamint a 2007-ben alakult Márton Gyula Nyelvészeti Szakkollégium működését is támogatja. – A Bolyai

³ A folyóirat 1957–1990 között megjelent számainak repertóriumát l. <http://nyirk.adatbank.transindex.ro/index.php3>

⁴ L. www.sztanyi.ro

Társaság kiadója eddig négy nyelvészeti egyetemi jegyzetet adott ki, és pályázataival infrastrukturális támogatáshoz juttatta a nyelvészeti tanszéket is.

A Sapientia Alapítvány által Kolozsváron létrehozott Kutatási Programok Intézete az erdélyi magyar tudományos kutatást hivatott ösztönözni, és – amíg erre lehetősége volt – néhány nyelvészeti kutatást is támogatott. – A Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem (EMTE) csíkszeredai karán két fiatal oktató végez nyelvészeti kutatást.

A szlovákiai magyar nyelvészet korábbi helyzetét jellemzi, hogy *Kisebbség és tudomány* címmel, 1989-ben megjelent könyvében Für Lajos a szlovákiai magyar nyelvtudományról csak egy fél mondat erejéig emlékezik meg, a pozsonyi magyar tanszék két oktatóját (Sima Ferencet és Jakob Istvánt) említve. Für Lajos nem tér ki a nyitrai névtani és nyelvjárási publikációkra, sem a Csemadok nyelvi szakbizottságának keretében folytatott terminológiai és nyelvjárási vizsgálatokra. De még ezekkel együtt is az állapítható meg, hogy a kilencvenes évek előtt rendszeres és programszerű nyelvészeti kutatások Szlovákiában nem folytak. Ilyenek végzésére a magyar tanszékek most sem vállalkozhatnak. Főképpen azért nem, mert az egyetemeknek nincsenek anyagi forrásaik a kutatások támogatására, és azért sem, mert egy-egy ilyen munkahelyen csak néhány olyan oktatói állás van, amelyet nyelvészek töltenek be, azon kívül egy-egy oktató több diszciplínát is oktat, ezért alig van lehetősége az olyan mértékű specializálódásra, mint ami elvárható volna.

A magyar nyelvészeti kutatásokat végző szlovákiai oktatók száma jelenleg tanszékenként: Pozsony – 2, Nyitra – 6, Komárom – 2. Továbbá doktori képzésben itthon és Magyarországon néhány hallgató jelenleg is részt vesz. A számok is mutatják, hogy a szlovákiai magyar nyelvésztársadalom kisszámú, és mivel nincsenek állandó státusok, a doktori képzés befejezése után a végzettek nem tudnak otthon elhelyezkedni.

A szűk szakmai közönség miatt a publikációs lehetőségek is korlátozottak. Az egyetlen tudományosnak minősíthető folyóirat a *Fórum Társadalomtudományi Szemle*. Az egyéb publikálási lehetőség: a saját tanszéki kiadványok (konferenciakötetek, monográfiák stb.),

a Fórum Kisebbségkutató Intézet kiadványsorozatai és kiadványai. A közérdeklődésre számot tartó szakmai jellegű dolgozatok az *Új Szó* napilap mellékletében, a pedagógusokat érintő témákban a Katedra szaklapban jelenhetnek meg.

Kárpátalján ma két műhelyben folynak magyar nyelvészeti kutatások: az Ungvári Nemzeti Egyetemen 1963-ban létrejött, majd 1965-ben önállósult Magyar Filológiai Tanszéken (és a tanszékre épülő, 1989-ben alapított Ungvári Hungarológiai Központban), valamint az 1994-ben képzést indító, majd az Ukrajna Oktatási és Tudományos Minisztériuma által kiadott működési engedély révén 1996-ban önálló felsőoktatási intézménnyé vált II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Magyar Filológiai Tanszékére támaszkodó Hodinka Antal Intézetben.

Ungváron egy MTA doktora vezetésével négy kandidátus folytat magyar nyelvészeti kutatásokat. Beregszászon három kandidátusi, illetve PhD fokozattal rendelkező kutató tevékenykedik. Az utóbbi öt évben mindkét intézményben több fiatal nyelvész kapcsolódott be a kutatómunkába.

Szlovénia egyetlen magyar tanszéke 1981-ben alakult, és az 1966-ban létrehozott Magyar Lektorátussal karöltve működik a Maribori Egyetem Bölcsészettudományi Karán. Azzal a céllal jött létre, hogy a Muravidék kétnyelvű iskolái számára képezzen magyar szakos tanárokat. Léte szorosan összefüggött a kisebbségi *különjoggal*, ez biztosította számára azt, hogy akár egy hallgatóval is indíthatott évfolyamot.

A tanszéknek jelenleg három főállású oktatója van: Kolláth Anna, habilitált rendkívüli egyetemi tanár; Rudaš Jutka, egyetemi docens és Gróf Annamária, magyar lektor. Az oktatásba eddig szerződéses oktatók is bekapcsolódtak, e tanévtől kezdve ez a lehetőség bizonytalan. A maribori tanszék feladatköre továbbra is az oktatáson kívül a tudományos kutatás, a tudományszervezés, a nyelvi szolgáltató tevékenység.

Ausztria az egyetlen olyan Magyarországgal szomszédos állam, amelynek területén (kis létszámú) őshonos, illetve folyamatosan vándorló emigráns kisebbségi csoport is él, eltérő hagyományokkal és igényekkel.

Galambos Iréneusz bencés szerzetesnek köszönhetően alakult meg a Magyar Intézet Alsóőrben, amely kétévenként tudományos tanácskozásokat tartott meghívott előadókkal a társadalomtudomány különböző témaköreiből válogatva.

Az 1956-os forradalmat követően nyugatra menekült jezsuita fiatalok alapították meg Bécsben a Kerkai Jenő Egyházsociológiai Intézetet, amely főként vallásos témájú kutatásokat végzett, publikációikat angolul, németül, magyarul jelentették meg. Legnagyobb munkájuk a Cserján Károly által vezetett, szociológiai módszereket alkalmazó ausztriai magyarság körében végzett identitásvizsgálat volt. Az intézet jogutódjaként 2010 februárjában létrejött az Ausztriai Magyar Kutatóintézet.

A bécsi székhelyű ernyőszervezet, az Ausztriai Egyesületek Központi Szövetsége kezdeményezésére 2009. június 26-án Bécsben találkoztak ausztriai kutatók azzal a céllal, hogy olyan kutatócsoportot hozzanak létre, amely összefogja az országban magyarul is tudó és tevékenykedő szakembereket a tudományos élet bármely területéről. A kutatócsoport szervező, koordináló feladatokat látna el.

A Bécsi Egyetem Európai és Összehasonlító Nyelv- és Irodalomtudományi Intézetének Finnugor Tanszéke 1973-ban alakult. Az egyetlen intézmény német nyelvterületen, ahol az 1980-as évek végétől folyik magyar szakos tanárképzés a rendszerváltásnak és a burgenlandi kisebbség igényének köszönhetően. Az itt abszolvált hallgatók tanítanak magyart a burgenlandi, de az utóbbi időben a felső-ausztriai és a bécsi iskolákban is. Ez a tanszék létjogosultságának egyik legfontosabb sarokköve.

Összegzőképpen elmondható, hogy a migráció eredményeképpen nagyszámú magyar anyanyelvű értelmiségi él Bécsben, akik az osztrák tudományos élet minden területén jelen vannak. Tudnak egymásról, de nincs köztük szoros kapcsolat. Hasonló a helyzet a tartományi székhelyeken.

2.

Az előbbiekből világosan kitűnik, mennyire nagy a különbség az egyes régiók között az intézmények státusa, jellege és száma tekintetében, és ennek függvényében mennyire eltérőek a kutatók lehetőségei. Ez a helyzet önmagában is *motiválja a hálózati együttműködést a peremrégiók magyar nyelvészei számára*, akik valóságos közös intézménybe nem tömörülhetnek, noha vizsgálati tárgyak azonossága ezt föltétlenül indokoltta tenné. Ez a vizsgálati tárgy a külső régiók magyar nyelvhasználata, az a kisebbségi nyelvváltozat, amely helyzetében és anyagában ugyan régióként is különbözik, jellegében és folyamataiban azonban nagyon sok hasonlóságot mutat. A kutatás maga még elképzelhető volna egymástól függetlenül is, ha csupán elméleti tanulságai lennének fontosak, mivel azonban ennél közvetlenebb cél az alkalmazás a magyar nyelvi tervezésben, semmiképpen nem rekedhet meg a részleges tervezésnél. A nyelv – noha változatoságában és változataiban él – fő változataiban és működésében egyetemesen van jelen a nyelvterület és a nyelvi közösség egészében. Emiatt a nyelvi tervezés is csak úgy válhat hatékonná, ha mindenütt azonos célokat követ.

Ezen az áldatlan helyzeten változtatott a Magyar Tudományos Akadémia kezdeményezése, amelynek nyomán 2001-ben magyar nyelvi kutatóállomások jöttek létre minden kisebbségi régióban. Ennek fontos előzménye, hogy a külső régiók magyar nyelvészeinek egy-egy csoportja már az 1990-es évek elejétől részt vett az Élőnyelvi Konferenciákon, amelyeket a budapesti Nyelvtudományi Intézet élőnyelvi, szociolingvisztikai kutatásokkal foglalkozó osztálya szervezett, az évtized közepén pedig közösen valósították meg azt a két-nyelvűségi kutatási programot, amelynek eredményeként elkészült és megjelent három régiómonográfia.⁵ A kutatások irányításában,

⁵ Csernicskó István: *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Osiris Kiadó–MTA Kisebbségkutató Műhely: Budapest, 1998; Göncz Lajos: *A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban)*. Osiris Kiadó–Forum Könyvkiadó–MTA Kisebbségkutató Műhely: Budapest–Újvidék, 1999; Lanstyák István: *A magyar nyelv Szlovákiában*. Osiris Kiadó–Kalligram Könyvkiadó–MTA Kisebbségkutató Műhely: Budapest–Pozsony, 2000.

összefogásában kezdettől fontos szerepe volt az MTA Nyelvtudományi Intézetének és Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézetének. A közös programok folyamatos összehangolásával, a közös levelezőlistán folyó napi eszmecserevel, az évenkénti rendszeres tanácskozással és a közös honlappal létrejött a kutatóállomásokat összekapcsoló Termini Kutatóhálózat, amely példaként állítható az egész Kárpát-medencei magyar tudományosság elé.⁶

Az erdélyi kutatóállomás a kolozsvári és sepsiszentgyörgyi székhelyű Szabó T. Attila Nyelvi Intézet, intézményileg az Anyanyelv-ápolók Erdélyi Szövetségéhez (AESZ) kapcsolódik, szakmailag sok tekintetben a kolozsvári egyetemi tanszékhez, infrastruktúrában korábban az Erdélyi Múzeum-Egyesülethez, újabban a Kolozsvári Területi Bizottsághoz (KAB). Ez a sokszoros kapcsolódás részben ellensúlyozza azt a bizonytalanságot, ami a kizárólagos pályázati háttérű működésből ered, de még így sem válik lehetővé főállású munkatárs alkalmazása, hosszú távú programok megvalósítása. A belső (nem főállású) munkatársak száma 4, a külső munkatársak pedig szerződéssel működnek közre egy-egy éppen aktuális kutatási program, kiadvány megvalósításában. Az intézet sorozatában eddig 5 kiadvány jelent meg (6 kötetben); külön szótársorozatot is megjelentet (az AESZ kiadója is az intézet kiadványainak).

Dunaszerdahelyen 2001-ben alakult meg a Gramma Egyesület, ennek keretében jött létre aztán a **szlovákiai** akadémiai kutatóállomás szerepét is betöltő Gramma Nyelvi Iroda. Az egyesületnek jelenleg 18 (szlovákiai és magyarországi) nyelvész és nyelvészdoktorandusz a tagja, az irodának pedig hét belső munkatársa van. Mivel tevékenységét pályázati támogatásokból finanszírozza, állandó és teljes állású munkatársa nincs, a belső munkatársak a pozsonyi, a nyitrai és a komáromi magyar tanszék oktatói. Saját tanulmánykötet-sorozata a *Tanulmányok a kétnyelvűségről* címmel jelenik meg.

⁶ <http://ht.nyud.hu>. A kutatóállomások létrejöttéről, tevékenységük első négy évéről l. Csernicskó István–Papp György–Péntek János–Szabó Mihály Gizella: A szomszédos országok magyar nyelvi kutatóállomásairól. *Magyar Nyelv* 101 (2005), 105–113. A következő időszakról l. Péntek János: Termini: magyar nyelvészeti kutatóállomás a Kárpát-medencében. *Kisebbségkutatás* 17/4 (2008), 699–722.

A tevékenységéhez szükséges pénzügyi háttérrel elsősorban az MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság pályázatán elnyert támogatás biztosítja. 2007 és 2009 között a Miniszterelnöki Hivatal Nemzeti Intézmények programjába is bekerült az iroda, és ez jelentős anyagi támogatással járt. További fontos támogatója volt eddig az Illyés Közalapítvány, egy-egy rendezvényüket, publikációjukat a szlovák művelődési minisztérium is támogatta.

Kárpátalján a Hodinka Antal Intézet az alapító kutatóállomása a Termini Kutatóhálózatnak. Az intézet a beregszászi II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola kereteiben és épületében működik, a főiskola támogatója is az intézetnek. Az intézet vezetője egyben rektorhelyettese a főiskolának, az intézetben négy fiatal kutató dolgozik állandó munkatársként, mellettük több nyelvész és társadalomkutató különböző kutatási programok révén kötődik az intézethez.

Ausztriát, Horvátországot és Szlovéniát korábban egy-egy kutató képviselte a hálózati munkában. 2007-ben ezek „szövetségként” alakult meg az Imre Samu Nyelvi Intézet (ISNYI), amely Ausztriában a Magyar Média és Információs Központ (Ungarisches Medien- und Informationszentrum) belső szervezeti egysége. A tudományos munkát a Muravidéken Kolláth Anna, Horvátországban Žagar-Szentesi Orsolya, Ausztriában Szoták Szilvia, az intézet vezetője irányítja. Interregionális központként az ISNYI nemcsak az egyes régiók kutatásait ösztönzi és támogatja, hanem a nyelvi irodák hálózatával közös, határokon átnyúló munkálatok elvégzésében is részt vesz, valamint feladatának tekinti közös európai célkitűzések megvalósítását is.

Intézményileg és a személyek tekintetében is a legnagyobb a bizonytalanság a **Vajdaságban**: az ottani szociolingvisztikai munkacsoport a Magyarsághoz Tudományos Társasághoz tartozik, tagjai részt vesznek a hálózati munkában, de továbbra is bizonytalan az intézményi szervezettség és működés.

Cserniczkó István, a beregszászi műhely vezetője joggal állapítja meg saját kutatásairól, hogy azoknak fontos szerepük és jelentőségük van a kutatások társadalmi hasznosíthatósága szempontjából. Bizonyára úgy van, hogy a Hodinka Intézetről hangsúlyosabban lehet ezt elmondani, de a hálózati kutatóállomásokra általában is érvényes, hogy kutatóik mind a szakma (szakpublikációk, konferenciák) tar-

tott előadások révén), mind pedig a helyi magyar közösség felé (a helyi közösség számára tartott népszerűsítő, ismeretterjesztő előadások, ismeretterjesztő publikációk, oktatómunka, tanártovábbképzés keretében) rendszeresen felvetik a nyelvi vonatkozású társadalmi problémákat: például az államnyelv oktatásának kérdését a helyi magyar tannyelvű iskolákban; a nyelvi alapú diszkrimináció kérdéskörét; a nyelvi emberi jogok és az oktatás összefüggéseit; az anyanyelvi oktatás kihívásait; a kétnyelvűség társadalmi és nyelvi vetületeit stb. Ezek azok a kutatási problémák, amelyek hozzájárulhatnak ahhoz, hogy közelebb kerüljünk az olyan kérdések megválaszolásához, mint például: milyen szerepe van a magyar nyelvnek a kisebbségi közösségek nemzeti azonosságtudatában; hogyan lassítható a nyelvi asszimiláció (nyelvcseré) folyamata a határon túli magyar közösségekben; véghez vihető-e a nyelvi revitalizáció a nyelvcserén már átesett (szórvány) csoportoknál; milyen típusú kétnyelvűség jellemző ma, és milyen (volna) kívánatos a kisebbségi magyar közösségekben, és milyen út/utak vezet(nek) ehhez; milyen mértékű, illetve hogyan csökkenthető a nyelvi hiány; hogyan szolgálhatja a leghatékonyabban az anyanyelvi nevelés a nemzetrészt nyelvi és társadalmi céljainak elérését stb.

III. Kutatások, eredmények

A helyzet elemzésében a továbbiakban is követjük az előbbi kettősséget: vázlatosan jelezzük az adott régióban folyó nyelvészeti kutatások viszonylag teljes körét, és részletesebben szólunk azokról, amelyek a hálózati munka keretében közvetlenebbül kapcsolódnak a nyelvmegegyezés kisebbségi nyelvstratégiájához.

1.

A **kolozsvári nyelvészeti iskola** hagyományosan, sajátos helyzetéből fakadóan a múlt század 30-as éveitől kezdődően a következő területeken végzett jelentős kutatásokat: nyelvtörténet, nyelvjáráskutatás (a névtant és a nyelvföldrajzot is beleértve), kontaktológia, valamint az 1960-as évektől a stilisztika és az irodalmi nyelv története. 1990 után folytatódtak az évtizedekkel korábban elkezdett vagy el is

végzett munkálatok, illetve a legtöbb esetben napjainkban is folyik fontos szintézisek szerkesztése és kiadása.⁷

A magyar nyelvtörténeti kutatások terén továbbra is a Szabó T. Attila által elkezdett *Erdélyi magyar szótörténeti tár* (SzT.) szerkesztése és befejezése az elsődleges cél. A Tár kétségtelenül a magyar nyelvtudomány és a magyar művelődéstörténet egyik legkiemelkedőbb műve, Erdély múltjának magyar nyelvi enciklopédiája. 2009-ben jelent meg a 13. kötete. A tervek szerint a 14. kötet zárja le ezt a hatalmas munkát. Egy további, mutatókat és utaló címszavakat tartalmazó pótkötet összeállítására és a SzT. digitalizált változatának elkészítésén a Tár közössége az EMÉ-vel és a budapesti Geolingvisztikai Műhely (ELTE) munkatársaival is együtt dolgozik. A SzT. gazdag anyagot nyújt több szempontú vizsgálódásra, így az idők folyamán a kötet szerkesztői több olyan tanulmányt jelentettek meg, amelyek a Tár anyagára támaszkodtak, többen doktori értekezéseik korpuszát is innen merítették. A kutatók a hagyományos értelemben vett történeti grammatikai és szemantikai feldolgozások mellett kognitív nyelvészeti szempontokat is bevonnak a kutatásokba, nyelvföldrajzi és szociolingvisztikai szempontokat alkalmaznak.

Az elmúlt időszak dialektológiai és nyelvföldrajzi kutatásainak legjelentősebb eredményeként a befejezett, illetve a közeljövőben befejeződő atlaszkiadások említhetők: Murádin László évtizedekkel korábban végzett terepmunkájának anyagából 1995-től kezdődött el *A romániai magyar nyelvjárások atlaszá*nak kiadása; a 11 kötetből az eddigiek során 10 jelent meg, Juhász Dezső szerkesztésében (a Magyar Nyelvtudományi Társaság adja ki OTKA támogatással). – *A Szilágysági nyelvatlasz* anyagát Márton Gyula gyűjtötte, Hegedűs Attila volt a szerkesztője, kiadója pedig a Magyar Nyelvtudományi Társaság és a Pázmány Egyetem (2000). – *A moldvai csángó nyelvjárás atlasza* I. és II. kötete 1991-ben megjelent Budapesten. A megjelent két kötet és a 3. (kézirat) kötet digitalizálását a budapesti Geolingvisztikai Műhely 2005-ben fejezte be, és CD-n adta közre.⁸

⁷ A részletekről l. Kádár Edit: *Nyelvtudományi kutatások Romániában*. A KAB kutatásstratégiai munkálataihoz készült jelentés. Kézirat, 2008.

⁸ http://geolingua.elte.hu/index_hu.html

A Geolingvisztikai Műhely több más, hazai gyűjtésű atlasz és adattár informatizálását is elvégezte, illetve végzi. – Az 1940-es évek végétől több szakaszban Moldvában folytatott terepmunka eredményeképpen jelentős lexikális anyag halmozódott föl a tanszék archívumában. Már az 1970-es években felmerült az a gondolat, hogy ebből szótár készüljön. Ennek, *A moldvai magyar nyelv szótárának* közvetlen megvalósítása 2003-ban kezdődött el, már a Szabó T. Attila Nyelvi Intézet égisze alatt.

A helynévtan vonatkozásában elsősorban a történeti anyag adattári feltárása terén jelentek meg publikációk, és elkezdődött Szabó T. Attila erdélyi történeti helynévgyűjtése hét kötetének kiadása. Ebből a korpuszból a Geolingvisztikai Műhely szintén adatbázist épít föl.

A kontaktológia az 1990 utáni időszakban is vonzó, jelentős eredményeket felmutató kutatási témának bizonyult, noha aztán az egyetemi tanszékről egyre inkább a hálózati kutatások közös programjaiba került át. A kontaktológia a tanszéken egyetemi tantárggyá is vált. Benő Attila doktori disszertációja is kontaktológiai témát, a kölcsönzó jelentésvilágát vizsgálja, 2008-ban ő jelentette meg a diszciplína oktatását szolgáló egyetemi jegyzetet.

Szabó Zoltán, aki már az 1960-as évektől kezdeményezője és művelője volt az irodalmi nyelv történetéhez és a stílustörténethez kapcsolódó kutatásoknak, az 1990-es években a stílustörténet-elmélet irányában fejlesztette tovább munkásságát. Magyar stílustörténeti szintézisének újabb átdolgozása 1998-ban jelent meg. Iskolaalapítóként tanítványaival közös köteteket is szerkesztett, az utolsó 2002-ben jelent meg. A Petőfi S. János vezette, a Debreceni Egyetem keretében működő szövegnyelvészeti kutatócsoport munkáiban több erdélyi nyelvész is részt vett az elmúlt években. Publikációikat az *Officina Textologica* kötetei tartalmazzák. – Egy másik kutatási irányt képvisel Pethő Ágnes és a köréje szerveződő iskola. Noha kutatásaik nagy része az intermedialitás elméleteire fókuszál, ezek részben a nyelvi stilisztikához is kapcsolódnak.

Az általános, elméleti és a tisztán nyelvi rendszerre irányuló kutatások továbbra is alulreprezentáltak. Néhány területen egy-egy kutatóhoz köthetően látunk próbálkozásokat az áttörésre. Ilyen például a *pszicholingvisztika* interdiszciplináris területe, amelyen egy

egyetemi jegyzet és egy doktori disszertáció született, noha a 2000-ben indult *Erdélyi Pszichológia Szemlének* is, amelynek szerzői között jelentős külföldi szakembereket is találunk, szerepe lehet az interdiszciplináris kutatások ösztönzésében. Az *elméleti nyelvészet* eredményei felől megközelített mondattannak sincsenek hazai hagyományai. A Közép-európai Egyetem (Central European University Curriculum Resource Center) támogatásával Kádár Edit vezette be először a kolozsvári Magyar Nyelvészeti Tanszék curriculumába a generatív mondattant (2003–2004-es tanév), 2008-tól pedig mondattan-elméleti bevezető kurzust és a magiszteri programban grammatikaelméletet is oktat. Ennek köszönhetően ma már van a tanszéknek olyan doktori hallgatója is, aki külföldön is hivatkozott elméleti nyelvészeti kutatásokat folytat. Kádár Editnek is több publikációja jelent meg ebben a témában, illetve a – hazai kutatásokban továbbra is negligált – *leíró nyelvészet* területén. Hasonlóan egyetlen kutatóhoz, Szilágyi N. Sándorhoz köthető a *fonológia* területe.

Az 1990-es évek elejétől datálódik a kognitív nyelvészet tantárgyként való bevezetése az egyetemi oktatásba, és ez Szilágyi N. Sándor nevéhez fűződik. A kognitív nyelvészeti kutatások kezdetben az értékjelentések alapján szerveződő térstruktúrákra irányultak. A kutatás egy másik iránya a kognitív folyamatokkal közvetlenül összefüggő jelentéstartományok részletesebb elemzése volt. A legátfogóbb kutatás a különböző relációk szemantikájának vizsgálata volt, ez szinte teljesen új kutatási terület volt a magyar nyelvészetben, és tágabban a metaforikusság vizsgálatába illeszkedett.⁹ – A magyar nyelvészetben úttörő kezdeményezés volt a kognitív szemlélet alkalmazása a helynévanyag vizsgálatában; de a nyelvtörténeti kutatásokban, a nyelvi érintkezés vizsgálatában és a fonológiában is jelentős eredményeket hozott.

Az alkalmazás fontos területeinek legfontosabb eredményeit részletesen bemutatja a KAB kutatásstratégiai munkálataihoz készült jelentés.¹⁰ Itt csak címszavakban jelezzük a fontos eredményeket fel-

⁹ L. még: <http://mnytud.arts.klte.hu/szilagyi/>

¹⁰ Kádár Edit: *Nyelvtudományi kutatások Romániában*. A KAB kutatásstratégiai munkálataihoz készült jelentés. Kézirat, 2008.

mutató anyanyelv-pedagógiát, a magyarnak mint idegen nyelvnek az oktatását, a lexikológiai és lexikográfiai kutatásokat és kiadványokat (szótárakat), a fordítástudományt. A szótárak látszólagos bősége ellenére jogosak a velük kapcsolatos észrevételek: „sokan úgy gondolják, elég az anyanyelv és államnyelv, valamint a szaknyelv ismerete ahhoz, hogy szótárat ír hasson valaki. Ennél azonban mégis többről van szó: az adott szakterület ismerőjére, gyakorlójára mindenképp szükség van, de szükség van egy szótárszerkesztéshez értő, gyakorlattal rendelkező nyelvészcsapatra is, akik nyelvi és lexikográfiai ismereteik révén segítik az egyes szerzők munkáit. Ugyanakkor szükség lenne arra, hogy az egyes, különböző helyeken folyó szótári munkálatokat összehangolják, így nemcsak a lexikográfiai szempontokat lehetne egységesen használni, hanem egymás (készülő) munkáiról is értesülnének az érdekeltek. Sajnos a szerzők egy része mégsem így gondolja: manapság kellő szakértelem és gyakorlat hiányában talán túlságosan is sokan írnak és adnak ki szótárakat.”¹¹

Szlovákiában a kis létszámmal, a doktori képzési lehetőségekkel, a tanszékek profiljával függ össze a lefedett kutatási területek száma is. Hagyományosan nyelvjárási és névtani kutatások folytak, és jelenleg is ezzel foglalkoznak a legtöbben. Ami teljesen hiányzik: a nyelvtörténeti kutatás és a szinkrón nyelvi leírások (fonetika/fonológia, morfológia, szintaxis stb. – különböző elméleti megközelítéssel) (Jakab István korábbi tanulmányait kivéve). Ún. leíró nyelvészeti témák legfeljebb a kontrasztív nyelvészeti kutatások részeként jelennek csak meg.

Kárpátalján a két központ (Ungvár és Beregszász) működése között kevés átfedés van. Az ungvári kutatók elsősorban a tradicionális nyelvjáráskutatás (dialektológia), valamint a lexikográfia terén tevékenykednek. A Beregszászhoz kapcsolódó nyelvészek ugyanakkor elsősorban társasnyelvészeti (szociolingvisztikai) vonatkozású kutatásokkal foglalkoznak.

¹¹ Uo.

Ungvárhoz köthető a kárpátaljai magyar nyelvjárások atlaszának (3 kötet) és szótárának elkészítése, illetve kiadása (a szótár anyaga folyamatosan jelenik meg az *Acta Hungarica* című folyóiratban), valamint magyar–ukrán és ukrán–magyar szótárak szerkesztése. Beregszászon jellemzően a kárpátaljai magyar nyelvhasználat sajátosságainak feltárásával, a kétnyelvű környezet nyelvi és társadalmi következményeivel, a nyelvpolitikai és nyelvi tervezési problémák felvetésével, az anyanyelvi oktatás nyelvi vonatkozásaival, háttér tanulmányok és elemzések elkészítésével foglalkoznak.

Mariborban a tudományos kutatómunka – különösen a kezdetekben – elsősorban *dialektológiai tárgyú* volt, hiszen a Szombat helyről érkezett lektorok személyén keresztül, illetve a két intézmény közötti együttműködés értelmében szorosan illeszkedett az akkori Berzsényi Dániel Főiskola Magyar Nyelvi Tanszékének nyelvföldrajzi, nyelvészociológiai kutatási programjába.

2.

A Kárpát-medencei közös hálózati kutatásoknak három köre különíthető el: (1) az első körbe sorolhatók azok a kutatások, amelyek általánosan Kárpát-medenceiek, azaz magyarországiak is, ilyen értelemben nemzetiek; (2) a másodikba azok tartoznak, amelyek a külső peremben, a kisebbségi régiókban összehangoltan folynak; (3) a harmadikba az egyes régiók saját kutatásai tartoznak (elsősorban intézeti keretben vagy belső együttműködés keretében).

(1) A modern szótárak, lexikológiai, lexikográfiai tanulmányok vagy akár a leíró nyelvészeti vizsgálatok ma már nem nélkülözhetik a nyelvtechnológiai háttérrel. A Magyar Nemzeti Szövegtár (MNSZ) munkálatai 1998 elején kezdődtek el az MTA Nyelvtudományi Intézetének Korpusznyelvészeti Osztályán. A munkálatok 2002-től a **Kárpát-medencei Magyar Nyelvi Korpusz** projekt keretében, a „határtalanítás” jegyében, kiegészültek a teljes Kárpát-medence magyar nyelvhasználatára kiterjedő gyűjtéssel. A gyűjtött anyag öt kategóriát ölelt fel: sajtó/újságok, tudományos ismeretterjesztő irodalom, szép-

irodalmi szövegek, hivatalos nyelv, beszélt nyelvi anyag. A projekt, amelyben minden régió arányosan közreműködött, 2005 novemberében fejeződött be, és így a külső régiók nyelvváltozataival kiegészülve valóban Kárpát-medenceivé és nemzetivé vált a Kárpát-medencei Magyar Nyelvi Korpusz. A nyelvi irodák és a Korpusznyelvészeti Osztály együttműködésének köszönhetően az első olyan magyar nyelvi korpusz jött létre, amely a magyarországiak mellett a határon túli magyar nyelvi regisztereket és nyelvváltozatokat is felöleli.¹²

A külső régiók közös kutatásainak fő programja, amelynek eredményeit a nyelvi tervezés közvetlenül használhatja: a határon túli magyar nyelvváltozatok leírása, különös tekintettel a szókincre, ezzel kapcsolatos lexikológiai munkálatok: a magyar nyelv „határtalanítása”. A határon túli magyar nyelvváltozatok leírása szempontjából áttörést jelentett a *Magyar értelmező kéziszótár* 2003-ban megjelent második, átdolgozott kiadása, ugyanis ebbe erdélyi, felvidéki és kárpátaljai magyar szavak és szójelentések is bekerültek. A határtalanítási program célja, hogy az újonnan megjelenő magyar szótárak mindegyike az egész magyar nyelvterületről tartalmazza azokat az elemeket, amelyeknek helyük van a magyar nyelv szótáraiban, hogy így azok valóban „magyar” és ne csak „magyarországi” nyelvek legyenek.

A nyelvi irodák összehangolt tevékenységének köszönhetően ez az online adatbázis létrejött, folyamatosan bővül, és az interneten megtekinthetők részadatok ebből a korpuszból. Ennek a „határtalanítás”-nak nevezett programnak az elméleti megalapozását és irányítását Lanstyák István végezte és végzi. 2008-ban a kutatóhelyek együttes munkájának eredményeképpen a ht-lista komplex nyelvi adatbázissá alakult át: létrejött a Termini nevet viselő online adatbázis, amely valamennyi határon túli régióból tartalmaz szótározott szókészleti egységeket. Jelenleg több mint 3000 szócikket tartalmaz.¹³

Az erdélyi szóanyag egyes jellemzőinek további kódolása, a lexikai elektronikus adatbázis internetes változatának gondozása és

¹² <http://corpus.nytud.hu/mnsz/>

¹³ L. erről részletesebben Lanstyák István: A magyar szókészlet szétfejlődése 1918 után. In: Fedinec Csilla (szerk.): *Értékek, dimenziók a magyarságtudományban*. MTA MTK EB: Budapest, 2008. 118–135.

továbbfejlesztése, új szócikkkel való gazdagítása, valamint az elektronikus adattár folyamatos karbantartása a Szabó T. Attila Nyelvi Intézet folyamatos feladata. Az intézet vállalta, hogy nemcsak az erdélyi anyag, hanem a hét külső régióban származó valamennyi adatbázist egységes kezelőfelületen közzé teszi, és folyamatosan gondozza az interneten. Juhász Tihamér nyelvész-informatikus munkatársnak köszönhetően ez meg is történt 2007-ben.¹⁴

Az előbbieken bemutatott, összehangolt lexikográfiai munkának köszönhetően több magyarországi kiadású szótárba kerültek be határon túli reprezentatív lexikai elemek. A már említett *Magyar értelmező kéziszótár*on kívül ezek a következők: 1. az *Osiris Helyesírás* számára készített település- és intézményneveket tartalmazó szójegyzékek, 2. az *Osiris Idegen szavak szótára* és annak későbbi diákkiadása számára készített szócikkek, 4. az *Értelmező szótár+* számára készített önálló szócikkek, jelentések, szinonimák. A kutatóállomások közös programja volt 2006-ban a MorphoLogic Kft. magyar helyesírás-ellenőrző szoftverének a kisebbségi régióból származó helységnevekkel való gazdagítása.

(2) 2001–2003 között a kutatóállomások első közös kutatási témája *a nyelvi jogok Kárpát-medencei helyzete* volt. A kutatások eredményeit összegző tanulmánykötet 2003-ban magyar és német nyelven is megjelent.¹⁵

2004–2005-ben közös program volt *a kisebbségi oktatás jogi, intézményi és nyelvi helyzetének, feltételeinek a vizsgálata*. Ez a kutatás csak részben valósult meg, eredményeiről a közeljövőben megjelenő kötet számol be.¹⁶

¹⁴ <http://ht.nytud.hu>

¹⁵ Nádor Orsolya–Szarka László (szerk.): *Nyelvi jogok, kisebbségek, nyelvpolitika Kelet-Közép-Európában; Sprache und die kleinen Nationen Ostmitteleuropas. Begegnungen*. Hrsg. Ferenc Glatz. Schriftenreihe des Europa Institutes Budapest. Band 21. Budapest, 2003.

¹⁶ A kutatás Erdélyre vonatkozó anyaga részben megjelent, l. Bálint Emese–Péntek János (szerk.): *Oktatás: nyelvek határán. Közelkép és helyzetkép a romániai magyar oktatásról*. A Szabó T. Attila Nyelvi Intézet Kiadványai 5. Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége: Kolozsvár, 2009.

Ennek a programnak a keretében a Gramma munkatársai elemezték a magyarnyelv-tanterveket és -tankönyveket, a kétnyelvű gyermekek szövegértésének fejlődését, a szlováknyelv-oktatást, a pedagógiai mérések eredményeit, az iskolai szakszótárakat, a tankönyvfordítások színvonalát stb. Ez a felismerés vezetett ahhoz, hogy a komáromi székhelyű Szakképző és Felnőttképzési Intézettel együtt 2008-ban két tankönyvet is kiadjon a Gramma: az egyik szlovák–magyar üzleti levelezés tankönyv, a másik kiadvány a szlovákiai és a magyarországi munkajogi-munkaügyi és társadalombiztosítási rendszert mutatja be (mindkettő szerzője Szabó Mihály Gizella).

Kolláth Anna folytatja a muravidéki kétnyelvű oktatás kutatását.

(3) **A Szabó T. Attila Nyelvi Intézetben** fontos helyi téma a 2003-ban Péntek János irányításával tanszéki munkaként elkezdett *A moldvai magyar nyelv szótára* szerkesztése. A szótár a hagyományos moldvai magyar nyelvi változat szótára lesz, azaz regionális szótár, tájnyelvi és tájszótár. A benne feldolgozott lexikális elemek idővel bekerülhetnek a ht-lista bővebb változatába.

Az elkészült és a szerkesztés szakaszában lévő *speciális kétnyelvű szótárak* a nyelvi tervezés körébe tartoznak. A nyelvhasználati korlátok miatt az erdélyi magyar nyelvváltozat jellemzője a nyelvhasználati bizonytalanság, a nyelvi hiány, különösen bizonyos szaknyelvi regiszterek hiánya, napjainkban pedig ez is akadály a némely nyelvhasználati jogok érvényesülésének. A román–magyar, magyar–román szótárak ezt a nyelvhasználati gondot hivatottak bizonyos mértékben orvosolni a terminológiai egységesítés, a nyelvi állomány tudatos alakítása által. – A Fazakas Emese szerkesztésében és az AESZ kiadásában megjelent *Román–magyar közigazgatási szótár* párjaként 2004-ben jelent meg a *Magyar–román közigazgatási szótár* (szerk. Benő Attila és mtsai). – 2008-ban jelent meg kis példányszámú próbakiadványként a *Román–magyar oktatásterminológiai szótár*. A szótár oktatási és pedagógiai terminusok mellett intézményneveket és kétnyelvű oktatási szakjegyzékeket is közöl. – Új szótári műfajt kíván meghonosítani Kárpát-medencei nyelvi és kulturális környezetben a Szabó T. Attila Nyelvi Intézet által 2010-ben megjelentetett *Román–magyar kulturális szótár*. A lexikonjellegű szótári munka a román kultúra legfontosabb

elemeit mutatja be. Kiterjed az elit és a népi kultúra legfontosabb területeire: tudomány, művészet, irodalom, népköltészet, népi hiedelem, tárgyi kultúra, népi vallásosság. Korlátozottabb mennyiségben olyan földrajzi és településnevek is bemutatásra kerülnek, amelyek történelmi szimbólumokká váltak a román hivatalos történetírásban, vagy pedig földrajzi-turisztikai jelentőségűek.

Az intézet szolgáltató jellegű tevékenységének eredménye mintegy kétszáz romániai hivatalos nyomtatvány magyar fordításának nyelvi ellenőrzése. Több oka, akadályja van annak, hogy még önkormányzati szinten is nehézségekbe ütközik a magyar nyelv használata, noha ezt a jelenlegi törvények lehetővé teszik. Már a kétnyelvű közigazgatási szótárak megjelentetésével is az volt a cél, hogy az érdekeltek kellő segítséget, bátorítást kapjanak a magyar szakterminológia megismerésére, használatára. A kormány kolozsvári Kisebbségkutató Intézete rendelte meg a hivatalos nyomtatványok fordítását, és ezek nyelvi, terminológiai ellenőrzésére kérte föl az intézetet.¹⁷ – A Szabó T. Attila Nyelvi Intézet munkatársai több ízben szerveztek konzultációt a romániai *Hivatalos Közlöny* magyar fordítóival és szerkesztőivel a nyelvhasználati, fordítási problémákról és ezek lehetséges megoldásáról.

Szlovákiában a leendő iroda, a **Gramma** feladatköre már az 1990-es években kezdett körvonalazódni, elsősorban a későbbi munkatársak szociolingvisztikai és kétnyelvűségi kutatásai, a kisebbségi nyelvművelésről folytatott vita,¹⁸ illetve a szlovákiai kisebbségi nyelvhasználati törvény előkészítése során szerzett tapasztalatok alapján.¹⁹ A több mint egy évtized alatt összegyűlt tapasztalatokat felhasználva a 2001-ben létrejött iroda tevékenysége az alábbi fő területeket fogja át: 1. tudományos kutatás, 2. nyelvi adatbázisok építése, 3. nyelvi tervezés, nyelvmenedzselés, nyelvművelés, 4. nyelvi szolgáltatások,

¹⁷ Az elkészült nyomtatványok megtalálhatók a Kisebbségkutató Intézet honlapján: <http://ispmn.gov.ro>.

¹⁸ L. Kontra Miklós–Saly Noémi (szerk.): *Nyelvmentés vagy nyelvárulás? Vita a határon túli magyar nyelv használatáról*. Osiris Kiadó: Budapest, 1998.

¹⁹ Lanstyák István–Szabó Mihály Gizella: Nyelvi jogaink érvényesítésének nyelvi feltételei. In: Lanstyák István–Szabó Mihály Gizella: *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában*. Kalligram Könyvkiadó: Pozsony, 2000–2002. 117–126.

5. oktatás, továbbképzés, 6. könyvtárépítés, 7. kutatásszervezés és szakértői tevékenység.²⁰

A Gramma Nyelvi Iroda saját kutatási terve alapján az alábbi témákban folytak és folynak kutatások: nyelvpolitika és nyelvi tervezés, nyelvészociológia és színtérvizsgálat, kontaktológia, fordításelmélet, kétnyelvűség-kutatás, pszicholingvisztika, nyelvjáráskutatás (az e témákban megjelent publikációkat l. a Gramma honlapján az egyes munkatársaknál). Elsősorban oktatási célra készült a *Mutatványok a szlovákiai magyar nyelvjárásokból* című CD-ROM. A saját kutatásaikkal összefüggő témákkal foglalkoznak konferenciáikon, a Gramma Nyelvészeti Napokon, továbbképzésként szervezik doktoranduszok és egyetemisták részére a szociolingvisztikai műhelytalálkozókat, az MTA Nyelvtudományi Intézetének nyelvművelő osztályával karöltve pedig az alkalmazott nyelvészeti műhelytalálkozókat.

A fenti kutatások nemzetközi érdeklődésre is számot tarthatnak, ezért a munkatársakat (elsősorban Szabó Mihály Gizellát és Lanstyák Istvánt) nemzetközi projektekben való részvételre is felkéri, illetve rendszeresen kérnek tőlük tanulmányokat nemcsak magyarországi és Kárpát-medencei magyar, hanem külföldi folyóiratok, tanulmánykötetek számára is. A Gramma kutatási programjai alapján 2003 és 2009 között a nem magyar szakmai közönség részére 6 angol, 4 német, 10 szlovák nyelvű publikáció jelent meg.

Az iroda tudományos tevékenysége a kezdetektől fogva gyakorlatorientált volt: főként olyan kutatási témákon dolgozik, amelyek nemcsak elméletileg érdekesek, hanem hozzájárulnak beszélőközösségünk lehető legtágabban értelmezett nyelvi-nyelvhasználati gondjainak megoldásához is. Fontos céljának tekinti annak elősegítését, hogy

²⁰ Az iroda munkájáról általában l. a www.gramma.sk honlapot, illetve a *Gramma* rovaton belül az éves jelentéseket. L. még: Lanstyák István–Ményhárt József: A Gramma Nyelvi Iroda (avagy: Lesz-e az álomból valóság)? *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 3/3 (2001), 189–196; Lanstyák István: Magyar nyelvészeti kutatások Szlovákiában és a Gramma Nyelvi Iroda. In: Lanstyák István–Simon Szabolcs (szerk.): *Tanulmányok a kétnyelvűségről*. Kalligram Könyvkiadó: Pozsony, 2002. 201–219; Menyhárt József: A Gramma Nyelvi Iroda első három éve 2001–2004. In: Lanstyák István–Ményhárt József (szerk.) *Tanulmányok a kétnyelvűségről III*. Kalligram Könyvkiadó: Pozsony, 2005. 257–263.

a szlovákiai magyar közösség tagjai ismerjék és ki is tudják használni a jogszabályok nyújtotta lehetőségeket, és hogy a magyar nyelv minél több nyilvános kommunikációs helyzetben teret nyerjen. Ezért foglalkoznak a munkatársak olyan, mindeddig elhanyagolt témákkal, mint a kisebbségi nyelvi jogok és a szaknyelvi kutatások, ezen belül is elsősorban a jogi-közigazgatási és az oktatási terminológia egységesítése, a szlovákból magyarra fordított (szak)szövegek minőségének javítása. Ehhez kapcsolódóan folyamatosan készítik a közigazgatásban használt nyomtatványok és egyéb anyagok magyar fordítását, továbbá a települési önkormányzatok számára egy szlovák–magyar mintaszövegeket tartalmazó CD-t állítottak össze. Az iroda honlapján több szlovák–magyar terminológiai szószedet olvasható. A mindennapi nyelvi-nyelvhasználati problémák megoldásában segít a 2002-től működő ingyenes nyelvi közönségszolgálat, amely iránt nagy érdeklődés mutatkozik. Főleg fordítók, újságírók, hivatalnokok fordulnak a szolgálathoz (évenként mintegy 100 megkeresés érkezik, egy-egy érdeklődő esetenként több kérdést is feltesz). A közérdekű kérdések és az azokra adott válaszok a honlapon is megjelennek, illetve a munkatársak ismeretterjesztő cikkekben is feldolgozzák őket.

Elsősorban ennek a gyakorlati tevékenységnek köszönhető, hogy a Gramma egyfajta presztízst vívott ki magának a szlovákiai magyar közéletben, nyelvi-nyelvhasználati és nyelvpolitikai kérdésekben elsősorban az iroda munkatársait szólítják meg. A szlovákiai államnelyvtörvénnyel kapcsolatos viták során nemcsak szlovákiai magyar, hanem szlovák és cseh újságok, rádiók és televíziók is kikérték a Gramma kutatóinak véleményét.

A Hodinka Antal Intézet saját kutatási programja alapján az alábbi témákban folytak és folynak kutatások: nyelvpolitika és nyelvi tervezés, nyelvészociológia és színtérvizsgálat, nyelvi kontaktológia, kétnyelvűség-kutatás. Az intézet állandó főállású fiatal kutatóinak egyéni programjai: – Márku Anita: *A kódválasztás és kódváltás mint kommunikációs stratégia a kárpátaljai magyarok körében*. A kárpátaljai magyar főiskolások és egyetemisták körében végzett kérdőíves felmérés segítségével képet kapunk a fiatalok kódválasztását befolyásoló tényezőkről, nyelvtudásuk szintjéről. – Karmacszi Zoltán: *Stratégiák az etnikailag vegyes házasságokban nevelkedő gyermekek nyelvhaszná-*

latában. A kutatás célja, hogy feltárja a kárpátaljai etnikailag (szláv–magyar, magyar–szláv) vegyes házasságokban élő 3–6 éves gyermekek nyelvhasználati stratégiáit. – Hires-László Kornélia: *A nemzeti és lokális identitás faktorai az ezredfordulón a kárpátaljai magyar közösségben.* – Molnár D. István: *A migrációs tendenciák alakulása Kárpátalján a két világháború között.* A kutatási téma fontosságát jelzi, hogy Kárpátalja migrációs mutatóinak ezen időszakra történő elemzéséről viszonylag kevés publikáció áll rendelkezésre. A téma feltárása elősegíti az adott időszak népeségszám-változásának megértését.

Az intézet munkatársai részt vettek továbbá egy magyar–ukrán és ukrán–magyar iskolai kisszótár előkészítési munkálataiban is.²¹

Az **Imre Samu Nyelvi Intézet** a megalakulása óta eltelt két évben arra törekedett, hogy megismertesse magát a szakmával és a helyi közösséggel, egyesületekkel, intézetekkel. Az integratív szerep felvállalásával feladatának tekinti, hogy a helyi magyar közösséget tájékoztassa az intézetben folyó kutatási eredményekről konferenciák (2008: Órvidéki magyarokról, Órvidéki magyaroknak), könyvbemutatók vagy a média útján (ORF Burgenland Tv és rádió adásain keresztül). Munkatársai arra is hangsúlyt fektetnek, hogy a helyi értelmiség bevonásával a szakmai közönség is értesüljön a burgenlandi magyarság élőnyelvi állapotáról, a hiányosságokról és problémákról (Élőnyelvi Konferencia 2008, Párkány). Nagyon fontosnak tartják: (1) empirikus kutatási eredményekre alapozott hipotézisek megfogalmazásán túl (2) a tudás hasznosulását, azaz az eredményekből legyen a közösségnek is haszna. Az intézetben folyó tudományos munkával szeretnék felhívni a figyelmet a kultúrák és nyelvek integratív erejére, a nyelvi sokszínűség ápolására és megőrzésére; arra az értékre, amely szerves részét képezi a térség kulturális örökségének. A nyelv, az identitás megőrzése a térség lakóinak együttes felelőssége.

2008-ban a 15. Élőnyelvi Konferencián Párkányban a műhelyt reprezentáló előadások témája két kérdéskör köré csoportosult: egyrészt

²¹ Kótyuk István (főszerk.): *Magyar–ukrán kisszótár.* PoliPrint–KMF: Ungvár – Beregszász, 2007; Bárány Erzsébet–Dzsanda Galina–Kótyuk István–Libák Natália–Margitics Katalin–Csernicskó István (szerk.): *Ukrán–magyar kisszótár.* PoliPrint–KMF: Ungvár–Beregszász, 2008.

a *határon túli adatbázisban* szereplő helyi kontaktusváltozók használati gyakoriságát, szociális érvényét vizsgálják kérdőíves módszer segítségével, három korosztályban gyűjtött korpuszok alapján. A cél a nyelvcsere különböző fázisaiban lévő kistérségi magyar nyelvváltozatok minél pontosabb leírása és hiteles bemutatása. Az előadások másik blokkja a muravidéki és a burgenlandi kétnyelvű oktatási modell néhány jellemzőjét mutatja be, beszámol azokról a nyelvi és módszertani tapasztalatokról, amelyekre a kétnyelvű programokban tanítók tettek szert többéves gyakorlatuk alapján.

Kolláth Anna és Szoták Silvia már jóval az intézet megalakulása előtt részt vett a közös hálózati munkában, mindazokban a programokban, amelyekről az előbbieken szó volt. Így a határon túli online adatbázisnak részét képezi az ún. *örvidéki szójegyzék* is, amely a Burgenlandban használatos államnyelvi kontaktuselemek gyűjteménye. Szoták Szilvia Alsóőrben, Felsőőrben és Örszigeten 2008-ban elvégezte az adatbázisban szereplő helyi kontaktusváltozók használati gyakoriságának, szociális érvényének vizsgálatát kérdőíves módszer segítségével, három korosztályban gyűjtött korpuszok alapján. Folyamatos az adatbázis további gyarapítása örvidéki elemekkel. Szintén ő részt vesz az *Új magyar nyelvatlasz* munkálataiban az örvidéki kutatópontokon, és a Szórványtanács felkérésére közreműködik a *Tannyelvválasztás a kisebbségi régiókban. Tájékoztató füzet burgenlandi magyar szülőknél és pedagógusoknak* című kiadvány elkészítésében.

Kolláth Anna és az általa reprezentált műhely szociolingvisztikai, élőnyelvi kutatásai a magyar nyelv muravidéki kontaktusváltozataira, a magyar nyelvhasználatra irányulnak. Az alkalmazott nyelvészeti kutatások elsősorban a nyelvi tervezés, nyelvi tanácsadás, nyelvi ismeretterjesztés, nyelvoktatás területeit ölelik fel. A nyelvi tervezésben a hangsúly a *korpusztervezésen* van, hiszen a magyar nyelv jogi státusával Szlovéniában minden rendben az elmélet szintjén (regionális hivatalos nyelv). A *nyelvmenedzselés* elméletének alkalmazásával tovább folyik a *nyelvi probléma* kutatása.

A tudományos kutatás minden mozzanata Mariborban is a magyar nyelv megmaradásának szolgálatában áll. A felelősség nagy, hiszen köztudomású, hogy a Muravidék magyarságának nyelvhasználatát – a nagyrégióktól merőben eltérő nyelvpolitikai helyzet elle-

nére – az erőteljes nyelvviasszaszorulás jellemzi. Csak arra van esélye mind a tudománynak, mind az oktatásnak, hogy a megfelelő módszerek és szemlélet segítségével legalább a másodnyelvdomináns kétnyelvűség megőrződjék. A szlovéniai viszonyok ismeretében jól tudjuk, hogy a nyelvcseré folyamatát megállítani már nem, lassítani viszont talán még lehet. A tanszék további munkáját ezek a tényezők határozzák meg.

IV. Szakmai kapcsolatok, együttműködés

Mint az előzőekben kifejtettük, számtalan olyan tényező van, amely motiválja, sőt létfontosságúvá teszi az együttműködést a (magyar) nyelvészek és műhelyek között. A személyes kapcsolatok szintjén és – amikor lehetőség volt rá –, a publikációkban és a publikációk cseréjében 1990 előtt is volt példa az együttműködésre, egymás kölcsönös támogatására. 1990 után ezek a kapcsolatok nyilvánossá, természetessé és lehetőség szerint intézményessé váltak: műhelyek, tanszékek közötti kapcsolattá. A hálózati együttműködés a lehető legszorosabb kapcsolatokat feltételezi, a közvetlen és folyamatos együttműködést. És azt is feltételezi, hogy a hálózat programjaiban részt vevő munkatársak emberileg, alkatukban is képesek, hajlandók legyenek az együttműködésre. A Termini Kutatóhálózat mindezek szempontjából mintaszerűnek tekinthető.

A hálózat munkájában résztvevő kutatóállomások a kapcsolatok szintén természetesnek tekinthető szakmai körében együttműködnek saját régióik többi magyar nyelvészével és mindazokkal a magyarországi műhelyekkel, amelyek az adott témában érdekeltek. A szoros együttműködés intézményesül abban a megállapodásban, amelyet a hálózat az MTA Nyelvtudományi Intézetével írt alá 2007-ben. Az egyetemi tanszékek, doktori iskolák, szakmai szervezetek azért is fontosak, mert a legtöbb program megvalósítása olyan külső munkatársak szerződéses közreműködését igényli, akik más intézményben vannak státusban.

Minden régióban szoros a nyelvészeti kutatóállomás kapcsolata olyan intézményekkel, amelyek hasonló témákon, rokontémákon dolgoznak. Erdélyben például ilyen a kormány kolozsvári Kisebbségkutató Intézete, amellyel a Szabó T. Attila Nyelvi Intézet a hivatalos

nyomtatványok terminológiai, nyelvi ellenőrzésében működött együtt. Hasonló jellegű példa az együttműködésre: Kapitány Balázs szociológus kezdeményezésére elkészült a legfontosabb országos és helyi szintű intézmények kétnyelvű névtára. Ennek a korpusznak az a célja, hogy segítse az egységes és pontos magyar intézménynév-használatot Erdélyben. A magyar névváltozatokat a tartalmi ekvivalencia, a köznyelvi normáknak való megfelelés és a helyesírás szempontjából Péntek János, Benő Attila, Mártonfi Attila és Kádár Edit ellenőrizte.²² A két intézménnyel várhatóan más témákban is folyamatos lesz az együttműködés.

A Gramma szintén valamennyi releváns szlovákiai magyar szakmai szervezettel kapcsolatot tart, ezek közül legfontosabbak a Fórum Intézet és a Szlovákiai Magyar Pedagógusok Szövetsége, utóbbival szorosan együttműködik a szlovákiai magyar oktatásügyet érintő nyelvi vonatkozású problémák megoldásában, a pedagógusszövetség számára szakmai anyagokat dolgoz ki (például a helynevek használata a szlovákiai magyar iskolák számára készült tankönyvekben).

Közvetlen és rendszeres a külső régiók nyelvészeinek együttműködése a magyarországi szakmai intézményekkel, egyesületekkel: egyetemi tanszékekkel, akadémiai intézetekkel és testületekkel, akadémiai bizottságokkal. Rendszeresen vesznek részt szakmai konferenciákon, képviseltetik magukat a szakmai szervezetekben, ezek vezető testületeiben. A Gramma szorosabb kapcsolatot épített ki az MTA Nyelvtudományi Intézetével, ezen belül is a volt nyelvművelő osztállyal, eddig öt alkalmazott nyelvészeti műhelytalálkozót szerveztek (váltakozva Szlovákiában és Budapesten) a nyelvi tervezés és nyelvművelés témaköréből.²³

A kárpátaljai magyar nyelvészeti kutatások eredményei is szervesen beépültek a magyar nyelvtudomány vérkeringésébe. Ezt jelzik a rangos magyarországi folyóiratokban megjelenő publikációk,

²² Az adattár jelenleg a következő honlapokon érhető el: www.sztanyi.ro, www.nyelvi-jogok.ro.

²³ Az első találkozók előadásai közös kötetben meg is jelentek, l. Domonkosi Ágnes–Lanstyák István–Posgay Ildikó (szerk.): *Műhelytanulmányok a nyelvművelésről*. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 71. Gramma Nyelvi Iroda–Tinta Könyvkiadó, Dunaszerdahely–Budapest, 2007.

a kárpátaljai nyelvészek publikációra való sorozatos hivatkozások, illetve az utóbbi években kiadott nyelvészeti tárgyú kárpátaljai kötetek egész sorozata.

A Szabó T. Attila Nyelvi Intézetnek 2004 októberében jött létre egy együttműködési megállapodása a budapesti Magyar Iskolával (Hungarian Language School). A nemzetközi pályázati együttműködés, amelyben a kolozsvári Heltai Alapítvány is részt vett, a magyart idegen nyelvként oktató tananyag romániai adaptációjára vonatkozott azok számára, akik a magyart idegen nyelvként szeretnék tanulni, valamint azoknak, akik nyelvcsere-n mentek át, és újra szeretnék tanulni a magyart nem hivatalos, civilszervezetek által indított tanfolyamokon. A megállapodás egyéves együttműködésre vonatkozott, az intézet munkatársai teljesítették a vállalt feladatokat, elvégezték a tananyag fordítását és adaptációját.

Az együttműködés, az anyaországból érkező szakmai támogatás különösen fontos a kis régiók számára. Így készült el pl. a Muravidék számára is a tannyelvválasztást segítő útmutató a Magyar Tudományos Akadémia Külföldön Elnöki Bizottsága és a Szórványtanács kezdeményezésére, Kontra Miklós szakmai irányításával és szervezésében. A kiadványt a Magyar Köztársaság Miniszterelnöki Hivatala finanszírozta.²⁴

Sajnos, a környező országok többségi társadalmában történelmi örökségként meglévő és a jelenlegi politikai kurzusok által is táplált hungarofóbia a szakmai kapcsolatokra is kisugárzik. Az is megnehezíti az együttműködést, hogy például a román nyelvészetben alig van művelője a szociolingvisztikának, a két- és többnyelvűség-kutatásnak, és alig van olyan kutató, aki akár érintőlegesen is hivatkozna a magyar

²⁴ Kolláth Anna–Varga István–Štefan–Göncz Lajos: *Magyar1 vagy magyar2? Tannyelvválasztás a Muravidéken. Útmutató a kisebbségi helyzetű szülőknek és pedagógusoknak*. Magyar Köztársaság Miniszterelnöki Hivatala, 2009. Hasonló kiadványok megjelentek más régiókra vonatkozóan is: Csernicskó István – Göncz Lajos: *Tannyelvválasztás a kisebbségi régiókban. Útmutató kárpátaljai magyar szülőknek és pedagógusoknak*. Magyar Köztársaság Miniszterelnöki Hivatala, 2009; Máté Anikó – Kosić Julianna – Göncz Lajos: *Horvátországi magyarok tannyelvválasztása. Útmutató a szülőknek és a pedagógusoknak*. Magyar Köztársaság Miniszterelnöki Hivatala, 2009; Kelemen László – Szoták Szilvia – Göncz Lajos: *Tannyelvválasztás a kisebbségi régiókban. Tájékoztató füzet burgenlandi magyar szülőknek és pedagógusoknak*. Magyar Köztársaság Miniszterelnöki Hivatala, 2009.

nyelvre, netán ismerné a magyar nyelvet. Romániában természetesen szorosabb a kapcsolatuk a román nyelvészekkel a bukaresti Hungarológiai Tanszék oktatóinak, de ez az intézményen belüli személyes, ritkábban szakmai kapcsolat Kolozsváron is megvan. A szórványosnak mondható együttműködéseknek is ez adja a kereteit: a konferenciákon való kölcsönös részvétel és szereplés, az oktatási programokban, doktori képzésben, disszertációk bírálatában való részvétel stb. Ilyen volt egy magyar–román nyelvi kontaktológiai témájú doktori dolgozat, amely a kolozsvári egyetem román tanszékén készült el 2007-ben, és amelynek Péntek János is társirányítója volt.

A Hodinka Intézet hasonló helyzetben van: csak az első lépések történtek meg az ukrainai, illetve a nemzetközi tudományosság felé, viszonylag kevés nemzetközi és/vagy ukrainai konferencián való részvételtől és publikációról számolhatnak be.

A Grammának sincs intézményesített, csak személyes kapcsolata szlovák intézményekkel, de munkatársai részt vesznek a Szlovák Nyelvtudományi Társaság, a pozsonyi szlovák tanszék által szervezett konferenciákon, és jó kapcsolatokat építettek ki a Kassai Társadalomtudományi Kutatóintézettel is. Az oktatási minisztériummal a szlovákiai magyar iskolákban használt kétnyelvű nyomtatványok és dokumentumok elkészítésében működtek együtt.

Kolláth Anna meghívást kapott egy 2009-ben indult kari tudományos kutatóprogramba (*A szlovén identitás és a kulturális tudat a nyelvi és etnikai kontaktus területein – régen és most*; koordinátor). A kutatócsoport munkája három évig tart, a magyar munkatársra vonatkozó eredménye egy muravidéki kontaktusszótár lenne, amely a szóhatártalanítás kutatásaira és eredményeire alapozva az államnyelvi eredetű kölcsönszavak életét és használatát mutatná be a nyelvhasználatból vett sok példa segítségével. Szintén őt meghívták az ELDIA című EU-projektbe. A 2010 márciusában induló projekt és konzorcium a kisebbségi és közvetítő nyelvek, valamint a nyelvmegegyezés kutatásának felélesztésére jött létre, koordinátora Anneli Sarhimaa, a mainzi egyetem professzora.²⁵

²⁵ <http://www.sneb.uni-mainz.de/137.php>

A Gramma iroda fokozatosan kiépíti kapcsolatait a hasonló profilú egyéb kisebbségi és nemzetközi szervezetekkel is: az európai uniós Mercator-hálózat felkérésére két angol nyelvű tanulmány is elkészült: a szlovákiai magyar oktatásügyről²⁶ és a szlovák nyelvpolitikáról,²⁷ azonkívül egyéb további nemzetközi projektekben is részt vesznek.²⁸ A békéscsabai székhelyű Magyarországi Szlovákok Kutatóintézetével is vannak kapcsolataik, sőt közös kutatási programok iránt is lenne igény (a 2. világháború után kitelepített szlovákiai magyar és magyarországi szlovák lakosság jelenlegi nyelvhasználati jellemzői és kétnyelvűsége). Ezen kívül cseh és más külföldi kutatókutatókkal is együttműködnek. Több külföldi intézmény és nyelvész is jelezte, hogy közös kutatási programokat lenne érdemes indítani (például a nyelvi menedzselés témakörből), jelenleg azonban a munkatársak munkahelyi leterheltsége ehhez nagyon korlátozott lehetőségeket nyújt. Ezen a területen is megmutatkozik, hogy hosszú távú és kiszámítható finanszírozás nélkül nincs lehetőség a tevékenység bővítésére.

V. Célok, elvek, prioritások; kutatási programok

Kétségtelen, hogy a kisebbségi nyelvi közösségek megmaradását a nyelvmegtartás általános nyelvstratégiai célja szolgálja, valamint az anyanyelvhasználat szabad, korlátozás, hátrányos megkülönböztetés és félelem nélküli használatának biztosítása. A nyelvészeti kutatásoknak a külső régiókban jelentős mértékben ehhez kell igazodniuk, bizonyos értelemben ezt kell szolgálniuk.

Figyelembe kell azonban venni az egyes régiók, a régiókon belül az egyes közösségek helyzete és igénye közötti jelentős különbségeket.²⁹

²⁶ Vančo, I.: *The Hungarian Language in Education in Slovakia*. Mercator-Education. Regional Dossiers Hungarian. Fryske Academy, 2005.

²⁷ Szabó Mihály, G.: *Language Policy and Language Rights in Slovakia*. Mercator CIEMEN, Working Papers 23, 2006.

²⁸ L. pl. Fenyvesi A. (ed.): *Hungarian Language Contact Outside Hungary: Studies on Hungarian as a minority language*. John Benjamins Publishing Company: Amsterdam–Philadelphia, 2005. Az MTA Nyelvtudományi Intézete által koordinált ún. DILING projekt.

²⁹ Ezeket részletesen elemzi Csernicskó István–Szabó Mihály Gizella: *Hátrányból előnyt: a magyar nyelvpolitika és nyelvtervezés kihívásairól*. Kézirat, 2009.

Lényeges különbség van mind a nyelvstratégiai célok, mind a nyelvészeti kutatások, alkalmazások témái, lehetőségei között a nagy- és a kistrégiók, az őshonos és a migráns magyarok viszonylatában (migráns magyarok jelentős számban csak Ausztriában vannak).

Példaként említhető az ausztriai magyarság, amelynek sajátos a nyelvi és léthelyzete: Burgenland magyarsága 6741 főt számláló szórványközösség, politikai képviselet nélkül, de jó egzisztenciával, négy településen regionális szintű hivatalos nyelvhasználattal, törvényes garanciákkal az oktatás terén. A magyar nyelv megmaradási esélyeinek tekintetében azonban a többi régióéhoz hasonló tendenciát mutat: hasonlóak a tankönyvproblémák, az oktatási törvény önmagában nem tudja garantálni sem a közösségi, sem az egyéni kétnyelvűséget, nincs nyelvmegtartó ereje. Bár a hivatalokban lenne lehetőség a magyar nyelv használatára, a helyi magyarság nyelvében nincs meg a magyar nyelvű hivatali szakszókincs, így németül könnyebb az ügyintézés. Az ausztriai magyarságon belül is egészen más céloknak rendel alá a magyar nyelv használatát a burgenlandi magyar közösség, az 1956-os emigráns közösség vagy az 1980-as évek erdélyi magyar és délszláv emigráns csoportja. Nagyban befolyásolja a nyelvhasználatot, az anyanyelvhez való kötődést a migráns csoportok társadalmi hovatartozása, az eltérő szociológiai jellemzők és az elvándorlás motivációja; az erdélyi migránsok között sokkal több az értelmiségi, mint a felvidéki vagy volt jugoszláviai területekről érkező magyarok között. Azoknál a migránsoknál, akik kisebbségben éltek korábbi hazájukban, hatékonyabb nyelvmegőrzési stratégiák figyelhetők meg, mint a magyarországi elvándorlóknál.

Szorosabban a nyelvészeti tájékozódás, képzés és kutatás egészére nézve (kevésbé talán éppen a hálózatot érintően) jogos az alábbi észrevétel és az abból fakadó ajánlás. A külső régiók magyar nyelvészete sok területen alulreprezentált (elméleti nyelvészet, rendszernyelvészet, általános nyelvészet stb.) vagy hiányos (interdiszciplináris „-lingvisztikák”: pszicholingvisztika, neurolingvisztika; az alkalmazott nyelvészet egyes területei, számítógépes nyelvészet stb.). Nem lehet ugyan cél, hogy egy amúgy is kritikus létszám alatti szakmai közösség – miközben lehetőség szerint eleget tesz a nemzeti közösség elvárásainak – a nyelvészet egész terü-

letét is lefedje. Hatékony és versenyképes azonban csak úgy lehet, ha a nyelvészet mint (a regionálissal szemben) általános tudomány perspektíváját is folyamatosan szem előtt tartja. Ez azt is jelenti, hogy a specifikusan „hazai” témák mellett egyre nagyobb hangsúlyt kellene fektetni az elméleti tájékozódásra, a Magyarországon túli nemzetközi kapcsolatokra, az új generáció (elsősorban a külföldön doktorálók) integrációjára. Ez implicite fokozott felelősséget abban a vonatkozásban, hogy a felsőoktatás (régióként különböző jellegű) intézményi változása, átszervezése, kiterjesztése ne veszélyeztesse a szakmai és a tudományos képzést.

Elsősorban a romániai kutatásokra érvényes annak hangsúlyozása, hogy a hagyományos kutatási témákban, nyelvtörténetben, dialektológiában, névtanban is fontosnak tartjuk a korábban elkezdett nagy szintézisek folytatását és befejezését, ezek anyagából digitalizált adatbázisok kialakítását.

Fontosnak tartjuk azt is, amelyet egyébként korábban már többször kifejtettünk,³⁰ hogy minden olyan Magyarországon kezdeményezett kutatás vagy szintézis, publikáció, amely szándéka szerint a magyar nyelvre irányul, terjedjen ki a külső régiók magyar nyelvváltozataira is. Ilyen értelemben a magyar nyelvtudományt is határolni kell, nemcsak a magyar nyelvet.

A Termini Kutatóhálózathoz tartozó kutatóállomások – tekintetbe véve az eddigi kutatásokat, a munkatársak tevékenységét és lehetőségeit, valamint a társadalmi igényt – a már korábban kidolgozott hosszú távú kutatási terv folytatását látják indokoltnak, a változó igények és szükségletek szerinti módosításokkal és kiegészítésekkel. Folyamatosnak tekinthető minden régióban a kétnyelvűséggel és a nyelvi kontaktusokkal kapcsolatos jelenségek vizsgálata (ebbe beleértve a nyelvcserét és a nyelvi revitalizációt is). Folyamatos a közös lexikális és más jellegű korpuszok anyagának gazdagítása, egyre pontosabbá válik ebben a munkában az elemzés és a minősítés, és mindez a modern nyelvtechnológia eszközeivel. Nem változott a hálózati munkatársaknak az a szándéka és igénye, hogy az általuk

³⁰ L. pl. Péntek János: A magyar nyelv szótárai, nyelvtanai, kézikönyvei és a határon túli magyar nyelvváltozatok. *Magyar Tudomány* 7 (2004), 724–726.

vizsgált kisebbségi nyelvváltozatok közhasználatú elemei bekerüljenek a magyar nyelv készülő szótáraiba és kézikönyveibe.

Noha nem sikerült úgy előre lépni, ahogy korábban tervezték, a hálózat munkatársai nem mondtak le arról a hosszabb távú, közös programról, amelynek célja a *Kárpát-medencei magyar földrajzi nevek sztenderdizálása*. A Magyarországon kívüli településeket jelölő magyar helységnevek kodifikálása mint folyamatos államigazgatási és szakmai feladat a 20. század elején átkerült az utódállamok hatáskörébe. Ennek első és általános következménye az volt, hogy a továbbiakban mindenütt figyelmen kívül hagyták a magyar nyelvi és névtani szempontokat, többnyire a helyi magyar névhasználat gyakorlatát és a történeti hagyományt is. A többszöri államhatalom-változás, a politikai rendszerek változása folyamatosan összekuszálta, jobb esetben figyelmen kívül hagyta a „nemhivatalos”-nak számító magyar neveket. Elsősorban a pályázati források szűkülése az oka annak, hogy a többször eltervezett programmal a kutatóállomások nem tudtak a kívánt ütemben előre haladni.

Az alábbiakban részletezzük a folyamatosnak tekintett, illetve a továbbiakban szükségesnek vélt kutatásokat (részben közös, részben regionális programok keretében):

1. A magyar nyelv és nyelvhasználat a kisebbségi régiókban

- a nyelvhasználat jogi keretei és a kisebbségi magyar nyelvpolitika,
- az államnyelvek és a magyar nyelv a különböző nyelvhasználati színtereken,
- az egyes régiók magyar nyelvváltozatainak jellemzői, beleértve ebbe a dialektológiai, névtani kutatásokat is,
- a kisebbségi magyar írásbeliség jellemzői,
- kisebbségi nyelvi problémák és kezelésük.

Mindezekkel a témákkal már évek óta foglalkozunk, kisebb összefoglaló munkák már készültek, szükség volna azonban nagyobb szintézisekre. Szlovákiában például az ún. államnyelvtörvény módo-

sítása kapcsán is kiderült, hogy hiányzik egy egységes és elméletileg jól kidolgozott kisebbségi nyelvpolitika (stratégia és taktika is), valamint a dél-szlovákiai nyelvi helyzet objektív, nemzetközileg is összevethető, értelmezhető és részletes elemzése (a szlovák és a magyar nyelv jelenléte, egymáshoz viszonyított helyzetük). Itt elsősorban olyan színterek alaposabb kutatására volna szükség, amelyekre eddig kisebb figyelem irányult, például a közigazgatás, az üzleti élet, az igazságszolgáltatás, a nyilvános verbális környezet (feliratok). Ezekre a kutatásokra azért is szükség volna, mert ezáltal feltérképezhetők volnának azok a fehér foltok, problémás helyek, ahol beavatkozásra, támogatásra volna szükség.

E témakörhöz kapcsolódóan tovább kellene folytatni, és ki kellene bővíteni az ún. határtalanítási kutatást (ht-lista), valamint az írott és a beszélt nyelvi korpuszt.

2. Kontaktológiai és kétnyelvűségi kutatások

- kölcsönzés és kódváltás a magyar nyelv kisebbségi változataiban,
- kölcsönzés és maradványhatás a külső régiók magyar nyelvjárásaiban,
- a beszélt nyelv sajátosságai, különös tekintettel a kontaktushelyzetben beszélt nyelvváltozatokra (nyelvreépülés és nyelvkiépülés, magyardomináns kétnyelvű beszélők nyelvhasználata),
- a kétnyelvűség kutatásában nagyobb hangsúly helyeződne a nyelvválasztásra, a kétnyelvű beszélők nyelvi kompetenciájára és nyelvi attitűdjére.

3. A fordítás és a korpusztervezés problémái kétnyelvűségi helyzetben

- nyelvi tervezés, nyelvi menedzselés kétnyelvű környezetben: a Kárpát-medencei kisebbségi magyar nyelvi tervezés feladatai, különös tekintettel a szaknyelvi tervezésre és a helynevekre,

- a nyelvi tervezés mint a nyelvi problémák megoldásának eszköze,
- a jogi-közigazgatási szövegek fordítása és a nyelvi tervezés,
- a tankönyvfordítás mint speciális nyelvi tervezési probléma.

E kutatások gyakorlati célja, hogy hozzájáruljunk a gyakran államnyelvből fordított vagy államnyelvi szöveg alapján készült magyar nyelvű szövegek minőségének javulásához. E szövegek – elsősorban a sajtóban közölt írások, valamint a tankönyvek – erőteljesen befolyásolják a nyelvhasználatot. A fordítások nyomán kialakuló terminológiai variabilitás megnehezíti a magyar nyelv használatát a közigazgatásban és egyéb fontos nyilvános nyelvhasználati színtereken, valamint hozzájárul a nyelvi szétfejlődéshez is. A kutatás részeként többnyelvű terminológiai adatbázisok építése is szükségessé vált. A kutatások eredményei beépülnének az egyetemi képzésbe és a fordítóképzésbe.

4. Oktatási program

A *Magyar nyelvű oktatás a Kárpát-medencében* című korábbi közös programunk folytatásaként és kibővítéseként képzeljük el, szorosan kapcsolódik az előző témakörökhöz. Altémák:

- a magyar nyelv mint tantárgy tartalmi megújítása,
- a vernakuláris változatok használatának bátorítása az oktatási programokban, „nyelvjárásbarát” anyanyelvi oktatás,
- kétnyelvű szocializáció és szövegértési vizsgálatok,
- a magyar és az államnyelv nyelvoktatása és a megfelelő kétnyelvűsítési programok kidolgozása,
- a kétnyelvű oktatás tanulmányozásában az anyanyelv–második nyelv–idegen nyelv viszonyának szocio- és pszicholingvisztikai összefüggései kerülnének,
- hatékony kétnyelvű szakképzési programok kidolgozása,
- esetenként, a szórványközösségek igényeitől függően fontos a revitalizációs oktatási programok támogatása (módszertan, oktatási anyagok), például Moldvában és Dél-Erdélyben.

A magyar tannyelvű iskolák fennmaradása (és ezáltal az asszimiláció lassítása) szempontjából nagyon fontos, hogy azok piacképes tudást nyújtsanak, hogy egyértelműen kimutatható legyen: a magyar iskolákban végzett diákok jobban érvényesülnek, mint az államnyelven tanuló magyar anyanyelvű társaik. Ehhez az is szükséges, hogy a magyar tannyelvű iskolák jó színvonalú államnyelvi és idegen nyelvi képzést biztosítsanak. Romániában végre biztosítani kellene azt, hogy a magyar oktatás éljen is azokkal a lehetőségekkel, amelyeket az államnyelv oktatásában a kedvezően módosított oktatási törvény biztosít: ne kisebbségi román nyelv- és irodalomtankönyvek készüljenek (mint eddig történt), hanem a tanulók magyar anyanyelvűségéhez igazodó tankönyvek.

Szlovéniában: nagyon fontos *a muravidéki kétnyelvű oktatás* jelenlegi helyzetének bemutatása, egy módszertani segédeszköz kidolgozás a gyakorló tanárok számára – ebben nagyon jó lenne egy intézményközi együttműködés. Tervünk, hogy a most körvonalazódó konkrét tanszéki kutatási projekt szerves részévé tesszük, más határon túli és magyarországi egyetemek szakembereinek bevonásával (Kisebbségi nyelvek, regionális irodalmak – különös tekintettel a szlovéniai Muravidékre). A projekt a muravidéki magyar nyelvi helyzettel (egyéni és közösségi kétnyelvűség, különös tekintettel az oktatás nyelvére) és a magyar kultúra terjesztésének lehetőségeivel foglalkozna, célja a magyar nyelv megmaradásának segítése – a magyar nyelv és kultúra presztízsének emelésével.

A maribori tanszék legújabb „projektje” a muravidéki kétnyelvű oktatás ötvenéves évfordulójára készült tanulmánykötet. A könyv anyaga (két fejezet): 1) A Muravidék és kétnyelvű oktatása; 2) A kétnyelvű oktatás Kárpát-medencei kontextusai.³¹

A hivatalosan népcsoportként elismert őshonos burgenlandi és migráns bécsi magyarokra vonatkozó eltérő tartalmú jogszabályi rendelkezésekből adódóan Burgenlandban és Bécsben különböző szervezeti formában kerülhet csak sor az anyanyelvi oktatásra. Burgenlandban a Burgenlandi Kisebbségi Iskolatörvény (641/1994) az óvodától az

³¹ Kolláth Anna (szerk.): *A muravidéki kétnyelvű oktatás fél évszázada*. Zora: Bielsko-Biala–Budapest–Kansas–Maribor–Praha, 2009.

érettségiig biztosítja a kisebbségi nyelvoktatás különböző módozatait. A tanulók összetételének vizsgálatakor azonban látjuk, hogy a magyar nyelv iránti érdeklődés elsősorban a többségi társadalom, és nem a magyar népcsoport körében növekedett meg.³² Hiába az iskolatörvény által biztosított jogi keret, a népcsoport a számára legelőnyösebb oktatási formát – miszerint egynyelvű magyar osztályokban heti hat órában tanulhatná az államnyelvet – nem használja ki, mert a szülő attól fél, hogy ebben a keretben a boldogulásához szükséges államnyelvet a gyerek nem fogja tudni magas kompetenciával elsajátítani.

Bécsben hiányoznak a jogi keretek, az osztrák fővárosban csak délutáni vagy hétvégi iskola keretében lehet magyarul tanulni. Ez a távolságok miatt áldozatot kíván a gyerekektől és szülőktől egyaránt. Ennek ellenére Burgenlandban és Bécsben is nő a magyar nyelv iránti érdeklődés. A napjainkban folyó délutáni, tanórán kívüli heti egy–másfél órás magyar nyelvoktatással Bécsben a nyelvcsere irányába ható folyamatot lehet dokumentálni. A többségében heti 1–4 órás nyelvoktatással Burgenlandban is lehetetlen a balansz két-nyelvűség megvalósítása, de ugyancsak lehetetlen a nyelvcserehelyzet megfordítása, ez a modell legfeljebb annak lassítására, a magyar nyelv iránti gyűlölet felkeltésére ad esélyt.

VI. Magyarország és az MTA lehetséges hozzájárulása a célok és a programok megvalósulásához

Talán csak a véletlennek tulajdonítható, hogy a magyar kormány-
nak abból a szövegéből, amely az alkotmányos kötelezettség alap-
ján meghatározza Magyarországnak a kisebbségekkel kapcsolatos
nemzetpolitikai elveit, többek között a nyelv megtartásának fontos-
ságát, hiányzik a kisebbségi tudományos intézményrendszer támo-
gatása: „Magyarország arra törekszik, hogy az egyéni emberi jogok
mellett teret nyerjen a közösségi jogok elfogadottsága, biztosítva
a kisebbségi létből fakadó hátrányok kiegyenlítését, a kisebbségek
kultúrájának, nyelvének, identitásának fennmaradását. Támogatja

³² Baliko, Ludwig: *Die Auswirkungen des Minderheitenschulgesetzes auf den Ungarischunterricht an den Pflichtschulen im Burgenland*. Kézirat, 2002.

a kisebbségi oktatási, kulturális és egyházi intézményrendszert, kiemelkedő figyelmet fordít a térség kulturális sokszínűségének fenntartására, többnyelvűségének megőrzésére, a kisebbségek autonómiájának támogatására. Az identitásmegőrző normatív támogatások mellett a versenyképességet és ezzel a szülőföldön boldogulást szolgáló, uniós forrásokat is felhasználó fejlesztésekre összpontosít.”³³ Ezt úgy is lehet értelmezni, noha a valóságban nincs így, hogy a kormány a tudományos intézmények, kutatások támogatását – az ahhoz szükséges költségvetési forrásokkal együtt – teljes egészében a Magyar Tudományos Akadémiára bízta. Kétségtelen azonban, hogy az Akadémia – szűkülő keretek között és változó, többnyire pályázati megoldásokkal – vállalja ezt a szerepet. Ennek az az előnye is megvan, hogy ezzel megóvja a külső régiók szakmai és tudományos műhelyeit attól, hogy teljesen ki legyenek szolgáltatva a politikai konjunktúrának mindkét országban: abban is, ahol élnek, valamint az anyaországban is.

Előrelépés volt az, hogy az MTA Határon Túli Magyarok Titkársága regisztrálta a kisebbségi magyar műhelyeket, rendszeresen felfrissíti ezt a regisztrációt, amely ezeknek az intézményeknek egyfajta akkreditálását is jelenti. Az Akadémia döntéseiben figyelembe is veszi ezt a regisztrációt. Azonban jelentős támogatáshoz más forrásokból is hozzá lehet jutni, és mivel ezekről nem mindig lehet tájékozódni, semmi garancia sincs rá, hogy ezek mindig összhangban vannak és arányosak az illető intézmény vagy kutató szakmai teljesítményével. Még pontosabban kellene tehát követni a támogatott intézmények magyarországi forrásait.

A célok megvalósulását hosszú távon a következő tényezők akadályozhatják: anyagi/politikai, jogi és szakmai természetű problémák. Probléma lehet az intézmények (és finanszírozásuk) politikai függősége (és ez mindkét országban változhat számunkra kedvezőtlenül); a normatív támogatások hiánya; az esetleges, kiszámíthatatlan jellegű tudományos támogatás, amely a tervezhetőséget erősen korlátozza; az esetleges anyanyelvhasználatot korlátozó intézkedések;

³³ Idézi: Csernicskó István–Szabó Mihály Gizella: *Hátrányból előnyt: a magyar nyelvpolitika és nyelvtervezés kihívásairól*. Kézirat, 2009.

intézmények politikai szempontú átalakítása/megszüntetése; a szabályozások kedvezőtlen változása; a szakmai munka (anyagi vagy ideológiai okú) ellehetetlenítése; a tudományos kutatás személyi feltételeinek a megszűnése.

Kétségtelen, hogy az egyes régiók különböző mértékben szorulnak rá a támogatásra. Elvileg minden országban számítani lehet rá, hogy különösen az állami intézményben dolgozó kutatók az illető ország költségvetési forrásaihoz is hozzájuthatnak. Ennek mértéke azonban elvileg is nagyon különböző, tekintettel arra, hogy Ausztriában, Szlovéniában és Szlovákiában lényegesen nagyobb, a többi országban lényegesen kisebb a magyarországinál a GDP-nek a kutatásra és fejlesztésre fordított aránya.³⁴

A folyamatos és módszeres tevékenység egyik legnagyobb akadálya a bizonytalan finanszírozás, ezen kellene elsősorban változtatni. A támogatáspolitikában az intézmények eredményeinek és a kutatási programoknak az értékelésén alapuló direkt teljesítményösztönzése volna fontos. Ehhez azonban szükség volna arra, hogy legyen egy egyértelmű stratégia és értékelési rendszer, amely figyelembe veszi a kisebbségi közösségek helyzetét és a kisebbségi intézményeknek a saját közösséggel szembeni feladatait. A kisebbségi intézményeknek – mint a fentiekben többször jeleztük – olyan feladatokat is el kell látniuk, amelyek a nemzetközi tudományosság szempontjából esetlegesen érdektelenek vagy marginálisak, az adott közösség számára azonban – a nemzeti azonosság megtartása szempontjából – fontosak.

Akár a kormány nemzetpolitikai elveit nézzük, akár az Akadémiának a kulturális nemzetre épülő tudománypolitikáját, és azt, hogy a magyar nyelv kutatása és művelése a kezdetektől alapfeladata volt az Akadémiának, a Kárpát-medencei nyelvészeti kutatások és különösen a nyelvstratégia céljait támogató élőnyelvi kutatások kiemelt figyelmet és támogatást érdemelnek. Az már önmagában is biztató, hogy – noha csak a rendelkezésre álló szűk keretek között – az MTA MTK Elnöki Bizottsága a Termini Kutatóhálózatot már 2009-ben önállóan kezelte, kiemelte a forráskeretek régiók szerinti elosztásából.

³⁴ L. *Magyar Statisztikai Évkönyv 2007*. Fel. szerk. Németh Eszter. Központi Statisztikai Hivatal: Budapest, 2008. 490.

Érezzük és értékeljük, hogy az Akadémia kiemelt fontosságot tulajdonít a nyelvészeti kutatóállomások tevékenységének. Ennek ellenére az egész hálózat működésére nagyban rányomja bélyegét az, hogy a finanszírozás nagyon szűkös és maximálisan egy évre szól. A szűkösség és bizonytalanság miatt főállásban egyetlen kutató sem foglalkoztatható, a hosszabb távú finanszírozás megoldatlansága pedig azzal jár, hogy a munkatársak legfeljebb egyéves futamidejű pályázatokra kapnak támogatást, azaz hosszabb és nagyobb lélegzetű projekteket lehetetlenség tervezni és megvalósítani. Mindez oda vezet, hogy tevékenységüket nem tudják fejleszteni, újabb munkatársakat nem tudnak bekapcsolni.

A nyelvi kutatóállomások létében és tevékenységében alapvető fontosságú a folyamatosság, az alapvető programok folyamatos végzésének biztonsága. Elsősorban a felsorolt közös alapkutatások tekinthetők ilyeneknek, de azok a tervezéshez és alkalmazáshoz tartozó témák is, amelyek hosszabb időt, több kutató közreműködését igénylik. Ennek a biztonságnak a hiánya okozza elsősorban, hogy fontos programok lelassulnak, vagy el is akadhatnak (mint például a kisebbségi oktatás nyelvi vonatkozásainak folyamatos vizsgálata, a magyar földrajzi nevek sztenderdizálása távlati program keretében). Elengedhetetlen tehát a kutatóhálózat hosszabb távú és nagyobb mértékű támogatása. Ehhez meg kellene változtatni az éves támogatási rendszert és 3–4 éves támogatást kellene biztosítani az olyan tudományos programoknak, amelyek csak ilyen módon valósulhatnak meg a tervezett határidőre.

Ahhoz, hogy a kutatóhálózat és más nyelvészeti műhelyek nemzetközi pályázatokban is részt vehessenek (amelyek rendszerint támogatják a határokon átívelő együttműködéseket), biztosítani kellene számukra a megpályázott összeg önrészét, hiszen e nélkül nincs esélyük ilyen jellegű pályázatokon részt venni.

Nem tartozik ugyan szorosan a Kárpát-medencei nyelvészeti kutatások helyzetének elemzéséhez és az Akadémia illetékességéhez, de hozzá tartozik szakmai kapcsolataink építéséhez, az egyetemi képzéshez és Oktatási Minisztérium hatásköréhez annak jelzése, hogy megoldatlanok, tisztázatlanok a magyar lektorok, magyar vendégtanárok kiküldésének feltételei, finanszírozásuk a szomszéd országok

magyar tanszékein. A kolozsvári nyelvészeti tanszék finanszírozási okokból szünetelteti magyarországi lektor fogadását. Mariborban is jelenleg nehézségekbe ütközik a tanszék finanszírozása. Mint Kolláth Anna jelzi: a szlovén Felsőoktatási Minisztérium (a kar vezetése és a magyar kisebbség parlamenti képviselője közbenjárására) igyekszik rendezni a helyzetet, és megteremteni azokat a feltételeket, amelyek a tanszék további oktató- és tudományos munkájához szükségesek. Kolláth Anna beszámolójában azt jelzi, hogy megoldatlan a két magyarországi lektor finanszírozása. „Úgy látom – írja –, a túléléshez most már nem elég Magyarország erkölcsi támogatása. A maribori tanszék anyaországbeli anyagi támogatása (pl. az új bolognai programokhoz elengedhetetlenül szükséges legalább egy új szakember finanszírozása) nagyban hozzájárulna a megmaradáshoz (és a fejlődéshez). Tisztában vagyok azzal, hogy Magyarországon is válság van, nem új pénzekre, hanem esetleg a most is rendelkezésre álló elosztásának minimális módosítására gondolok, hiszen ez a tétel elenyésző pl. a határon túli egyetemek finanszírozására szánt összeghez képest. A pénzhiány miatt veszélyben van pl. a teljesen új magyar–szlovén fordítói szakunk a második szinten (masters), mert új ember nélkül nem lehet megvalósítani (jelölt van, de pénz nincs rá). A tanszéken mindenképpen szükséges egy Hungarológia BA program, amellyel felkínálhatjuk nyelvünket és kultúránkat a többségi nemzetnek. Ez azt jelenti, hogy magyartudás nélkül jöhetnének hallgatók az első évfolyamba (most elvileg szükséges a magyar nyelv tudása). Ahhoz viszont, hogy hat szemeszter után egyetemi diplomát kaphassanak a leendő hallgatók, a nulladik évfolyamos megoldást kellene választanunk. Szeretnénk együttműködést olyan magyarországi egyetemmel vagy intézménnyel, amely vállalná a hozzánk jelentkező hallgatók két féléves nyelvoktatásának minden költségét.” Ugyancsak ő hiányolja a Kárpát-medencei magyar tanszékek évek óta tervezett tényleges szakmai együttműködését.

FOGALOMÉRTELMEZÉSI
KÍSÉRLETEK

A határon túli magyar tudományosság fogalmának körülhatárolása

Salat Levente

A Sapientia Alapítvány – Kutatási Programok Intézete (a soron következőkben KPI) által 2002-ben közreadott összesítés a jelenkori Erdélyben alkotó magyar kutatók 1990 és 2001 között elért tudományos eredményeiről,¹ illetve a Kolozsvári Területi Bizottság (KAB) égisze alatt 2008 októberére és 2009 májusa között lezajlott vizsgálat az erdélyi magyar tudományos műhelyek teljesítményéről, helyzetértékeléséről és jövőképéről² alkalmas arra is, hogy a feltárt adatok segítségével megpróbáljuk értelmezni az „erdélyi/romániai magyar tudományosság” fogalmát. A két vizsgálat által feltárt eredmények illesztésének problematikus vonatkozásain túl, az egymást szerezésként kiegészítő adatok arra is alkalmasnak mutatkoznak, hogy a segítségükkel elvégezhető elemzések alapján képet alkothassunk az erdélyi magyar tudományos eredmények nyilvántartásának és értékelésének másik két problematikus vonatkozásáról: a taxonómiai besorolás, illetve a társadalmi hasznosulás kérdéséről.

Értelmezési nehézségek

Ami a demarkációs problémát illeti, annak különböző aspektusaival mind a Sapientia Alapítvány – Kutatási Programok Intézete (KPI) által kezdeményezett kutatás kezdeményezői és kivitelezői, mind

¹ Tánzos Vilmos–Tőkés Gyöngyvér (szerk.): *Tizenkét év. Összefoglaló tanulmányok az erdélyi magyar tudományos kutatások 1990–2001 közötti eredményeiről*. I–III. kötet. Scientia Kiadó: Kolozsvár, 2002.

² Salat Levente: *Egy felmérés első tanulságai: helyzetértékelés és jövőkép a romániai magyar tudományosságban*. A KAB 2009. június 20-i közgyűlésén elhangzott előadás.

a KAB elnöksége által szétküldött kérdéssorra válaszokat megfogalmazók szembesültek.

A KPI-kutatás eredményeit közreadó szerkesztők a következőket írják ezzel kapcsolatban: a „szintéziskíséret tehát nem azokat a tudományos eredményeket ismerteti, amelyek Erdéllyel, illetve az erdélyi magyarsággal kapcsolatosak, hanem ennél bizonyos tekintetben többre, más tekintetben pedig kevesebbre törekszik. [...] a specifikusan Erdélyhez köthető kutatási témák csak a ténylegesen művelt tudományterületek egy részének – mindenekelőtt a történelem- és társadalomtudományoknak, a bölcsészettudományok egy részének – és ezeken belül is csak egyes szakirányoknak lehetnek sajátos kutatási tárgyai, míg más tudományok (pl. a műszaki és természettudományok, orvostudomány stb.) olyan egyetemes tudományos kérdésekre keresik a választ, amelyek egyáltalán nem Erdély-specifikusak. Mivel abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy ez utóbbi tudományterületeken is számos erdélyi magyar tudományos kutató tevékenykedik és ér el nemzetközileg is számottevő eredményeket, [...] nem tűzhattük ki célul azt, hogy a jelen összefoglalóban csak azok a munkák kerüljenek bemutatásra, amelyek Erdéllyel mint kutatási témával foglalkoznak”.³

A KAB-felmérés ezt a kérdést nem kezelte eleve eldöntöttként, a válaszokat megfogalmazókra bízta, hogy eldöntsék, kik, illetve milyen típusú tudományos eredmények tartoznak az erdélyi/romániai magyar tudományosság körébe. Az elkészült elemzésekből az derül ki, hogy a kérdésre adott válaszok a következő négy kritérium valamelyike alapján foglalnak állást ebben a kérdésben: (1) a tudományos vizsgálat tárgya: az erdélyi/romániai tudományosság körébe tartozik minden, ami az erdélyi magyarsággal kapcsolatos; (2) a tudományos vizsgálat nyelve: a hazai kutatók magyar nyelven publikált eredményei; (3) a kutató személye: magát magyar identitásúnak valló kutató eredményei; (4) a kutatás intézményi jellege: mindaz, ami „magyar érdekeltségű kutatóintézetekben” zajlik.

A fentiek alapján nyilvánvaló, hogy a kérdéssel kapcsolatosan széles körben elterjedt felfogás, amelynek az egyik legilletékesebb

³ Tanczos Vilmos–Tökés Gyöngyvér (szerk.): *i. m.* I. kötet, 7.

megfogalmazását Berényi Dénesnél találjuk,⁴ árnyalásra szorul. Nyilvánvaló ugyanis, hogy a fenti négy kritérium, amelyet hallgatólagoosan kiegészít az erdélyi illetőség, illetve a román állampolgárság, egymásnak gyakran ellentmondó konzekvenciákat eredményez.

Ha a tárgy felől közelítünk például a kérdéshez, akkor az erdélyi magyar tudományosság körébe tartozónak kellene tekintenünk mindazt a jelentős mennyiségű – és gyakran: az erdélyi tudástermelést minőségben messze felülmúló – ismeretanyagot és tudományos eredményt, amelyet Erdéllyel foglalkozó magyarországi kutatók hoztak létre, például a néprajz-, a történelem-, zene- vagy az irodalomtudományok területén.⁵ De a kérdés fonákjával is számolnunk kell: az erdélyi magyar tudományosság egy igen magas színvonalon teljesítő területe, a nyelvtudomány, nem kizárólag az Erdélyben beszélt magyar nyelvvel foglalkozik – több jelentős szakmai teljesítmény mellett elég ebben a vonatkozásban a kognitív nyelvészet kimagasló kolozsvári művelőire gondolnunk. E dilemmák következtében az a kézenfekvőnek tűnő megoldás, hogy a fenti (1) kritérium, illetve az erdélyi illetőség által meghatározott halmazok keresztmetszete adhatná az erdélyi magyar tudományosság egy fontos összetevőjét, nem biztos, hogy járható út.

⁴ „Magyar tudományos műhelynek tekintjük azt az intézetet, tanszéket, főiskolát, múzeumot, tudományos könyvtárat, levéltárat, folyóirat-szerkesztőséget, tudományos egyesületet, néhány főből álló akár informális kutatócsoportot stb., amelyben bármely tudományágat magyar – vagy magyar nyelven is – művelnek vagy idegen nyelven ugyan, de a magyar történelemre, kultúrára, civilizációra, nyelvre vonatkozólag végeznek kutatásokat (ez utóbbiak az ún. magyar tárgyú kutatások).” Berényi Dénes (szerk.): *Magyar tudományosság külföldön*. MTA: Budapest, 1997. 67.

⁵ Ezt a dilemmát jól illusztrálja, hogy a KPI-kutatás fontos hozadékát jelentő, szakterületenként összeállított bibliográfiák egyszerűen nem tudják értelmezni a tudományterület helyzetét a magyarországi publikációk mellőzésével. További, a kérdést fölöttébb élesen exponáló adalék ebben a vonatkozásban Mohay Tamásnak a *Tizenkét év* III. kötetében közölt tanulmánya (Adatok és szempontok a romániai magyar néprajzi kutatás tizenkét évéhez. In: Tánczos Vilmos–Tőkés Gyöngyvér (szerk.): *i. m.* III. kötet. 37–64), amely továbbgondolja és kiegészíti az erdélyi néprajztudomány helyzetéről és megvalósításairól Keszeg Vilmos által készített igen alapos elemzést (A romániai magyar néprajzkutatás egy évtizede. 1990–2001. In: Tánczos Vilmos–Tőkés Gyöngyvér: *i. m.* III. kötet. 119–170).

Hasonló értelmezési bonyodalmakat eredményez, ha a (2)-es és (3)-as kritériumok által definiált halmazok keresztmetszetét keressük: egyfelől, a romániai magyar kutatók igen gyakran publikálnak nem magyar nyelven, másfelől a (3) kritérium alapján nem csupán a az erdélyi magyar kultúra különböző aspektusaival foglalkozó nem magyar identitású kutatók eredményei szorulnak ki a számbavételből, hanem a külföldi vagy romániai román kutatókkal közösen publikált munkák, illetve az a román identitású fizikus, aki a Babeş-Bolyai Tudományegyetem (BBTE) Fizika Karának magyar tagozatán magyar nyelven oktat, és akit a magyar kutatók munkaközössége magáénak tekint a kutatási eredmények számbavételekor. Ezt a látszólag jelentéktelennek tűnő dilemmát az teszi igazán komollyá, hogy a tudományos teljesítmény szakmai mérhetősége a nemzetközi mezőnyben többnyire éppen az idegen nyelven közölt, illetve a társszerzők közötti együttműködés eredményeként létrehozott publikációk összefüggésében valószínűbb.

Végül problémák adódnak akkor is, ha a (4)-es kritérium felől próbálunk közeledni a kérdéshez: ha a „magyar érdekeltségű kutatóintézet” sok esetben használható szempont is a demarkációban, ennek a kritériumnak az alapján mellőznünk kellene például a Román Akadémia kötelékében működő, központi vagy regionális kutatóintézetek magyar munkatársainak a tudományos eredményeit, akiknek a száma már-már a szimbolikusság szintjére esett vissza ugyan, de akiknek a jelenléte ezekben az intézményekben minden bizonnyal nemzet-, de legalábbis kisebbségstratégiai jelentőségű (a probléma további, a román állami intézmények körébe tartozó kutatóhelyek felemlegetésével illusztrálható, például kórházi, ipari vagy agrártudományi kutatóintézetek esetében).

Mindezek alapján legalább két következtetést vonhatunk le. Egyfelől számolnunk kell azzal, hogy az erdélyi, illetve romániai magyar tudományosság körülhatárolásakor a rendelkezésre álló adatok csak akkor értelmezhetők, ha nagyon nagyvonalúan, vagy legalábbis megengedő módon alkalmazott kritériumrendszer alapján járunk el, amely nem az egyes kritériumok által meghatározott részhalmazok keresztmetszeteiként próbálja felfogni a vizsgálat tárgyát, hanem egymás között olykor diszjunkt, közös elemekkel nem rendelkező rész-

halmazok egyesített sokaságaként értelmezi azt. Nyilvánvaló másfelől, hogy egy precíz, tudományos igényű és átfogó vizsgálat a határon túli magyar tudományosságról, amely előbb-utóbb megspórolhatatlan lesz, csak akkor elképzelhető, ha a demarkációval kapcsolatos kérdésre adott válasz egyértelmű és jól operacionalizálható.

A másik problémát a két vizsgálat által szolgáltatott adatok taxonómiai besorolása jelentette. A KPI-elemzés kezdeményezői a jelek szerint nem voltak tekintettel a vizsgálat megtervezésekor valamely bevett tudományos rendszertanra, hanem többnyire a potenciális szerzők elérhetőségének szempontjai alapján döntöttek azokról a tudományterületekről, amelyeknek elemzést szentel a vizsgálat. A KAB-felmérés az MTA által használt, tudományterületeket és tudományágakat megkülönböztető rendszertanból indult ki ugyan, ám a beérkezett válaszok szerzői sok esetben nem igazodtak ehhez a szemponthoz, és az általuk a felkérésnek megfelelően megjelölt tudományterületnél szűkebb vagy – ritkábban – átfogóbb doméniument tekintettek át elemzésükben.

Az *1. melléklet* a két vizsgálatból származó, felhasználható adatoknak a rendszertani besorolása nyomán kialakult összképet tükrözi. A táblázat „létező adatokat” tartalmazó oszlopában álló betűkkel feltüntetett tudományág-megnevezések azt jelölik, hogy az illető ágazatra vonatkozó adatok a KAB felméréséből származnak, a dőlt betűkkel szedett részek pedig a KPI-kutatásból származó információkat jelölik. Azokban az esetekben, ahol mindkét változatban fel van tüntetve az ágazat megnevezése, értelemszerűen mind a KAB-, mind a KPI-kutatás eredményezett használható elemzéseket.

A tudományágak szerinti besorolás szempontjából gondot jelentett az orvosi tudományok területe, ezek összefüggésében ugyanis az MTA taxonómiája nem tartalmazott tudományágak szerinti lebontást. Következésképpen a táblázatban álló betűkkel feltüntetett ágazat-megnevezések a KAB felkérésére válaszolók besorolását tükrözi, egyfelől a Marosvásárhelyi Orvosi és Gyógy-szerészeti Egyetem tanszéki szerkezetének, másfelől a válaszokat megfogalmazók szűkebb szakosodásának megfelelően, a dőlt betűs megnevezések pedig a KPI-vizsgálat által eredményezett tudományterületi felosztást tükrözik.

A KPI-vizsgálat elemzéseket szentelt továbbá két olyan tudományágnak, amelyek nem szerepelnek az MTA taxonómiájában: a teológiai tudományok ágazatának, és azon belül három további alterületnek – protestáns teológia, római katolikus teológia és protestáns egyháztörténet –, illetve a környezettudománynak. Ezeknek az ágazatoknak a megnevezései vastagon szedett dőlt betűkkel jelennek meg a táblázatban.

Az összesítésből kiderül továbbá, hogy néhány fontos tudományág viszonylatában – pszichológia, állatorvostudomány, erdészeti tudomány, jogtudomány, csillagászat – egyik vizsgálat sem eredményezett használható adatokat, holott ezeknek a tudományterületeknek köztudomásúlag léteznek rangos romániai magyar képviselői.

Az intézményhálózat és a teljesítmény társadalmi funkciói

A tudományos intézményhálózat és az elért eredmények társadalmi funkcióinak a kérdését illetően ismét csak általános jellegű megállapításokra szorítkozhatom.

Kétségtelennek tűnik mindenekelőtt, hogy a romániai magyar tudományosság társadalmi-közösségi funkcióiról nem lehet egészében, általában véve beszélni: a kérdésre adható válaszok nem csak az egyes tudományterületek tekintetében eltérőek, hanem a kutatóhelyek típusai szerint is változók.

Az erdélyi magyar közösség történetével, nyelvével, kultúrájával, társadalmi – demográfiai, szociális, gazdasági, politikai stb. – helyzetével foglalkozó tudományterületek esetében úgy gondolhatnánk, hogy ezek a funkciók maguktól értetődőek, hiszen értelemszerűen járulnak hozzá a kisebbségi társadalom behatóbb önismeretéhez, illetve a kulturális reprodukció feltételeinek a megteremtéséhez. Noha ebben a széles körben elterjedt közfelfogásban minden bizonynyal sok az igazság, a tudományos eredmények elfogulatlan mérlegelése alapján inkább az tűnik jellemzőnek, hogy az említett területeken termelt tudományos ismeretek társadalmi relevanciája meglehetősen alacsony, az előállított ismeretanyag egy jelentős része ugyanis nem hasznosul társadalmilag, abban az értelemben, hogy nem épül be policy jellegű döntésekbe.

A magát sok tekintetben teljes értékű párhuzamos társadalomként elgondoló romániai magyar kisebbség egyik fontos fogyatékosága mutatkozik meg minden bizonnyal abban, hogy a tudományos intézményhálózat által előállított eredmények társadalmi hasznosulásának nincsenek meg a megfelelő intézményes keretei és mechanizmusai. Hiányzik mindenekeelőtt az a megrendelői réteg, amely a kutatási eredmények hasznosulásának előfeltételeit megteremthetné.⁶ Ennek hiányában a kutatási prioritások rendszerint belterjes szakmai közösségekben dőlnek el, amely sok párhuzamosságot, elfecsérelt erőforrásokat és bizonyos vonatkozásokban tudományos túltermelést eredményez. Hiányzik továbbá a kutatási eredményeket legitimáló szakmai kritika, és nincsenek széles körben elfogadott szakmai tekintélyeink: a kutatók rendszerint nem figyelnek egymás munkáira, vagy ha igen, csak a rosszul felfogott konkurencia szellemében, a szakmai tekintélyek véleményének nyilvános érvényesülését pedig gyakran intézményi, politikai vagy más szempontok lehetetlenítik el. És hiányoznak végül a szakmai érvekre alapozott nyilvános viták,⁷ amelyek a különböző szempontok, megközelítések ütköztetésével járulhatnak hozzá ahhoz, hogy a különböző tudományterületek által előállított ismeretek ne lehessenek ignorálhatók, megkerülhetők a közpolitikai döntésekben.

⁶ Noha a szakmaiság szempontjait magas színvonalon érvényesítő nyilvános vitakultúrának amúgy sincsenek, sajnos, gazdag hagyományai Erdélyben, érdemes volna megvizsgálni, hogy milyen körülmények és fejlemények számlájára írható a közérdekű nyilvános viták szinte teljesnek mondható eltűnése a romániai magyar nyilvánosságából valamikor a 2000-es évek első harmadában. Bár a sejtések nem pótolhatják a szükségesnek látszó vizsgálatok következtetéseit, valószínűnek látszik, hogy az értelmiség kifáradása és közügyekkel kapcsolatos, általánosabb jelenségnek számító dealineációja, illetve a romániai magyar nyilvánosság szerkezetének az átalakulása mellett szerepe volt ennek a fejleménynek az előidézésében az RMDSZ csúcsovezetésének is, amely a már említett belső szakértői körére hagyatkozva sajátította ki a maga számára az erdélyi magyar sorskérdések megválaszolásának a jogát, a bizalmatlanság hangulatát keltve minden alternatív megközelítéssel szemben.

⁷ Lásd ezzel kapcsolatban Salat Levente: A romániai magyar tudományos hálózat szereplői, működése, teljesítménye és együttműködési lehetőségei. In: jelen kötet, 19–44, különös tekintettel a két mellékletre.

Mindezek alapján arra a következtetésre kell jutnunk, hogy a romániai magyar közösség helyzetére és jövőjére nézve releváns tudományterületek egy jelentős részének a funkciói többnyire a pénzzé vagy politikai tőkévé konvertálható szakmai presztízis termelésére és érvényesítésére korlátozódnak. Noha ez a trend uralkodónak látszik az említett tudományterületek egészére nézve, a fenti megállapítások természetesen nem kívánják kétségbe vonni azokat a tudományos teljesítményeket, amelyek az erdélyi magyar szellemi és tárgyi örökség feltárásában és konzerválásában, illetve az erdélyi magyarság jövőjét biztosítani képes – vagy éppenséggel az azt veszélyeztető – feltételek kutatásában értek el kimagasló eredményeket.

A romániai magyar közösség életében a tudományosság által betöltött szerep kérdésének egy érdekes összetevője az, amely a műszaki, természet- és orvostudományok magyar vonatkozásainak társadalmi funkcióit firtatja. Amint az meggyőzően kiviláglik a két vizsgálat eredményeiből,⁸ ezek a tudományterületek nemcsak a személyi állomány, hanem a kutatóhelyek száma tekintetében is jelentős összetevőjét teszik ki a romániai magyar tudományosság-nak, a nemzetközi szakmai mérhetőség tekintetében pedig – mint láttuk – egyenesen az élvonalat képviselik. Jogos a kérdés, hogy egy román állami intézmény kutatási prioritásaihoz igazodó, ám a nemzetközi mezőnyben számon tartott, kiugró tudományos eredmény, amelyet egy elszigetelt magyar kutató ért el, esetleg egy többségében román identitású munkatársakat összefogó munkaközösség tagjaival együttműködve, tekinthető-e a romániai magyarság életében valamilyen funkciót ellátó tudományos eredménynek? A kézenfekvő válasz természetesen az, hogy nem. Ha elvi megfontolásokból kiindulva alternatív válasz után kutatnánk, akkor sem valószínű, hogy többre juthatnánk annál, hogy az illető kutató – akit egyébként minden bizonnyal románként tart számon a nemzetközi szakmai közvélemény – azzal tesz szolgálatokat a nyelvi közösségnek, amelyhez tartozik, hogy kiveszi a részét az erdélyi magyarság nemzetközi hírnevének az öregbítéséből. Noha a hasonló körülmények között

⁸ „A tudományterület kutatási eredményei milyen hatással voltak az erdélyi/romániai magyar társadalom helyzetének alakulására?”

kutató romániai magyar tudósok minden elismerést és tisztelet megérdemelnek, jogos a kérdés, hogy milyen nemzetpolitikai megfontolások alapján kellene az MTA-nak viszonyulnia a határon túli magyar tudományosságnak ehhez az összetevőjéhez.

A helyzet összetettségét beszédesen illusztrálja az orvostudományok egyes képviselőinek a KAB-vizsgálat keretében regisztrált reakciója arra a kérdésre, hogy az általuk képviselt tudományterület megvalósításai milyen hatással voltak az erdélyi magyar társadalom helyzetére, annak alakulására.⁹ Miközben több válaszadó is hevesen tiltakozott az ellen, hogy az orvostudományok tekintetében a tudományos eredmények hatását le lehetne szűkíteni az emberek egy csoportjára, nevezetesen az erdélyi magyarságra, az elemzéseket olvasva olyan törekvésekről szerezhetünk tudomást, amelyek „a magyarság egészségi állapotának javulását”, „a magyarság körében tapasztalható egészségügyi mutatók romlásának a követését, a helyzet javítását”, „a romániai magyar populációra jellemző genetikai betegségek kutatását”, illetve „az erdélyi magyarság gyógyszerfogyasztási szokásainak kutatását és optimalizálását” tűzték ki célul.

Érdekes kérdés végezetül, hogy mi derül ki a két felhasznált kutatásból a fentiekben azonosított kutatóhelytípusok társadalmi funkcióira, az általuk termelt tudás társadalmi hasznosulására nézvést. Az összkép ebben a vonatkozásában is ellentmondásos.

Noha az volna elvárható, hogy a közpolitikai döntéseket megalapozó, azokat közvetve vagy közvetlenül befolyásoló tudástermelés az állami kötelékben fellelhető kutatóhelyekre legyen jellemző, ez a logika – a román állam és az erdélyi magyarság közötti, sok tekintetben rendezetlen viszony miatt – csak igen korlátozott mértékben érvényesülhet. Így van ez még azoknak a magas színvonalon teljesítő, viszonylagos intézményi autonómiával rendelkező kutatóhelyeknek – például a Babeş-Bolyai Tudományegyetem (BBTE) magyar tanszékeinek vagy a Marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyászati Egyetem (MOGYE) magyar kutatóhelyeinek – az esetében is, ahol a kutatási prioritásokat komolyabb korlátozások nélkül lehet igazítani

⁹ „A tudományterület kutatási eredményei milyen hatással voltak az erdélyi/romániai magyar társadalom helyzetének alakulására?”

a romániai magyar társadalom szükségleteihez. A MOGYE kutatói például kezdeményezhetik a fentiekben említett, a romániai magyar közösség egészségi állapota szempontjából rendkívül fontos kutatásait, de aligha van esély arra, hogy belátható időn belül számolni lehet Romániában olyan hatósággal, amely ezeknek a kutatásoknak az eredményeit közpolitikai döntésekbe volna hajlandó konvertálni. Erre vezethető vissza minden bizonnyal az a sajátos körülmény is, hogy a Kolozsvári Területi Bizottság (KAB) kutatásának adatai szerint a nyelvészettudomány képviselői a betöltött társadalmi funkció jelentősége szempontjából két szakmai civilszervezetet, a Szabó T. Attila Nyelvi Intézetet, illetve az Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetségét említik első helyen. A jelenlegi viszonyok között minden bizonnyal a kolozsvári székhelyű, a román kormánynak alárendelt Nemzeti Kisebbségek Kutatóintézetétől várható el leginkább, hogy a munkatársai által termelt tudás közpolitikai döntéseket alapozzon meg, illetve azokba beépüljön, ám az intézet eddigi, viszonylag rövid pályafutása alapján nem ítéhető meg, hogy ez a várakozás mennyire megalapozott. A kutatási eredmények korlátozott mértékű társadalmi hasznosulásával lehet számolni továbbá egyes székhelyi vagy más, a tömbmagyarság által lakott térségben tevékenykedő kutatóállomások (például az agrártudományok viszonylatában) és állami hatóság (például közegészségügy) esetében.

A magánjellegű kutatóhelyek esetében a társadalmi funkció kérdése elvben egyszerűnek tűnik: ezeket az intézményi kereteket vitathatatlanul a szükséglet hívta létre olyan területeken, amelyeken a román állam nem volt sem érdekelt, sem hajlandó tekintettel lenni a magyarság szükségleteire és igényeire. Vitathatatlan továbbá, hogy az ilyen jellegű intézmények sokkal nagyobb fokú autonómiával rendelkeznek a kutatási stratégiák kidolgozásában és a prioritások kijelölésében, mint a román állami kötelékben aktív kutatóhelyek, kutatási eredményeik következképpen sokkal nagyobb eséllyel szolgálhatják az erdélyi magyarság érdekeit. A dolog azért nem tekinthető ennyiben elintézettnek, mert az eddigi fejlemények döntő mértékben nem az említett logika érvényesülését látszanak alátámasztani: a magánjellegű intézményeket a fennmaradás, illetve a konszolidáció érdekében folytatott küzdelem gyakran belekényszerít

ríti a piaci logika erőltetésébe, amely a már említett, párhuzamosságokat és erőforrás-fecsérlést eredményező, a közösségi célokat az intézményi érdekek alárendelő viselkedésmódokat, programokat és kutatási prioritásokat eredményez. Noha ez a jelenség több áldatlan helyzetet produkált a közelmúltban a romániai magyar tudományosság intézményhálózatán belül, és előreláthatólag fog is még produkálni, hiba volna idő előtt levonni azt a következtetést, hogy a magánjellegű magyar kutatói intézményhálózat nem lesz képes beváltani idővel a hozzá fűzött reményeket, illetve ellátni azokat a fontos társadalmi funkciókat, amelyek jelenlegi hiányának a létét köszönheti. Az ezzel kapcsolatos nemzetpolitikai döntések előkészítésében nem kerülheti el az illetékesek figyelmét mindazonáltal, hogy súlyos hiba volna azzal segíteni a román állam egységesítő nemzetállami törekvéseit, hogy úgy mentjük fel a nevében eljárókat a magyar nemzeti-ségű állampolgárokkal szembeni kötelezettségeik alól, hogy az állam kötelékeiben aktív magyar kutatóhelyek elfoglalóinak helyzetét ellehetlenítve, arra kényszerítjük őket, hogy a pozíciókat fokozatosan feladva magánjellegű intézményekben folytassák munkájukat.

A szakmai civilszervezetek esetében tűnik a társadalmi funkció kérdése a legegyszerűbbnek. A harmadik szektor természetéhez tartozik ugyanis, hogy csak azok a szervezetek képesek fennmaradni hosszú távon, amelyeket egyfelől reális szükségletek hívnak életre, és amelyek, másfelől, megfelelő színvonalon végzik a munkájukat, képesnek bizonyulván arra, hogy a szükséges forrásokat előteremtve el tudják látni a vállalt feladatokat, eleget téve a kiszolgált célcsoportok hozzájuk fűzött reményeinek. Noha a támogatáspolitikák presztízs szempontú összetevői ebben a vonatkozásban is produkáltak néhány nem dicséretes kivételt, egészében véve elmondható, a romániai magyar tudományosság szempontjából releváns szakmai civilszervezetek többsége hasznos munkát végez. A már említett nyelvészettudományi példák és az Erdélyi Múzeum-Egyesület (EME) egyes szakosztályai által betöltött, többek által méltányolt, a korábbiakban hivatkozott fontos szerep mellett pozitív példaként említhetők a műemlékvédő szakmai egyesületek, a sok tekintetben hiánypótló Erdélyi Magyar Műszaki Tudományos Társaság (EMT), a néprajztudomány határain túlmutató tevékenységet folytató Kriza

János Néprajzi Társaság (KJNT), vagy az egyetemi háttérintézmények hálózata és az azok egy részének a tevékenységét koordináló Kolozsvári Magyar Egyetemi Intézet (KMEI).

A fentiek alapján megállapítható, hogy a társadalmi funkció kérdése is olyan vonatkozás tehát, amelyben a tiszta kép kialakításához mindenekelőtt az szükséges, hogy precízebben definiáljuk – kutatói szakszóval: operacionalizáljuk – a fogalmat. Kérdés ugyanis, hogy lehet-e funkciótlannak tekinteni a romániai magyar közösség egészének szempontjából például a Román Akadémia kutatóhelyeinek a gyér, jelentőségükből sokat veszített magyar kutatóknak a tevékenységét és eredményeit, illetve azokat teljesítményeket, amelyeket román intézményi környezetben hoznak létre magyar kutatók, főként a természet- és műszaki tudományok területén, és amelyek tudományometriai szempontból gyakran sokkal számottevőbbek, mint a kisebbségi lét körülményei között magas presztízsűnek számító humán és társadalomtudományok által produkált ismeretek. Mint ahogy körültekintő mérlegelést kíván az arra a kérdésre adandó válasz is, hogy az összképen belül hogyan súlyozhatók a társadalmi hasznosságnak a fentiekben futólag áttekintett komponensei:

- (1) a kisebbségi, illetve magyar nemzetpolitikai szempontból kevésbé releváns, de szcientometriai szempontból számottevő és a közpolitikai hasznosulás szempontjából is jelentős-(ebb) potenciált képviselő, állami kutatóhelyek által termelt tudományos teljesítmény;
- (2) a közpolitikai relevancia szempontjából elhanyagolható, ám a nemzetpolitika szempontjából kiemelt értéket képviselő tudományos intézményhálózat és annak a teljesítménye;
- (3) a sok tekintetben színvonalas munkát végző, ám funkcióit tekintve gyakran csak az adminisztratív szempontból fontos, alternatív intézményi keretek biztosítására korlátozódó háttérintézmény-hálózat és annak eredményei.

A két vizsgálat által föltárt adatokból leszűrhető következtetések, illetve az adatok értelmezésének problematikus vonatkozásai alapján megállapítható tehát, hogy a határon túli magyar tudományosság demarkációja, az elért eredmények rendszertani besorolása és a társadalmi hasznosulás olyan vonatkozásai az összmagyar tudományos

stratégiának, amelyek tekintetében körültekintően kialakított egységes álláspontra van szükség ahhoz, hogy a magyarországi integrációs és támogatáspolitikák nagyobb eséllyel és fokozottabb hatékonysággal válthassák be a hozzájuk fűzött reményeket, mind az anyaországban, mind a határon túli magyar közösségek viszonylatában.

1. melléklet

TUDOMÁNY- TERÜLET	TUDOMÁNYÁG – LÉTEZŐ ADATOK	TUDOMÁNYÁG – ADATOK NÉLKÜL
Nyelv- és irodalomtudományok	<i>Irodalomtudomány / Irodalomtudomány</i>	
	<i>Nyelvtudomány / Nyelvtudomány</i>	Ókortudomány Orientalisztika
	<i>Néprajztudomány</i>	
	<i>Zenetudomány</i>	
Filozófia és történettudományok	<i>Filozófia / Filozófia</i>	
	<i>Történettudomány / Történettudomány</i>	
	<i>Művészettörténet</i>	Pszichológia Tudomány- (és technika)történet
	<i>Pedagógia</i>	
	<i>Technikatörténet</i>	
	<i>Teológiai tudományok</i>	
Matematikai tudományok	<i>Matematika</i>	Operációkutatás Számítástudomány
Agrártudományok	Mezőgazdasági tudomány	Agrár-közgazdaságtan Agrárműszaki tudomány Állatorvos-tudomány Erdészeti tudomány

TUDOMÁNY- TERÜLET	TUDOMÁNYÁG – LÉTEZŐ ADATOK	TUDOMÁNYÁG – ADATOK NÉLKÜL
Orvosi tudomány	Neurológia, Anatómia, Közegészségtan, Genetika, Gyógyszertan, Gyermekgyógyászat, Orvosbiológia, Szemészet, Endokrinológia, Orvosi mikrobiológia, Sugárbiológia / <i>Morfológia, Élettan (és gyógyszeratan), Orvosi mikro- biológia, Belgyógyászat, Sebészet, ortopédia és urológia, Gyermekgyógyászat, Szemészet, Fogorvostudomány</i>	
Műszaki tudományok	Anyagtudomány és technológia <hr/> Építészet <i>Építészet</i> <hr/> Gépszerkezettan <hr/> Informatika	Elektronika és számítás- technika Energetika Műszaki mechanika Közlekedéstudomány Hidrológia
Kémiai tudományok	Kémia / <i>Kémiai tudomány</i> <hr/> Gyógyszeranalitika / <i>Gyógyszerészettudomány</i>	
Biológiai tudományok	Növény és növényzattan / <i>Biológia</i>	
Gazdaság- és jogtudományok	Közgazdaságtudomány <hr/> Szociológia <hr/> <i>Demográfia és statisztika</i> <hr/> Politikatudomány / <i>Politikatudomány</i>	Állam- és jogtudomány Gazdálkodástudomány Hadtudomány
Földtudományok	<i>Földrajz</i> <hr/> <i>Földtan</i> <hr/> <i>Környezettudomány</i>	Bányászat, Geodézia, Geofizika Meteorológia
Fizikai tudományok	<i>Fizikai tudomány</i>	Csillagászat

Eltérő definíciós igények

Biró A. Zoltán

A magyar tudományosság definiálásának kérdése, az ide sorolható intézményi kör körülhatárolásának kérdése ún. határon túli szempontból igazán érdekes, hiszen a határon túli, magukat valamilyen mértékben és valamilyen módon magyarnak minősítő kutatók és kutatóhelyek azok, akik és amelyek számára ennek a viszonynak a definiálása, a viszony megélése jelentős öndefiníciós törekvésekkel társul.

A használt fogalmakkal minden rendben van, amíg általános megjelölésként használjuk őket, hiszen az ilyen megjelölésbe mindenki saját kedve szerint „értheti bele magát”. A gondot az okozza, ha az adott kulcsfogalmak, definíciók segítségével szabályozni akarjuk a státust („ez magyar kutatóhely, amaz pedig nem az”), illetve minősíteni is szándékozunk azt (jó teljesítményt felmutató – nem elég jó teljesítményt felmutató, ezt támogatjuk – amaszt meg nem stb.).

A fogalom gyakorlati jellegű (osztályozó, minősítő tartalmú) használatával azonban nem csupán státusokat definiálunk, hanem tulajdonképpen viszonyulási módokat akarunk szabályozni. Ez a szabályozási törekvés azonban a határon túli tudományos szereplők szemében nagyon zavaró, hiszen ők jogot formálnak arra, hogy jogi, adminisztratív viszonyulási keretek hiányában úgymond szabadon, nekik tetsző módon gyakorolhassák a magyar tudományossághoz való viszonyulásuk különféle formáit. Vagyis: ott, olyan mértékben és olyan módon tekintsek/nevezzék magukat magyar kutatóknak vagy magyar intézménynek, ahogyan azt pillanatnyi öndefiníciós igényeik diktálják. Tulajdonképpen ez az erős öndefiníciós igény, illetve annak megélési módja jelenti azt a korlátot, amely miatt egyelőre nem nagyon lehet használható taxonómiákba szorítani a határon túli tudományosság egyéni és intézményi szereplőit. Számukra ugyanis a magyar tudományossághoz való kapcsolódást hordozó öndefiníciós igény és gyakorlat roppant erős (mi több: ennek kifejezését, megélését valamiféle határon

túli magyar jognak tekintik), és ez az igény esetenként még a tudományos teljesítményre törekvésnél is fontosabb.

Természetesen, ha osztályozni, minősíteni, támogatni – vagyis a határon túli tudományos szereplők között dönteni – akarunk, akkor behatárolni, rangsorolni és címkézni kell minden határon túli tudományos szereplőt. De ezt maguk az érintettek nem igazán fogják szeretni, hiszen ezáltal saját „szabadon kezelt” viszonyulási, öndefiníciós (és sok esetben önnön szakmai minősítésüket is tartalmazó) gyakorlatukat látják ezáltal veszélyeztetve. A definíciókeresők számára az a kérdés fontos, hogy „ki tartozik ide és ki nem”, „kit/mit támogassak és kit/mit nem”. De a határon túli szereplők számára sokkal inkább az a kérdés, hogy milyen mértékig és milyen módon tartozom oda. A helyzet kezelésére vonatkozóan kevés a szabály, kevés az odatartozást mederbe terelő csatorna. Ezért tovább él az odatartozás megélésének egyénileg vagy intézményileg kreált sokféle módja, amelybe a patetikus azonosulási rítustól a tüntető elfordulásig, a kisléptékű haszonszerzéstől a professzionális együttműködésig minden belefér.

A romániai magyar tudományosság vonatkozásában a Kolozsvári Területi Bizottság (KAB) létrehozása első lépés azon az úton, amely nem csupán a használható definíciók kidolgozásához vezethetne el, hanem a szakmai minősítések valamiféle használható struktúrájához, illetve ennek nyomán az egyéni és intézményi szakmai státusok érzékelhető „rendjéhez” is. Ehhez az MTA intézményes rendszeréhez való tartozás ténye jogi, logisztikai és szellemi muníciót ad, de a munkát nem az MTA-nak, hanem a KAB struktúrájához tartozóknak kellene elvégezniük. Talán rövidesen ennek elindítására is sor kerül. Amíg ez a folyamat el nem indul és valamiféle eredményeket nem hoz, addig marad az egyének és intézmények közti „öndefiníciós versenyfutás”, és a támogatáspolitikának pedig – jól, rosszul – vélhetően ehhez kell igazodnia.

A demarkáció és a hasznosulás kérdése – szlovákiai nézőpontból

Tóth Károly

Nem igazából értem a határon túli magyar tudományosság demarkációjával kapcsolatos kérdésfelvetést, egy stratégia kapcsán általában a célcsoport szempontjai merülnek fel, az, hogy kik az adott stratégia alanyai, a támogatáspolitikai esetében hasonlóképpen. Ez azonban teljes mértékben önkényes meghatározás, tehát döntés kérdése. Általános tudományfilozófiai kérdést kreálni a jelen helyzetben ebből nem tartom célszerűnek, ez persze nem jelenti azt, hogy egyszer tényleg a végére kellene járni ennek a kérdésnek is.

Megítélésem szerint nem igazán fogunk nyugvóponttra jutni, hiszen nagyon sok szempontnak megfelelő, rendkívül sok regionális, egyéni, tudományágak közötti stb. közös nevezőt kellene találnunk. Ennek a végeredménye egy nagyon egyszerű megállapítás lesz: hogy a határon túli tudományosságba minden beletartozik, amely az általános tudományos követelményrendszernek megfelel, függetlenül annak nyelvi, területiális, személyi, intézményi stb. háttérétől, és amelyet az adott közösség (annak intézményei, szakemberei, szakmai közgondolkodás stb.) magáénak vall (és ez koronként, helyzetektől függően változhat, mint ahogy változott és változik is).

Ez a vita évek óta zajlik az irodalomról is, és ott is a teljesítmény és értékközpontság mutatkozik az egyetlen kritériumnak, amely választóvonalat jelenthet irodalom és az önmagát valamiféle módon „felmentő” és magára nézve külön kritériumokat megfogalmazó „határon túli magyar irodalom” között.

A fenti kérdésben megfogalmazott szempontok mind igazak, mint ahogy Salat Levente alapos problémafelvetése is, de ezek is csak azt bizonyítják, hogy az így feltett kérdés tulajdonképpen megválaszolhatatlan, még akkor is, ha gyakorlati szempontból szükség

lenne rá. Úgy gondolom, hogy éppen az MTA kritériumrendszerébe való beágyazottság szempontjából az ún. határon túli magyar tudományosság is egységes megközelítést és megítélést követel meg az általános, így értelemszerűen és remélhetőleg a magyar tudomány szempontjai szerint is. Ily módon lehet egy tudományos teljesítmény (legyen az természettudományi, társadalomtudományi stb.) egyszerre több nemzetinek nevezett tudomány közös kincse. Persze a térségünkben ez nem biztos, hogy ilyen egyszerű, de ennek is a fentebb kifejtett követelmények sajátos értelmezése az oka.

Egységes magyar tudomány van, és a határon túli magyar tudományosság – amelynek lehetnek persze az anyaországától, illetve a többségi nemzetétől részben eltérő kutatási prioritásai, más hangsúlyai – alapvetően csak annyiban más ettől, hogy egyben az adott ország tudományának is a része. Ha azt az adott ország tudományos közgondolkodása is magáénak vallja, vagy fogalmazzunk így, magáénak meri vallani, akkor már jó úton járunk.

A kutatási eredmények társadalmi hasznosulása nagyon összetett kérdés. Nemcsak kisebbségi közegben vannak olyan értékmentő feladatok, amelyet évtizedeken keresztül senki sem végzett, és amelyek hasznosulása csak évtizedek múlva lesz mérhető (múzeumi, könyvtári, levéltári stb. tevékenység). Más kutatások azonnali hasznosulása szinte elengedhetetlen követelmény (szociológiai, demográfiai kutatások). Ebbe a kategóriába tartozónak tekintem részben a történeti kutatásokat is, hiszen olyan eseményeket is feltárhatnak a közelmúltból, amelyeknek nagyon fontos tudatformáló szerepük van ebben az átmeneti, illúzióktól és nosztalgiáktól sem mentes időszakban. Az etnológiai kutatásoknak szintén lehet ilyen szerepe (például a nemzeti sztereotípiák, előítéletek vizsgálata során, vagy akár a hagyományos gazdasági kapcsolat feltárásával).

Csatlakozom Salat Levente megállapításához, hogy a tudományos eredmények hasznosulása elsősorban a megrendelésektől függ, ha a közélet aktív intézményi és más szereplői nem igénylik a megalapozott kutatási eredményeket, a tőlük függetlenül is létrehozott eredmények és tudás aligha számíthat arra, hogy a közélet aktorai akárcsak elolvassák azt.

Ugyanakkor minden olyan intézménynek, amely tudástranszferre rendezkedik be, kötelessége ezt az igényt generálni, „think tank” intézményként működni, és ennek az intézményi feltételeit megszervezni, különben a tudása nem hasznosul. Minden konferencia, publikáció, szakmai vita, a nyilvánosság ezt szolgálja, ezt természetesen lehet jól is, meg még jobban is csinálni, de rosszul nem szabad.

A demarkáció és a hasznosulás kérdése – ukrajnai nézőpontból

Cserniczkó István

Egyáltalán nem könnyű az értelmezés, és így a stratégia tárgyának, alanyának és céljának a meghatározása is egyre összetettebb feladattá válik. Azt gondoltam, hogy kérdéseket fogalmazok meg saját magamnak, és a válaszok segítségével talán sikerül közelebb jutnom a definícióhoz, értelmezéshez. Például: része-e a magyar tudományosság-nak az magyarul nem publikáló professzor, aki tagja az MTA külső köztestületének (azaz magát ilyen vagy olyan okból a magyar tudományosság részének tekinti)? Vagy hozzátartozik-e a magyar tudományossághoz az a professzor, aki ugyan nem köztestületi tag (tehát nem kíván intézményesen kötődni az MTA-hoz), ám időnként publikál magyarul, vannak magyar vonatkozású tanulmányai? S mi legyen például azzal a kijevi irodalomtörténésszel, aki alig néhány szót tud magyarul, egyetlen sort sem publikált ezen a nyelven, de kiváló orosz nyelvű monográfiát írt Jókairól?

A fentiekhez hasonló kérdésekre kerestem és nem találtam választ a tudományos műhelyek kapcsán sem. Az MTA külső tagja által vezetett és rajta kívül talán egy-két magyar(ul is beszélő) kutatóval rendelkező intézet vajon intézményként szerepeljen-e egy olyan kataszterben, amely a magyar tudományos műhelyeket tartja számon? Tudományos műhelyként tekintünk-e a felsőoktatási intézmények tanszékeire? Ha igen, akkor csak azokra, ahol magyar oktatók (is) dolgoznak, vagy csak azokra, ahol magyar vonatkozású kutatások (is) folynak? Például a beregszászi főiskola magyar, történelem, pedagógia és földtudományi tanszéke egyértelműen ide sorolandó lehet, hisz magyar kutatók magyar vonatkozású kutatásokat (is) folytatnak itt; de mi legyen ugyanezen intézmény matematika vagy biológia tanszékével, ahol a kutatók magyarok, de nehéz magyar vonatko-

zásúnak minősíteni kutatásaikat. Egyáltalán: az egyetemek, főiskolák esetében az egész intézményt egyetlen műhelyként tarthatjuk-e számon, vagy mindegyik tanszéket külön kell vizsgálnunk? Esetleg csak a tudományos életben markánsan jelen lévő tanszékeket tartjuk számon külön, és egyébként meg az egész intézményt együtt tekintjük tudományos műhelynek? De akkor mi legyen például az olyan monstrumokkal, mint az Ungvári Nemzeti Egyetem, amelynek tízegynéhány karán több tucat tanszék van, és ahol néhány tanszéken egyértelműen vannak magyar kutatók, akik magyar vonatkozású kutatásokat folytatnak?

Arról nem is szólva, hogy ha egyéni szinten azokat tekintjük magyar kutatóknak, aki magyarnak vallja magát, akkor ezt a „valomást” hogyan kívánjuk megszerezni? Nyilatkozatot kérünk? Ha a kutatások tárgyából indulunk ki, akkor mi számít magyar (vonatkozású) témának? Például a Kárpátok élővilága annak számít-e? Vagy mi legyen azokkal a még élő, sőt aktív szovjet történészekkel, akik rendszeresen írtak/írnak magyar vonatkozású történeti kérdésekről, de publikációkban nagytúlsúlyosul sem lehet fellelni a tudományos igazságnak a csíráit sem?

Nem sorakoztatom tovább a kérdéseimet. Úgy tűnik, hogy minden kétséget kizáróan csak azt a kutatót tekinthetjük a magyar tudományosság részének, aki (bármilyen nyelven is publikál, akármilyen témakörben) a magyar tudományosság részének vallja magát (például azáltal, hogy tagja a köztestületnek vagy Domus-ösztöndíjra pályázik), illetve, aki a hagyományosan magyar vonatkozásúként elkönyvelt témákkal (magyar nyelv, irodalom, kultúra, történelem, folklór, néprajz stb.) foglalkozik.

A társadalmi hasznosulás kérdésköre elsősorban nem a tudósokon és a kutatóműhelyeken múlik. Ahol a politikai döntés-előkészítők és döntéshozók évek óta egész egyszerűen figyelembe sem veszik a felhalmozott kutatási eredményeket; ahol a politika oldaláról fehér holló ritkaságú egy-egy háttérkutatás vagy esettanulmány megrendelése és aztán felhasználása; ahol a támogatáspolitiká gyaakorlatilag nem ösztönzi a társadalmi hasznosulást; ahol a magyarországi kutatóműhelyek legtöbbször regionális bedolgozóként kezelik a határon túli műhelyeket; ahol 20 éve úgy támogatják a tudományos

könyvkiadást, hogy nem a kiadandó munka szakmai színvonala, értéke a mérvadó, hanem az, ki (melyik politikai oldalhoz tartozó szerző, kiadó) a pályázó, nos: ott nehéz erről a kérdéstről érdemben nyilatkozni. S ehhez még azt is hozzátehetjük, hogy mi, kutatók sem nagyon mutatunk jó példát. Gondoljunk bele például, hogy az utóbbi másfél évtizedben hány szociológiai kutatást végeztek különböző kutatóintézetek a Kárpát-medence magyarsága körében, s ezek közül hány használta vagy legalább vette figyelembe a korábbi kutatások eredményeit? Az ilyen kutatások rendszerint a gyorsjelentés elkészítéséig jutottak el, és a mélyebb elemzések rendre elmaradtak.

A tudománytámogatási rendszert is egyértelműen a politika és nem a szakmaiság uralja. Ez nyilvánvalóan látszik a Szülőföld Alap pályázati kiírásain, a nemzeti jelentőségű intézményi kör kijelölésén, a határon túli régiókban működő alkuratóriumi rendszer működésén. A politika ellenőrzési körén kívül eső támogatások fölött döntő szervezetek (például az MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság, a Domus Program, a Határon Túli Magyar Tudományosságért Ösztöndíj Program) jelenleg olyan kis összegek fölött rendelkeznek, hogy lényegi módon nem befolyásolhatják a helyzetet.

Javaslat a határon túli magyar tudományosság fogalmának értelmezésére*

Csányi Erzsébet, Cserniczkó István, Salat Levente, Tóth Károly

1. Mi tartozik a határon túli magyar tudományosság fogalma alá?

A jelen helyzetben nem célszerű általános tudományfilozófiai kérdésként fölfogni azt a dilemmát, hogy mi tartozik a határon túli magyar tudományosság fogalmkörébe, mert az így megfogalmazott kérdés gyakorlatilag megválaszolhatatlan.

Az MTA által kezdeményezett Kárpát-medencei magyar kutatási stratégia összefüggésében a fogalmat a következő megközelítések valamelyikének értelmében lehetne használni:

1. magukat magyarnak (is) valló határon túli kutatók bármilyen intézményes keretben folytatott magyar nyelvű és tárgyú kutatásai;
2. magukat magyarnak (is) valló határon túli kutatók bármilyen intézményes keretben folytatott bármilyen nyelvű és tárgykörű kutatásai;
3. azok a tudományos eredmények, amelyeket olyan tudós hozott létre, aki (bármilyen nyelven is publikál, akármilyen témakörben) a magyar tudósközösség tagjának vallja magát (például azáltal, hogy tagja a köztestületnek vagy Domus-ösztöndíjra pályázik), illetve aki a hagyományosan magyar vonatkozásúként elkönyvelt témákkal (magyar nyelv, irodalom, kultúra, történelem, folklór, néprajz stb.) foglalkozik;

* A 2009. október 27-én, a Domus Székházban megtartott Kárpát-medencei magyar kutatási stratégia című műhelymegbeszélésre készült vitaanyag szerkesztett változata.

4. a határon túli tudományosságba minden beletartozik, ami az általános tudományos követelményrendszernek megfelel, függetlenül annak nyelvi, területiális, személyi, intézményi stb. háttérétől, és amelyet az adott közösség (annak intézményei, szakemberei, szakmai közlélete stb.) magáénak vall.¹

A demarkáció tulajdonképpeni tétje a tudományos minőség kritériumának érvényesítése: az értékközpontúság mutatkozik az egyetlen kritériumnak, amely választóvonalat jelenthet a tudományosság és az önmagát valamiféle módon „felmentő”, és magára nézve külön kritériumokat megfogalmazó „határon túli magyar tudományosság” között.

Egységes magyar tudomány van, és a határon túli magyar tudományosság – amelynek lehetnek az anyaországitól, illetve a többségi nemzetétől részben eltérő kutatási prioritásai, más hangsúlyai – alapvetően csak annyiban más ettől, hogy egyben az adott ország tudományának is a része. Egy tudományos teljesítmény (legyen az természettudományi, társadalomtudományi stb.) egyszerre több nemzetinek nevezett tudomány közös kincse is lehet.

2. Milyen rendszertan alapján lehet a határon túli magyar tudományosság komplex jelenségkörét tanulmányozni?

Amennyiben a határon túli magyar tudományosságot az egységes magyar tudományosság részeként fogjuk fel, akkor kézenfekvő, hogy az MTA által használt rendszertan alapján célszerű besorolni és nyilvánartani a határon túli magyar tudományosság megvalósításait.

3. Melyek a határon túli magyar tudományosság hasznosulásának a kritériumai?

Társadalmilag hasznosulónak tekinthető minden olyan tudományos eredmény, amely olyan intézmény keretében születik, amely

¹ A műhelymegbeszélés résztvevőinek többsége a 3. változat célszerűsége mellett érvelt.

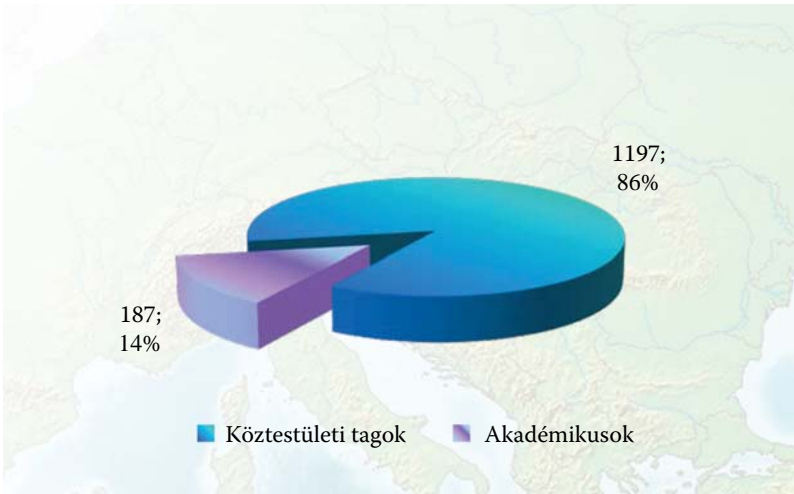
tudástranszferre rendelkezik be, és think tankként működik, törekedve az ehhez szükséges intézményi feltételek megszervezésére.

A hasznosulás kritériuma lehet továbbá minden megfelelő színvonalú publikáció, konferencia keretében tartott előadás, szakmai vitában való részvétel, illetve a tudományos eredmények népszerűsítése a szélesebb nyilvánosság előtt.

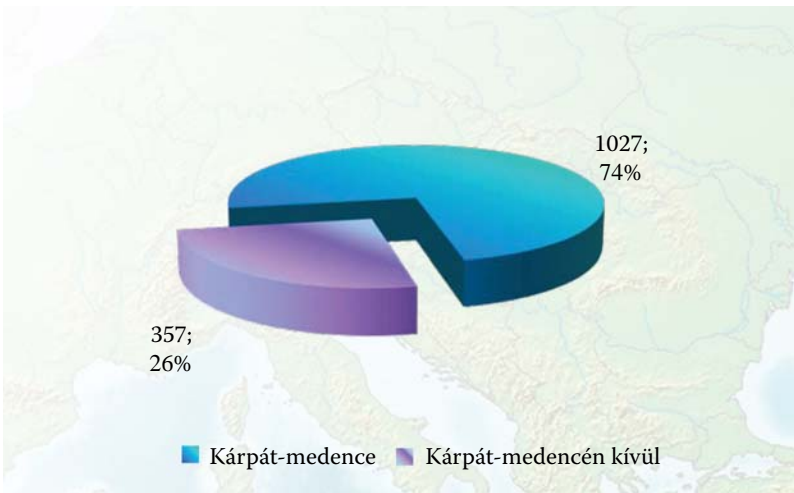
AZ MTA KÜLSŐ
KÖZTESTÜLETE

 (2009)

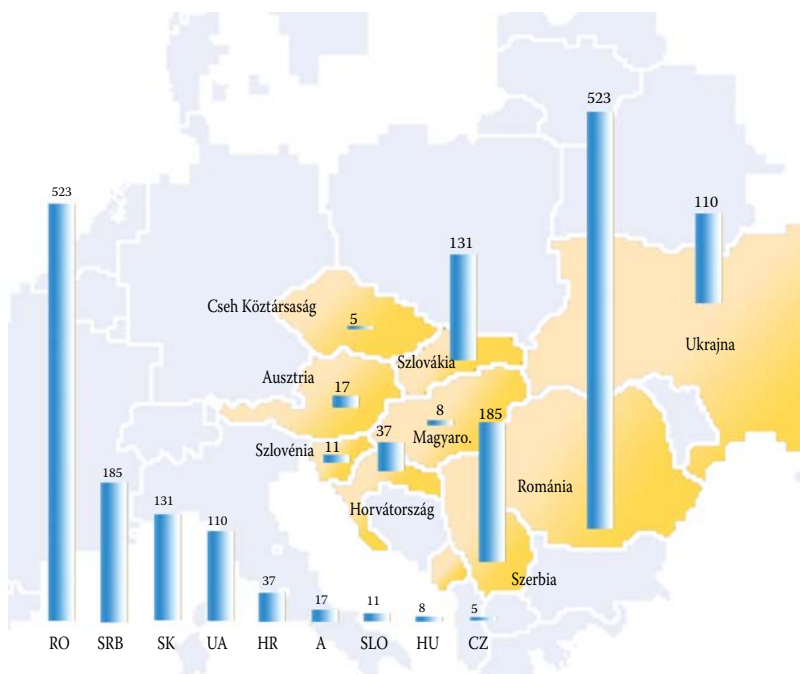
1. Akadémikusok és köztestületi tagok a világban

2. Akadémikusok és köztestületi tagok a Kárpát-medencében és azon kívül

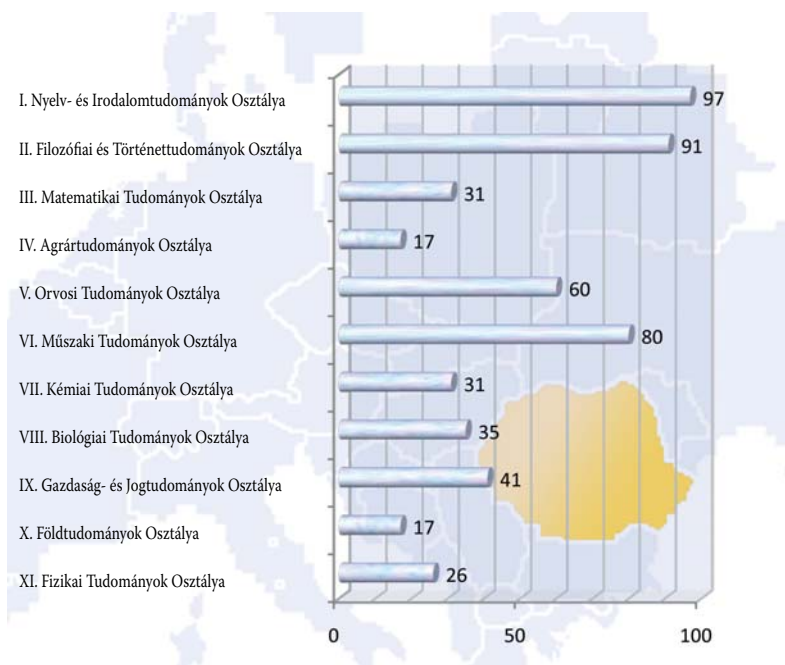

3. Akadémikusok és köztestületi tagok
a Kárpát-medence országában

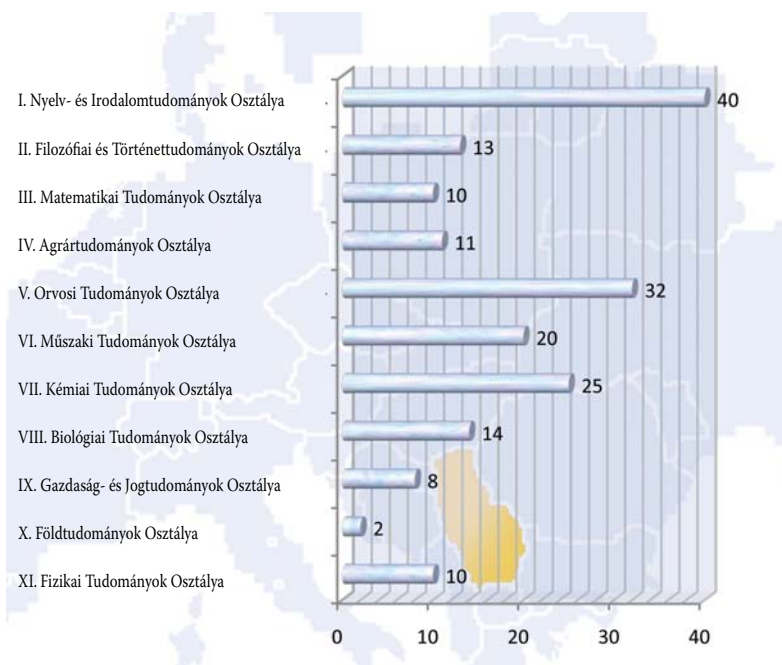

4. A külső köztestület tudományterületi megoszlása az MTA tudományos osztályai szerint a Kárpát-medence egyes országaiban (fő)

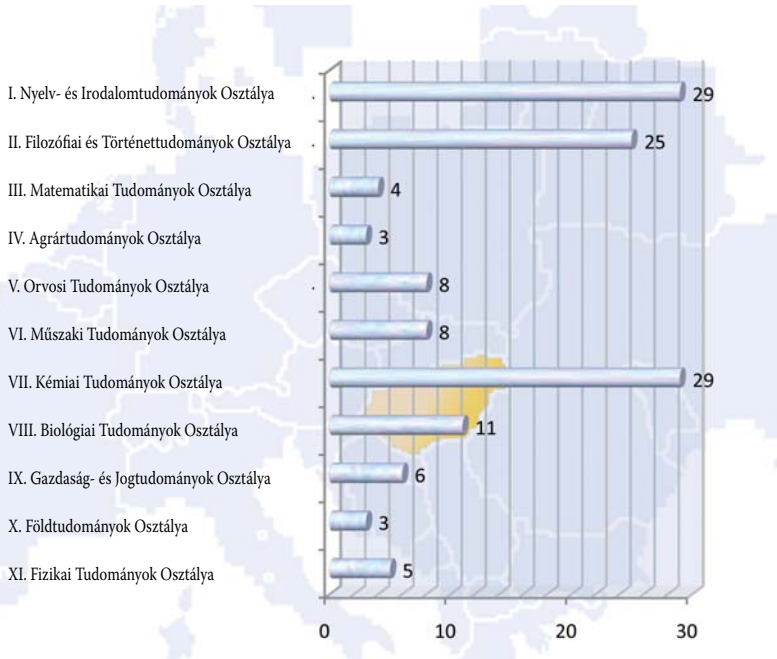
a) Románia (összesen 523 fő)

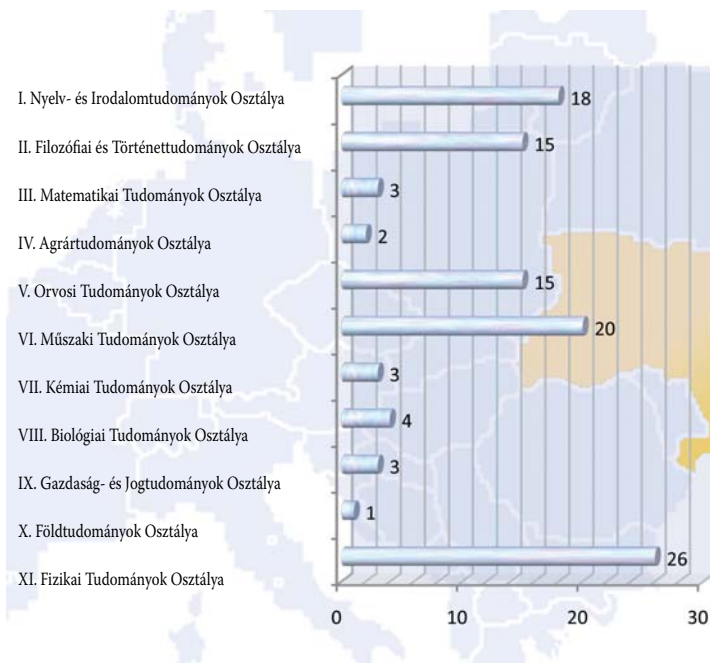
b) Szerbia (összesen 185 fő)

c) Szlovákia (összesen 131 fő)

d) Ukrajna (összesen 110 fő)

Összeállítva az MTA külső köztestületi tagok adatbázisa alapján (<http://www.mta.hu/index.php?id=2865>).